

Anmeldelser

Arkivregistraturer

Foreningsarkiver fra Sønderjyllands Amt og Sydslesvig Bind 1-2, ved Kim Furdal.

Udgivet af Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland (LASS) & Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Aabenraa 1998, 171 + 558 sider, indb., kr. 190.

I næppe noget andet land er der oprettet så mange foreninger til at fremme befolkningsgruppernes fælles interesser som i Danmark. I mange amter er der udarbejdet oversigter over disse foreninger og deres arkiver, og efter 10 års samarbejde mellem LASS og Institut for Sønderjysk Lokalhistorie foreligger nu en sønderjysk oversigt over foreningsarkiverne.

Registraturen bringer en oversigt over foreningsarkivalier i 54 arkiver i Nord- og Sydslesvig, d.v.s. i Landsarkivet i Aabenraa, i de lokalhistoriske arkiver, i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg og i Archiv der deutschen Volksgruppe in Dänemark, Aabenraa samt i Rigsarkivet, Erhvervsarkivet og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Fortegnelsen er opdelt geografisk og systematisk efter en systematik ud fra foreningernes formål. Denne systematik er overtaget fra foreningskampagnen i Ribe amt. Et stikordsregister muliggør at finde hvor i systematikken den søgte forening skal søges. Endelig bringes et alfabetisk navneregister, hvorved man – hvis man kender foreningens navn – hurtigt kan finde arkivalierne fra de godt 4.000 foreninger, der er registreret.

Fortegnelsen virker meget omhyggelig og systematisk udarbejdet. Dog ses, at det i en del tilfælde har været vanskeligt at henhøre en forening til en bestemt systematisk kategori. Dette forhold har spillet særligt ind her i Sønderjylland, hvor mange foreninger har haft et nationalt sigte samtidig med en anden konkret arbejdsopgave.

Oversigten omfatter i reglen kun foreninger, der har afleveret arkivalier – minimum et sæt vedtægter – til et arkiv. En sammenligning med et områdes adressebøger giver det resultat, at mange foreninger, der endog har udgivet omfattende jubilæumsskrifter eller lignende, ikke har afleveret materiale og derfor ikke findes i fortegnelsen.

I indledningen til registraturen anføres, at denne foreningsregistra-

tur formentlig bliver den sidste der udkommer i traditionel trykt form. Nye udgaver vil udkomme elektronisk. Det skal da også indrømmes, at et elektronisk medie ville have givet registraturen en større dybde ved at gøre det lettere at registrere en forening under flere alternative formål resp. at foretage en søgning på tværs efter de tematiske stikord, ligesom en ajour-føring af registreringerne var blevet lettet.

Sammenfattende er registraturen en fornem og gedigen illustration af det store aktivitetsniveau, som landsdelens mange foreninger har været udtryk for gennem mere end et århundrede.

Hvad finder jeg på Landsarkivet i Aabenraa, udgivet af Landsarkivet for Sønderjylland, 3. udgave, Aabenraa 1998, 44 sider, ill., kr. 30.

Heftet giver indledningsvis en kort oversigt over landsarkivernes opgaver og – med særlig henblik på Sønderjylland – hvilke spørgsmål, et besøg kan forventes at give svar på.

Landsarkivet i Aabenraa adskiller sig fra de øvrige danske landsarkiver på grund af de særlige administrative forhold ikke blot under preussisk administration, men allerede før 1864, ligesom der kort redegøres for forskelle i forhold til den danske administration efter 1920.

Et så lille hefte kan naturligvis ikke give en fuldstændig oversigt over landsdelens forskelligartede udvikling og de deraf affødte arkivalier frem til kommunalreformen i 1970, men dette rådes der bod på gennem litteraturhenvisninger. Disse bør dog suppleres med J. P. Trap's tre bind om De sønderjyske Landsdele (1965-67).

Heftet er en uundværlig vejledning til førstegangsbesøgende på Landsarkivet, og selv rutinerede arkivbenyttere vil kunne finde nye muligheder til at belyse konkrete problemstillinger.

Aabenraa amt 1920-32, Aabenraa-Sønderborg amt 1932-72 og Aabenraa amtsråd 1920-70.

Sønderjyske arkivregistraturer, udgivet af Landsarkivet for Sønderjylland, red. Hans Schultz Hansen, Aabenraa 1998, 180 sider, kr. 80.

Første afsnit er en delvis fortsættelse af den tidligere udgivne registratur »Aabenraa og Løgumkloster amter indtil 1867/68«. Fra 1932 blev

Aabenraa amt lagt sammen med Sønderborg amt, og registraturen føres frem til 1972, hvor hele Sønderjylland blev samlet i ét amt.

Registraturen er for størstedelen en fortegnelse over Aabenraa-Sønderborg amts og Aabenraa amtsråds arkiver samt selvstændige arkiver vedr. etableringen af amtskommunen 1969-70, amtsfondens regnskabsmateriale samt materiale angående skole- og trafikforhold i videste forstand.

Indledningsvis gives en omtale af myndighedernes administrative og geografiske område, og korte biografier af de to amtmænd, der ledede administrationen i perioden 1920-70.

Arkivalierne fra amtets og amtsrådets mangfoldige opgaver er fortrinsvis henlagt i journalgrupper svarende til de forskellige journaler. I de enkelte afsnit gives redegørelser for denne inddeling.

Journaliseringsprincipperne vanskeliggør en detaljeret omtale af de enkelte pakkers indhold, og registraturen virker derfor mange steder lige så anonym som de to herrer på registraturesns forside, der taler med amtmanden fra 1920 til 1954, Kresten Refslund Thomsen, men som ikke er fundet værdige til omtale i billedteksten. Registraturen vil være et nødvendigt arbejdsredskab for alle, der søger akter om historien i Aabenraa-Sønderborg amter efter 1920.

Hans Schultz Hansen: Preussiske arkiver fra Nordslesvig 1867-1920. Arkivernes Informationsserie. Statens Arkiver, 1999, 51 sider, kr. 60.

I 1867 blev hertugdømmerne Slesvig og Holsten gjort til en provins i kongeriget Preussen. Der blev udnævnt en overpræsident for provinsen, en regeringspræsident for regeringsdistriktet Slesvig-Holsten og landråder for kredsene (der var fire kredse eller amter i Nordslesvig), der igen stod over købstædernes magistrater, flækkeforstanderne samt herredsfogeder/godsøvrighed/kogsinspektører – fra 1889 amtsforstandere. Under sidstnævnte var der igen kommuneforstanderne for Nordslesvigs ikke mindre end 430 landkommuner.

Vejledningen beskriver først denne preussiske administrations opbygning, og der gives en kortfattet, men alligevel grundig, redegørelse for de preussiske myndigheders organisation, og det beskrives, hvilke arkivalier de forskellige myndigheder har efterladt med henvisninger til, hvor de kan findes, resp. hvor man kan få mere detaljerede oplysninger. Dernæst redegøres for arkivdannelser, og endelig

afsluttes heftet med en vejledning i, hvordan udviklingen fra 1867 til 1920 kan belyses ved hjælp af tidens arkivalier.

Den preussiske forvaltning var ikke kun »Ordnung muß sein«, men betød – som det siges – en vigtig fornyelse og modernisering af administrationen. Det er vist første gang, der er fremlagt en så kortfattet og klar redegørelse for denne tids administration og dens arkivalier. Forhåbentlig vil mange få lyst til at arbejde med denne meget vigtige periode i Sønderjyllands historie. Hans Schultz Hansens bog er en god og nyttig introduktion til et sådant arbejde.

Henning Mathiesen

Inge Adriansen: Krig og kærlighed i 1864. Breve mellem Sønderborgs borgmesterpar Hilmar og Olufa Finsen.

Historisk Samfund for Als og Sundeved. 1998. 216 sider, ill., indb., 198 kr. (Fra Als og Sundeved, bind 76).

Nyt stof om krigen 1864 dukker ikke op hver dag, og da slet ikke så vægtige ting som brevene i denne bog. Inge Adriansen faldt over dem på Det kgl. Bibliotek under arbejde med et andet emne, og efter et omfattende redaktionsarbejde har hun nu udgivet brevsamlingen i en læsevenlig udgave med tilhørende udenværker, incl. opklarende noter og navneregister.

Der gengives 164 breve udvekslet mellem ægtefællerne Finsen i tiden 16. marts-22. juni, en næsten daglig korrespondance begge veje. Det har været nødvendigt at forkorte i brevene, især i hustruens, og der er foretaget mindre tillempninger i teksterne. En sammenligning med en tilsvarende udgivelse, »Breve mellem front og hjem 1864« (anm. i årbog 1995, s. 516), falder ud til fordel for Finsen-korrespondancen, som er mere indholdsrig, af større omfang og dertil vel-skrevet.

Som borgmester og øverste civile embedsmand i Sønderborg beklædte Hilmar Finsen en meget central post under de dramatiske begivenheder på Als og Sundeved. Man får et klart indtryk af, at han har været en mand med overblik, sit ansvar voksen og særdeles arbejdsom, politisk var han nationalliberal. I brevene til hustruen kan vi følge hans mange funktioner, som skildres sideløbende med de mere private anliggender. Han er meget omhyggelig med at orientere sin ægtefælle om både stort og småt, uden samtidig at gøre hende unødigt urolig. Hun var midt i marts rejst til sine forældre i Køben-

havn sammen med de tre børn og et i vente. Herfra sender hun følelsesladede breve til sin ægtefælle i Sønderborg, som hun tydeligvis savner meget. Samtidig fortæller hun ganske meget om stemningen i hovedstaden, som mange visitter og kontakt til flere indflydelsesrige personer giver hende mulighed for at følge. Meget af sin tid bruger hun på børnene og husholdningen, omend hun selvfølgelig ikke er uden hushjælp. Det er ganske interessant at få dette indblik i kvindesiden hos datidens bedre borgerskab under tidens særlige vilkår, men det er utvivlsomt en fordel for læseren, at udgiveren har skåret kraftigt i Olufa Finsens breve, som er væsentlig længere end ægtefællens.

Borgmesteren beretter i sine breve bl.a. om bombardementet af byen i begyndelsen af april, hvor det preussiske artilleri ødelagde eller skadede store dele af Sønderborgs huse, og plyndringer forekom: »Hvad der er uadskilleligt fra ethvert saadant Bombardement, at der stjæles fra de forladte Huse, har i høj Grad været tilfældet ogsaa her idag, og jeg har haft dygtigt at bestille med at optage Forhør hele Eftermiddagen« (3. april). Senere lykkes det borgmesteren at skaffe noget af det stjålne til veje igen. Blandt hans opgaver var også at fordele de ganske betydelige midler, primo maj omkring 25.000 rigsdaler, som blev indsamlet i Danmark til de skadelidte sønderborgere. En tid måtte Finsen i mangel af et pengeskab gå med en stor del af pengene på sig. I København havde fru Olufa sammen med andre damer af borgerskabet medvirket ved en bazar, som indbragte 5-6.000 rdl. Blandt effekterne på bazaren var granatsplinter fra Dybbøl, som fruén havde bedt sin mand om at skaffe. De blev solgt for 3-8 skilling pr. stk., hvilket Finsen fandt for billigt!

Størst indtryk gør nok brevene fra tiden op til og lige efter stormen på Dybbøl-stillingen den 18. april. Her får læseren en meget intens oplevelse af den uheldssvangre ventetid og de barske kendsgerninger efter stormen. Selve stormen på de danske stillinger kom ikke overraskende for Hilmar Finsen. Den 11. april vurderer han, at med fortsat kraftig beskydning vil stillingen næppe kunne holde mere end 6-8 dage. Og 17. april: »... situationen er i Øjeblikket næsten fortvivlet for den Del af vor Hær, der ligger paa Dybbølbjerg; hvormange af disse tapre Soldater vil være i live, naar Solen næste Gang gaar ned? ...«. Efter stormen skriver Finsen, at han havde frygtet endnu større tab end de 2-3000 døde, sårede og fangne, men overgangen til Als gik bedre end ventet. Adskillige af Finsen-familiens venner og bekendte blandt officererne var på tabslisten.

Den sidste del af brevsamlingen efter 1. maj belyser især dagliglivets glæder og sorger og forholdene under våbenstilstanden med spekulationerne om, hvad det hele ville ende med. Slesvigs evt. deling nævnes flere steder, men det var Finsen bestemt ikke nogen tilhænger af. Den 23. juni rejste han til København for at deltage i Rigsrådets møder, og seks dage senere gik de tyske tropper over Alssund. Krigen fortsatte, og familien Finsen kom ikke tilbage til det Sønderjylland, som de havde været så glade for. I stedet blev Hilmar Finsen amtmand og landshøvding på Island i årene fra 1865 til 1883, og ved sin død i 1886 var han leder af Overpræsiediet i København. Hustruen Olufa levede til 1908.

Bogen har et fint omslag og er godt illustreret, især med træsnit, hvor de oftest sete er undgået. Blandt de småting, som er smuttet under den ellers omhyggelige redaktion, er det spejlvendte fotografi af Hilmar Finsen s. 14, og på bindets indvendige sider mangler de kort over Sønderborg og Als og Sundeved, som ifølge kolofonen skulle have været der.

Sammenfattende er det en bog, som i høj grad lader læseren medopleve begivenhederne i 1864, set gennem ægteparret Finsens briller. En meget prisværdig udgivelse, som er af interesse for en stor læserkreds.

Niels H. Kragh-Nielsen

H. Hellmuth Andersen: Danevirke og Kovirke. Arkæologiske undersøgelser 1861-1993.

Jysk Arkæologisk Selskab. 1999. 277 s., ill., indb., kr 350.

Forhenværende museumsinspektør H. Hellmuth Andersen har i denne bog fremlagt resultatet af sine flereårige udgravninger i vores største og mest betydningsfulde oldtidsminde, Danevirke.

Udgravningerne foregik i samarbejde mellem Moesgård Museum, hvor H. H. Andersen var inspektør, og de to tyske arkæologiske institutioner på Archäologisches Landesmuseum og Archäologisches Landesamt für Schleswig-Holstein.

H. H. Andersen foretog omfattende udgravninger i forbindelse med motorvejsbyggeriet ved Slesvig i årene fra 1969 til 1975, som siden blev fulgt op med en lang række snit gennem Danevirkes volde, spændende fra Krumvolden langs med Rheide Å længst i vest til Østervolden ved Ekernførde.

Det er der kommet en lang række epokegørende resultater ud af. Der er gjort op med gamle myter om voldenes tilblivelse og tilføjet meget ny viden om voldens historie.

H. H. Andersen gravede sidste gang ved Danevirke i 1993. Han gik på pension forrige år, men inden da fik han lavet en flot bog om sine udgravninger, som ikke mindst fagfolk har ventet på længe. Det er i lyset af de sidste nye udgravninger i tidsrummet 1990-1993 (iøvrigt financeret med støtte af Dronning Margrethe II's Arkæologiske Fond og A. P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers fond til almene Formaal), at Danevirke og Kovirke i denne bog underkastes en fornyet helhedsbetragtning.

Arkæologen sammenfatter hele Danevirke-arkæologiens resultater fra 1861 til 1993. H. H. Andersen gennemgår de første detaljerede beskrivelser af Danevirke fra 1600- og 1700-tallet for derefter at beskrive og analysere udgravningerne af voldafsnittene hver for sig. Arkæologen fremlægger de første udgravninger foretaget af Hamann og Kornrup i 1861 og slutter med sine egne. Eftersom forfatteren stort set selv har forestået alle de arkæologiske undersøgelser, der har fundet sted ved Danevirke i nyere tid, er denne nye bog solidt funderet på hans egen bog »Danevirke« (skrevet sammen med kollegaerne H. J. Madsen og O. Voss, udgivet på samme forlag i 1976). En del af resultaterne er derfor kendte, men meget og afgørende nyt er kommet til, og først de sidste udgravninger har kunnet give svar på nogle af de vigtigste spørgsmål forhistorikerne har stillet til voldens historie.

Det skyldes således H. H. Andersens indsats, at vi erfarer at det ældste Danevirke blev bygget længe før vikingetiden. Hans overraskende dateringer viste, at dele af Nordvolden og Hovedvolden blev bygget 737. Danevirke har det med at blive ældre og ældre. Nu har H. H. Andersens seneste udgravninger vist, at Danevirke allerede blev bygget omkring 690. Det er den hidtil ældste sikre datering af volden. Men derfor kan nogle af voldfaserne måske godt være ældre endnu. For nylig har arkæologen O. Harck argumenteret for, at hidtil oversete voldfaser under hovedvolden skal dateres til folkevandringstiden.

Til H. H. Andersens største fortjenester tæller en serie af C14 dateringer fra Kovirke, der uden tvivl daterer volden til slutningen af 900-tallet. Formentlig blev volden bygget efter 984, da Svend Tveskæg havde tilbageerobret Hedeby og grænselandet fra den tyske kejser Otto, der havde lagt rigets forsvarsværk i ruiner. Tidligere blev Kovir-

ke groft dateret til et sted mellem slutningen af 700-tallet og år 1000. Derfor mente nogle forskere at Kovirke, der befinder sig nogle få kilometer syd for det egentlige Danevirke, måtte være kong Godfreds velkendte Danevirke fra 808. Andre tolkede på grund af en række ligheder Kovirke som jævngammelt med vikingetidens store ringborge, Trelleborgene. Nu har de sidste fået ret og en formodning er blevet til historisk faktum. Til gengæld er Godfredsvolden endnu ikke fundet, men H. H. Andersen peger i den henseende på en nyfunden voldfase i hovedvolden.

De historiske kilder om Danevirke er kun sparsomme og arkæologiske udgravninger, ligemeget hvor nøjagtigt de bliver gennemført, afslører ikke alt. Der vil altid være spillerum til alternative tolkninger og teorier i det sete. Men netop de faglige diskussioner tvinger forskerne til at tænke nye tanker og gå nye veje for at finde svar på fortidens gåder. I denne sammenhæng skal det nævnes, at der mellem H. H. Andersen og den tyske arkæolog W. Kramer opstod en helt igennem akademisk strid om nogle træstolper i Kampestensmuren. Træstolperne havde W. Kramer fundet i 1983 under en udgravningskampagne ved Rødekro. W. Kramer mener at kunne bevise, at stolperne indgår i murens konstruktion, mens H. H. Andersen hævder at de allerede stod der, som et levn fra et tidligere byggeri, da Kampestensmuren blev bygget. Formentlig derfor har H. H. Andersen ikke kunnet lade være med at komme med sit alternative forslag til en publikation af resultaterne af W. Kramers udgravning i bogens appendix 1.

Det er Helmut Erlenkeuser fra Leibnitz-Labor für Altersbestimmung und Isotopenforschung, Universität Kiel der fremlægger C14-dateringerne i bogens appendix 2. Han skriver på tysk, og man skal være stiv i sproget for at kunne læse de spændende resultater med udbytte. Det kunne have været frugtbart med en oversættelse til dansk. Tager man det grundige og meget fyldige resumé på tysk i betragtning, der følger efter efterskrift og de to appendix, ville det måske have været en idé med en dansk og en tysk udgave?

Men selvfølgelig er bogen skrevet af videnskabsmænd for videnskabsmænd, og af dem skal bogen primært bruges. Derfor gør det måske ikke så meget at bogen virker lidt altmodisch med triste, kedelige illustrationer, snittegninger, tabeller, gamle kort og fotos i sort/hvid. Lad det være sagt: Det er et fint værk, ingen arkæolog eller historiker, der beskæftiger sig med Danevirkes historie kan være for-

uden. Men bogen har ikke meget at give den alment historisk interesserede læser. Her savnes en ny bog i stil med H. H. Andersens udmærkede populærvidenskabelige bog »Jyllands Vold«.

Desværre medtager bogen om Danevirke og Kovirke ikke de allernyeste resultater. Det kan man kun beklage, da der erfaringsmæssigt vil gå mange år, inden der på ny foreligger et så stort videnskabeligt værk om Danevirkes arkæologi.

I begyndelsen af 1992 opdagede W. Kramer resterne af et omfattende bygningsværk på bunden af det lave vand ved Sliens nordbred. Dykkeraktioner og et nyudviklet side-scan sonar viste, at bygningsværket oprindeligt strakte sig mellem halvøen Paløre og den lille ø Hestholm.

Kramers undersøgelser giver mulighed for at vi kan danne os et foreløbigt billede af byggeriet i Slien. Det omfattende byggeri består af ikke mindre end tre rækker af solide trækasser.

De svære egetræskasser i den sydligste konstruktion minder meget om de sænkekasser, H. H. Andersen udgravede i den tidligere Danevirke Sø. De dendrokronologiske undersøgelser viste, at egetræstømmeret i den sydligste række af kasser blev fældet mellem 730 og 740, altså er de samtidige med kampestensmuren i hovedvolden og sænkekasserne i Danevirke Sø.

Kramer foreslog at kasserne skulle tolkes som et søspærreværk. En tolkning der forekommer uholdbar, når man tager i betragtning, at vandstanden i Slien var omkring 1 meter lavere i vikingetiden og de øvrige søspærringer består af nedrammede pæle eller sænkede skibe. Måske er der tale om funderinger til dæmninger eller brokonstruktioner, der skulle lette færdslen langs den sumpede Slibred. Undersøgelserne er ikke afsluttede på nuværende tidspunkt, og fundet mere end antyder, at langt fra alle gåder omkring Danevirke er løst.

H. H. Andersens resultater og byggeriet i Slien tilføjer en helt ny dimension til Danevirkes historie. Vi vil savne arkæologen med turbanen på Danevirke. Hvem ved, hvornår nye kræfter får lov at komme til? En ting er sikkert. Her er nok at tage fat på fremover for arkæologerne, tyske såvel som danske.

Nis Hardt

Claus Bjørn (red.): 1848 – det mærkelige år.

Museum Tusculanums Forlag. Københavns Universitet 1998. 210 s., ill., indb., kr. 198.

150-året for de skelsættende omvæltninger i 1848 er blevet fejret med manér. Der har været lange rækker af foredrag og udstillinger i landet Slesvig-Holsten og i Sønderjylland, forelæsninger på Københavns Universitet, bogudgivelser, tidsskriftartikler, kronikker, et »kamp-skrift« af redaktør Bjørn Svensson og en del mere.

Den her anmeldte bog samler den række af forelæsninger, som blev holdt på Københavns Universitet i foråret 1998. Det er blevet en meget vellykket publikation: letlæste og velkomponerede artikler, som supplerer hinanden på bedste vis næsten uden overflødige overlapninger. Dertil smukt layout og fine illustrationer med oplysende billedtekster, som ikke blot gentager teksten, men som supplerer den på bedste vis. Kort sagt en både indholdsrig og velredigeret bog, som giver et afrundet billede af det mærkelige år 1848.

Universitetslektor Johny Leisner lægger ud med at tegne den europæiske baggrund. Ved nytårstide syntes Europa at ånde fred og stabilitet og alligevel fejede revolutionerne snart efter hen over det meste af kontinentet – kun England og det autokratiske Rusland gik fri. Men resultaterne blev pauvre. Ved næste nytår måtte revolutionen nærmest bedømmes som et nederlag – underklassens ønske om sociale forandringer løb ikke parallelt med borgerskabets ønske om en liberal styreform.

På baggrund af denne europæiske scene blændes derefter op for den hjemlige udvikling. Redaktøren Claus Bjørn tegner i store omrids billedet af det danske monarki og fremhæver hertugdømmernes afgørende vægt i fællesskabet. Syd for Kongeåen var befolkningstætheden størst, erhvervslivet var stærkere udviklet, men der var også større sociale modsætninger og dertil det ulmende nationalt-sproglige-politiske opgør.

Efter denne oplysende optakt opruller universitetslektor Hans Vammen begivenhedsforløbet under omvæltningerne i København i marts 1848 frem til regeringsskiftet og enevældens ophør. Det er en populær kortudgave af hans oprindelige undersøgelse over dette emne, som den blev publiceret i Historisk Tidsskrift i 1988 (og gentaget i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-holsteinische Geschichte bd. 123, 1998 efter forfatterens jubilæumsforedrag i Kiel). Her frem-

lægger han sin tolkning, at Rendsborgmødet den 18. marts ikke var udtryk for et oprør men snarere for et helt lovligt initiativ, og at Orla Lehmann bevidst og mod bedre vidende påstod det modsatte på det berømte Casino-møde den 20. marts for derved at kunne fremprovokere et regeringsskifte. Omvendt skete udråbelsen af den provisoriske regering i Kiel og overrumplingen af Rendsborg den 24. marts under indtryk af budskabet om Casino-bevægelsens regeringsstorm og uden baggrund i den situation, som faktisk rådede i København på daværende tidspunkt.

Hans Vammens resultater og tolkninger må nok siges at være det nærmeste man i dag kan komme til det reelle forløb. I den korte form de her har fået er de dog fremført vel flot og aggressivt afmytogiserende overfor den danske tradition. Måske undervurderer forfatteren den revolutionære karakter og kraften i den slesvigholstenske bevægelse. I alt fald vover forfatteren sig langt ud, når han antyder, at en deling af Slesvig måske kunne være gennemført i 1848 og de senere ulykker undgået, hvis ikke der var manipuleret så stærkt i København. I virkeligheden var tiden ikke moden til en sådan løsning på dette tidspunkt. Ordførerne for en deling stod alt for alene og uden afgørende bagland.

I landsarkivar Hans Schultz Hansens efterfølgende artikel om den slesvig-holstenske regering og dens politik bevæger vi os i mere afbalancerede vendinger. For de fleste danske vil præsentationen af den nydannede regerings mænd være nyt stof og det samme gælder beretningen om regeringens reformarbejde, ikke mindst den slesvig-holstenske statsgrundlovs indhold og demokratiseringsbestræbelserne. Her er også markante formuleringer, som det kan være godt at huske, således den rammende bedømmelse af de augustenborgske hertugbrødres tragiske rolle i revolutionshistorien: I den folkelige danske opfattelse har de fået tildelt en skurkerolle, som vel hverken Corfitz Ulfeldt eller Frits Clausen kan konkurrere med. I virkeligheden var de dog ikke opstandens drivende kræfter, men dens mest prominente ofre. Tiden til at drive politik ud fra dynastiske interesser var da helt forpasset.

Efter denne gennemgang af omvæltningernes politiske baggrund og forløb beretter Tøjhusmuseets direktør Ole L. Frantzen om treårskrigen militærhistorie, og tre artikler kaster lys over nogle af de strømninger og tanker, som gjorde sig gældende i dette års epokegørende demokratiske omstillingsproces. Universitetslektor Niels Finn

Christiansen belyser holdninger på venstrefløj, docent Flemming Lundgreen-Nielsen giver en fin analyse af Grundtvigs meget selvstændige og idealistisk betonedede holdninger i det politiske spil. Endelig fortæller Claus Bjørn om de holdninger, som brødes forud for fastsættelsen af valgretten til den grundlovgivende rigsforsamling.

Fortæller – for i denne bog er det nemlig lykkedes at fortælle historien om det mærkelige år 1848. Selv en læser helt uden forudsætninger kan få udbytte af bogen. Den trækker baggrund, forløb og perspektiver op på ganske ukompliceret vis. Og vil læseren vide mere, er der litteraturhenvisninger til hvert afsnit bagest i bogen. Det er lykkedes Universitetet at tale den dannede almenheds sprog. Bogen kan derfor meget vel få en plads som meget benyttet førsteorientering for den alment interesserede læser og for skoleelever i de ældre årgange.

Lars N. Henningsen

Ida Bull: De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slegt, hushold og forretning.

Historisk Instituttets skriftserie nr. 26. Norges Teknisk-vitenskapelige Universitet NTNU, Trondheim 1998, 345 s.

Gennem århundreder var der stærke relationer mellem Trondhjem og det gamle hertugdømme Slesvig, og her især handelsbyen Flensborg. I en rejseberetning fra Trondhjem 1804-06 skrevet af justitsråd C. H. Pram kan man f.eks. læse om de mange flensborgkøbmænd i byen. Ikke bare udgjorde de en talstærk og økonomisk stærk gruppe. På kontorerne foretrak de kommisser hjemme fra Flensborg, for de havde den rigtige og heldige købmandsånd.

Sådan havde det længe været i Trondhjem. I 1600-1700-årene kom næsten alle Trondhjem-købmænd, som drev fjernhandel, fra Flensborg. De udgjorde en hel koloni. I 1708 omtales 63 købmænd i byen, heraf 25 fra Flensborg. Frem til udgangen af 1700-tallet kendes 60 flensborgere, som tog borgerskab i byen, heraf 50 som handelsmænd. Det var den største indvandrergruppe i borgerskabet, og de rigeste fandtes netop blandt flensborgerne.

Denne personkreds er emnet for Ida Bulls store bog. Forfatteren har en solid baggrund. Hun har tidligere registreret flere af de omfattende arkiver, som er bevaret i statsarkivet i Trondhjem fra en række af de store handelshuse. Hun har skrevet artikler om emnet, og i 1992 en bog om Thomas Angell (1692-1767) – dengang en af de rigeste af

byens købmænd og en af de fremmeste repræsentanter for Flensborg-kolonien.

I nærværende bog er perspektivet bredere. Ida Bull analyserer historien om fire af de førende Flensborg-handelshuse, nemlig familien Angell (opr. fra Stenbjerg sogn i Angel) og familien Hornemann, begge i perioden ca. 1660-1770, familien Lorck i tiden 1777-1901 og familien Hoë 1766-1877. Alle fire hørte til byens vigtigste handelshuse, og der er bevaret omfattende forretningsarkiver, fra fam. Hornemann ca. 15 m, fra fam. Hoë ca. 95 m, og fra Lorck 100 m.

Bogens formål er at beskrive hvert enkelt handelshus som en helhed/totalitet, at sætte det ind i det lokale og internationale perspektiv, at belyse arbejdsdelingen mellem handelshusets medlemmer og slægtens betydning for virksomheden. Handelshusene ses altså ikke blot som økonomiske aktører, men behandles under bl.a. familiehistorisk, kvindehistorisk og kønshistorisk synsvinkel. Man mærker, at det er en kvinde, som her er forfatter, og som har interesseret sig mere for spørgsmål om slægtens betydning, valg af ægtefælle, uddannelse af arvingerne o.s.v. end for den økonomiske udvikling af handelshuset selv. Ikke en eneste tabel eller opgørelse af de økonomiske aktiviteter findes i bogen. I stedet er de sociale sammenhænge i og omkring handelshusene sat i centrum. Resultatet er blevet en stofrig, klar og konkret bog, som samtidig sætter den lokale Trondhjem-historie i relation til international forskning.

I nærværende anmeldelse må det være vigtigst at fremhæve de sider af bogen, som bidrager til Sønderjyllands og især Flensborgs historie.

Frem til midten af 1600-årene var Flensborg base for en omfattende direkte handel på Finmarken og Nordlandet. Sammen med købmænd fra Holland, England og Tyskland opkøbte flensborgerne fisk og solgte varer til lokalbefolkningen. Denne handel blev vanskeliggjort, da der fra 1650'erne blev indført love til beskyttelse af de i Norge hjemmehørende købmænd. Flensborg-købmænd blev nu betragtet som fremmede, og handelen på Finmarken kom i hænderne på købmænd fra især Bergen. I Flensborg reagerede købmændene ved at forlægge basen til Trondhjem. Fra o. 1650 slog den ene Flensborg-købmand efter den anden sig ned i Trondhjem og fortsatte herfra handelen på Nordlandet. Dermed var de ikke længere fremmede, men kunne agere på lige fod med kongens indenlandske undersåtter. Med sig bragte de international erfaring og kontakter.

Det var baggrunden for de stærke bånd mellem de to byer. Til

første generation af udvandrere hørte Lorents Angell (1626-1697) fra Stenbjerg sogn og Henrik Hornemann (1644-1716) fra Flensborg. Begge giftede sig ind i veletablerede og rige indvandrer-købmandsfamilier og skabte sig en position blandt byens rigeste. Senere blev det almindeligt, at unge fra Flensborg blev sat i handelslære i Trondhjem. Det gjaldt Christian Hoë (1749-1775) og Hermann Hoë (1751-1837) og Christian Andersen Lorck (1753-1828).

Bogen belyser detaljeret grundlaget for de fire store handelshuses virke. Basis for virksomheden var opkøb af fisk i Nordlandene. Snart efter kom handel med træ, investeringer i kobberværker og jordegods. Fiskene blev eksporteret til Amsterdam og Sydeuropa, sild især til Østersølandene, kobber til Amsterdam og Hamborg, trælast til England. Retur tog man vin, salt, kolonialvarer, korn og meget andet, som blev afsat i byen og ikke mindst til beboerne på familiernes omfattende ejendomme. F.eks. Lorents Angell ejede 487 gårde.

Slægtsbåndene til Flensborg blev bevaret. Ida Bull beskriver de slægtsmæssige og internationale relationer. De store Trondhjem-købmænd indgik i et tæt kontaktnet med kolleger og kommissionærer ud over hele Europa. I fællesskab sørgede de for formidling af varer og betalinger. I storhusholdningen derhjemme agerede købmanden i samspil med husets frue. Bogens beskrivelse af handelshusenes funktioner, lokalt, nationalt og internationalt, tegner et typisk billede af forhold, som – *mutatis mutandis* – også er dækkende for livet i lignende virksomheder i f.eks. Flensborg, Aabenraa eller Ekernførde og i tidens største handelshuse andetsteds. Heri og i belysningen af de nære bånd Trondhjem-Flensborg ligger bogens betydning for Slesvigs historie. Den kan være en inspiration og vejleder også ved lokale undersøgelser her.

De sociale relationer er som nævnt sat i centrum, en kvantificering af de økonomiske sider er ikke foretaget, og det kan man nok savne, så meget mere som der ikke synes at være kommet overraskende svar på de spørgsmål forfatteren stiller til belysning af virksomhederne som »hushold«, vedr. kvindernes plads i funktionerne m.v. Men indrømmet: det er jo heller ikke dér kilderne taler mest tydeligt. Til gengæld er det i vor edb-tidsalder nyt at møde en analyse af et økonomisk-socialhistorisk emne, som ikke er spækket med tabeller og figurer. Ida Bull lægger vægten bevidst anderledes, nemlig på de sociale sammenhænge. Det giver bogen dens særpræg, dens styrke og begrænsning.

Lars N. Henningsen

Jens Bruun: Fra Skabelse til Himmelfart. Jes Jessens billedbibel i Løjt kirke 1785.

Med bibelfortællinger og en efterskrift. Udgivet af Løjt lokalhistoriske forening i samarbejde med Løjt menighedsråd 1998. 80 s., ill.

Gennem årene har præsten i Løjt delt sin interesse for maleren Jes Jessen med læserne af Løjt kirkeblad, men også et større publikum har haft glæde af Jens Bruuns artikler i sønderjyske periodica og hans udførlige guide over Løjt kirke (se Sønderjyske Årbøger 1998). I den foreliggende bog har Bruun koncentreret sig om de billedserier fra det Gamle og det Nye Testamente, som Jes Jessen gengav i felterne på de to pulpiturer, der i 1784 blev opført i Løjt kirke. Hvert billedfelt har fået sin højreside, dygtigt fotograferet af Willy Goy og gengivet i farver. Her møder og genser vi alle de kendte historier fra det Gamle Testamente, fra Evas skabelse, Kain og Abel, Syndfloden, Abrahams offer og Jonas med hvalfisken for bare at nævne eksempler. Historierne fra det Nye Testamente har to tyngdepunkter, Jesu barndom og ungdom med Mariæ bebudelse som det første motiv, og lidelseshistorien fra Gethsemane til Himmelfarten. På den modstående venstre side sætter Jens Bruun hvert billede under et nøgleord centralt for kristendommens lære, en overskrift til den viste handling. Under overskriften bringes det aktuelle bibelcitát, som er malet under billedet. Og herefter følger forfatterens egen udlægning i et moderne, letforståeligt sprog. Ideen kan synes dristig. Hvordan taler mere end 200 år gamle billeder til en nutidig læser? I hvert fald er det tydeligt, at Jessens billeder har talt til og inspireret stedets præst.

Bag i bogen giver Bruun en kort oversigt over maler og motiver og viser en række af de benyttede forlæg. Mere skal det heller ikke være, for præsten er ikke ude i et kunsthistorisk ærinde. Anmelderen er da kun glad for her at kunne lufte sin egen interesse for den folkelige billedglæde i sidste halvdel af 1700 årene og dermed uddybe perspektivet i Jens Bruuns smukke bog.

Gennem det 18. århundrede blev der som led i omfattende kirkere-staureringer bygget pulpiturer i mange sønderjyske kirker, og rammeværkets felter blev af de stedlige malere smykket med bibelske billeder. Mange var notorisk ringe og blev hurtigt malet over, og kunsthistorikerne betragtede længe de farverige kopier efter stukne forlæg som håndværk og ikke som kunst. Nu er vurderingen mere nuanceret, og efter at Jes Jessens kirkelige arbejder er blevet restaure-

ret og det omgivende rammeværk afrenset, så Jessens oprindelige farver kom til syne, har hans fine farveholdning nydt almindelig anerkendelse.

Som kirkemaler trådte Jes Jessen (1743-1807) ind i en levende tradition, men takket være et større talent blev han efter sine arbejder i Rise kirke i 1775 den maler, som kirkeværger og præster i store dele af Sønderjylland henvendte sig til, når altertavler og pulpiturer skulle have nye billeder.

Op gennem 1700 årene så et voksende antal kobberstukne serieværker dagens lys. Emnerne strakte sig fra dyr og blomster over prospekter til historiske begivenheder og bibelske billeder. De dækkede en efterspørgsel fra datidens malere, som netop (i København til 1777) skulle kunne male en verdslig eller gejstlig historie efter et kobberstik for at erhverve mesterbrev. Og borgerskabets voksende velstand gjorde det muligt for stadig flere at udstyre hjemmet med skilderier, dørstykker og andre dekorationer efter eget valg.

I Sønderjylland kom de bibelske billeder ikke alene til at smykke kirkerne. Især mod vest bredte bibelhistorien sig over hjemmets møbler og døre, for ikke at tale om de friske fliser med bibelske motiver, der i denne periode blev produceret i tusindvis, de fleste efter Marc Antonio Raimondo's stukne forlæg. Man kan spørge sig selv, om denne store udbredelse af bibelske billeder havde grund i en religiøs vækkelse, i Sønderjylland i Pietismen. Det havde den utvivlsomt i århundredets første halvdel, men interessen kulminerede i den efterfølgende »Oplysningstid«, hvor de mange kobberstik blev udsendt for at højne menigmands dannelse og præge hans sind i fornuftig og gavnlig retning. Også Jes Jessen har brugt og vel også ejet en række dels løse, dels sammenhørende kobberstik. Af bibelske serier har han haft *Historiae celebriores Novi Testamenti*, tegnet og stukket af Jan og Caspar Leyken, udgivet af Christopher Weigel i Nürnberg 1712. Herfra har Jessen lånt forlægget til Nadveren og Jesu dåb, begge motiver gentaget flere gange i landsdelens kirker.

Præsten i Bjolderup, magister Chr. Posselt, gav i 1778 Jes Jessen hans hidtil største opgave, at male og staffere sognets kirke, efter at den havde fået nye stolestader på gulvet og et pulpitur opsat langs kirkens nordvæg. I panelets 20 felter malede Jessen en række af de kendte og højtelskede scener fra det Gamle Testamente, rækkende fra Evas skabelse til Jonas, der udspyes af hvalfisken. Med få undtagelser var forlæggene hertil udført af Johann Rudolph Schellenberg, hvis

værk 60 *Biblische Geschichte des alten Testamentes in Kupfer geätzt*, var udkommet i Winterthur, Schweiz, 1774, altså kun fire år tidligere.

Chr. Posselt, der havde taget initiativet til at lade Bjolderup kirke renovere, så stil og farver svarede til tidens klassicisme, lod sig i 1782 forflytte til det bedre aflagte embede i Løjt, hvor han snart kunne fremvise planer for en gennemgribende modernisering af også denne kirke. I Løjt blev to pulpiturer opsat i 1784, et i søndre og et i nordre korsarm. I rammeværket blev indsat henholdsvis 15 og 17 fyldinger, og da Schellenbergs andet bind: 60 *Biblische Geschichte des neuen Testamentes* var udkommet i 1779, kunne præst og maler gå sammen om at foretage det endelige valg af motiver. Allerede i 1784 havde Jessen dog brugt Himmelfarten fra Schellenbergs nye bind til topfeltet på altertavlen i Sottrup kirke, og i 1804 gentog han det i Nybøl. Men uanset forbillede er de agerende personer så fuldt og helt Jes Jessens egne med deres livfuldhed og umiskendeligt rokokoaftige ynde. De er ens, hvadenten Jessen brugte et flere hundrede år gammelt eller et helt nyt forlæg. Derfor måtte jeg i sin tid ved forarbejdet til biografien om Jes Jessen gennemgå mange stiksamlinger, før det ved et fjernlån fra biblioteket i Winterthur blev klart, at det var Joh. Rud. Schellenberg, der var mester for en så stor del af billederne.

Kirkeligt var Chr. Posselt egentlig pietist som sin far, men han var presset og præget af den voksende verdsliggørelse af kirken. Han blev provst i 1798 og støttede sin menighed i dens modstand mod generalsuperintendent Adlers nye liturgi, alterbog og rationalistiske salmebog. Denne omlægning af hele kirkens lære brød igennem i 1797. Nu skulle alt om synd, syndsbevidsthed og tilgivelse være fjernet, og Jesus var at betragte som et lysende mønster, ikke som forsoneren.

De rationalistiske synspunkter blev til fulde delt af tegneren og kobberstikkeren R. J. Schellenberg, f. i Basel 1740, d. 1806 i Winterthur, hvor det stedlige bibliotek har samlet alle hans værker. Schellenberg følte sig kaldet som folkeoplyser, og hans første mål var naturvidenskaben. Han tegnede forlæg til serier af planter og dyr, og især berømmes han som ophavsmand til kobberstik af insekter i tusindvis. Herefter fornemmede han en efterspørgsel efter bibelske billeder. Ud fra hvert af de to testamenter valgte han 60 optrin, af hvis indhold ungdommen kunne drage en nyttig lære. Han fravalgte det usandsynlige, det der forekom ham latterligt eller var usmageligt. Han lagde et stort arbejde i at finde motiverne. En stor del kopierede han fra

Rafaels skitser, og to af de forlæg, der benyttes af Jessen, har Schellenberg lånt fra J. G. J. Breitkopf: *Poetischer Bilderschatz*, udgivet i Leipzig 1757. Nogle tegnede han selv efter inspiration af andre kunstnere. Alle forlæg blev tegnet om, så de var historisk korrekte og udtrykte en god smag, som han selv udtrykker det.

Beretningen om Abraham, der er villig til at ofre sin søn Isak, findes ikke hos Schellenberg. Derfor måtte præst og maler finde et supplerende forlæg, for det var utænkeligt, at menigheden skulle undvære netop dette motiv.

Og hermed er vi så tilbage til den kristne ikonografi, der ikke underkaster sig skiftende mode- og trosretninger. I sin tekst såvel som i sin efterskrift nævner Jens Bruun, at enkelte af Jes Jessens billeder fra det Gamle Testamente henter deres betydning fra det Nye Testamente. Dette princip rækker dog langt videre og bunder dybere. Grundideen ved den bibelske ikonografi og det parallelle forløb mellem de enkelte scener i det Gamle og det Nye Testamente går helt tilbage til de tidlige kristne menigheder. Middelalderens teologer talte om »*Concordia veteris et novi Testamenti*«, og concordia må vel her oversættes til »parallel«. De første kristne kunne ustraffet afbilde scener fra det Gamle Testamente, som de selv kunne betragte som sindbilleder på historierne i det Nye. En af de mest elskede historier var om Abraham, der af en engel blev forhindret i at ofre sin søn Isak. Den var lignelsen på Jesu offerdød, og Isak bar brændet til offerbålet, som Jesus bar sit kors. Et vel lige så populært billede viste Jonas og hvalfisken, en fortælling der var et sindbillede på Kristi gravlæggelse og opstandelse.

Gennem denne concordia blev der især ud fra det Gamle Testaments brogede og barske historier skabt en billedserie, der gik igen og igen i de illustrerede bibelhåndskrifter og på vægge og inventar i kirker, klostre og kapeller. Gennem århundreder blev de samme scener gentaget, gendigtet og kopieret. Også det Nye Testamente fik sin billedfrise, hvor Jesu barndom, lidelseshistorien og opstandelsen var centrale motiver. I højmiddelalderen blev fra det Nye Testamente især Jesu barndomshistorie og lidelseshistorien illustreret på grund af festkredsene jul og påske. Til at smykke pulpiturelterne i Løjt kirke har Jes Jessen og Chr. Posselt ud fra Schellenbergs mange forlæg netop udvalgt vor kirkes mest elskede og afgørende billeder, fjernt fra den rationalistiske tankegang. Havde Schellenberg forkastet det ønskede motiv, blev et andet forlæg fundet og brugt.

I vor egen tid har vi set en generation af unge mennesker forlade skolen uden kendskab til de gamle historier, der udover deres eget indhold også er nøglen til forståelse af den vestlige civilisations kunst- og kulturhistorie. For dem vil Jes Jessens billedbibel være et fint redskab til at indhente det forsømte.

Hanne Poulsen

Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith: »Under Hagekors og Dannebrog. Danskere i Waffen-SS 1940-45«.

Aschehoug, 1998. 521 s. 299 kr.

Det hører til sjældenhederne, at en historisk fremstilling kommer på bestseller-listen – som det skete for »Under Hagekors og Dannebrog«. Det var ikke helt ufortjent, for det er et spændende emne, de tre forfattere har valgt, og resultatet er læseværdigt, selvom sproget ikke er godt nok til, at man kan kalde bogen velskrevet; men det er letlæst og hæmmer ikke forståelsen. Det gør den mangelfulde tegnsætning derimod, og det er ikke let at se, hvilken type kommatering der er benyttet.

For den særligt sønderjysk-interesserende er der ikke meget at hente, selvom fremstillingen naturligvis omhandler alle østfrontfrivillige uanset geografisk herkomst. Men af de i alt ca. 6.000 danske statsborgere, der deltog i krigen på tysk side, var ca. 1.500 fra det tyske mindretal, og af de resterende ca. 4.500 har Sønderjylland efter al sandsynlighed tegnet sig for en uforholdsmæssig stor del, eftersom ca. 75% af de frivillige var medlemmer af DNSAP – det danske nazistparti, der havde Sønderjylland som sit kerneområde. Forfatterne anstiller ingen betragtninger vedrørende de frivilliges geografiske herkomst, og det tyske mindretals krigsdeltagere har kun fået et meget lille kapitel. Her bidrager forfatterne ikke med noget nyt; så dén historie mangler endnu at blive skrevet.

Fravælgelsen af det tyske mindretal lader sig vel forsvare: Nok kæmpede dets deltagere under hagekorset, men ikke under Dannebrog, og de forrettede primært krigstjeneste i andre SS-divisioner end de øvrige danske statsborgere; men det er nu alligevel ærgerligt, at forfatterne har behandlet dette emne så stedmoderligt, når de nu var i de relevante arkiver.

Forfatterne har gennemgået en omfattende litteratur og et stort ar-

kivmateriale, heriblandt en række privatarkiver, dagbøger, breve og erindringer, hvoraf flere er i privateje, arkivalier fra udenrigsministeriets arkiv og flere andre institutionsarkiver; de har været i tyske, russiske og tjekkiske arkiver, og de har benyttet en række retssager og domme, dog kun sager beroende i Landsarkivet for Sjælland. Det store materiale, der befinder sig på Landsarkivet for Sønderjylland, er ikke benyttet. Forfatterne har også foretaget 13 interviews med tidligere østfrontfrivillige, der indgår i kildematerialet.

Bogen når på sine 521 sider vidt omkring sit emne. Den er delt op i 4 dele:

1. del handler om de østfrontfrivilliges forhistorie, om mellemkrigs-tidens Danmark med hvad forfatterne kalder »den stuerene fascisme« langt ind i de veletablerede danske partiers rækker. Om alle de nævnte eksempler er »fascisme« eller blot ganske almindeligt reaktionært bagstræb eller sundhedsdyrkelse kan dog nok diskuteres! Der redegøres for de frivilliges sociale baggrund, og der konkluderes på baggrund af lægeundersøgelser, foretaget i 1950'erne, at de østfrontfrivillige var gennemsnitsdanskere – og hverken sinker eller psykopater, som den brede offentlighed ellers har været tilbøjelig til at mene. Også den tyske baggrund, SS's historie og den særlige nazistiske raceideologi, der gjorde krigen på østfronten så bestialsk, redegøres der kort for i bogens første del.

2. del beskriver Frikorps Danmark og SS-Divisionerne Wiking og Nordland og deres indsats på østfronten. Læsere af erindringslitteraturen vil nikke genkendende til mange af de nævnte steder og begivenheder, men her fremstillet helt lidenskabsløst – uden hverken forherligelse eller fordømmelse. Det sandsynliggøres, men dokumenteres ikke overbevisende, at ca. 100 af de danske SS'ere var impliceret i egentlige krigsforbrydelser.

3. del beskriver den ideologiske skoling af de danske SS'ere, disciplinen og deres holdning til deres slaviske modstandere og til befolkningen hjemme i Danmark. Den danske regerings rolle i forholdet til hvervningen under krigen behandles, og der redegøres for krigsfangenskab og retsopgøret med de frivillige efter krigen.

4. del rummer en række portrætter af særligt fremtrædende blandt de frivillige: K. B. Martinsen, C. F. von Schalburg, C. P. Kryssing m.fl.

Bogen samler op på forskningen indtil dato, og de tre forfattere bidrager også selv med mange vigtige detaljer, gode iagttagelser og interessante pointer. Det kan dog undre, at der i betragtning af det

omfattende brevmateriale, som forfatterne har gravet frem, citeres og gengives så forholdsvis lidt fra dette materiale. Det er også påfaldende, at forfatterne i deres tilstræbte strenge objektivitet er noget tilbageholdende med vurderinger og bedømmelser.

»Under Hagekors og Dannebrog« er en god, interessant og tankevækkende bog, og den forudsætningsløse læser bliver godt oplyst om begivenhederne på både hjemme- og østfronten. Den mere kritiske sidder tilbage med en sært utilfredsstillet fornemmelse af, at der med denne bog kun lige er taget hul på et emne, der nok kunne trænge til at udforskes endnu dybere.

René Rasmussen

Danske Provinstryk 1482-1830. IV Sønderjylland.

En bibliografi udarbejdet af Grethe Larsen under redaktion af Erik Dal. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Det Kongelige Bibliotek, 1998, XXX + 146 s., indb., kr. 350.

Bogtrykkere arbejdede under vanskelige vilkår i de første mange år efter sortekunstens introduktion i Danmark i 1482. Markedet var tyndt – også i provinsen uden for København. Så meget mere interessante er disse ældste bogtrykkere. Deres arbejder er fascinerende kilder til lokal- og kulturhistorien, og de afspejler på mange måder tidernes skiften. Det er derfor glædeligt, at der med værket Danske Provinstryk 1482-1830 nu foreligger en topografisk ordnet registrering, så man let kan finde frem til alle kendte tryk fremstillet af bogtrykkere uden for København før 1830.

Værket er planlagt til i alt 6 bind (bind V om Fyn og VI med de sammenfattende registre er endnu ikke udkommet). Bind IV om Sønderjylland indeholder en omhyggelig registrering af alle kendte tryk fremstillet af bogtrykkere i Nordslesvig frem til 1830. Tryksagerne er registreret by for by og bogtrykker for bogtrykker i kronologisk orden. For hvert enkelt tryk er der detaljeret oplysning om forfatter og titel, illustrationer og hvor trykket findes bevaret. Sidst i bindet er der gode person-, sted- og emneregistre, så man let kan finde forfattere og undersøge, om et givet emne eller en person er behandlet i en tryksag fremstillet i et trykkeri i Nordslesvig før 1830. I alt er registreret 807 bøger, pjecer, småtryk og aviser fra bogtrykkerne i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder – større var den samlede produktion ikke før 1830.

Pioner på området var Tønder, hvor Vajsenhusets trykkeri begyndte sin virksomhed allerede 1735 båret frem af pietismens behov for salme- og andagtsbøger. Sønderborg og Aabenraa fik de første bogtrykkere så sent som i hhv. 1815 og 1826.

Mest fremtrædende som trykcentrum blev Haderslev. Siden 1759 udsendte først bogtrykker Luckander og siden to generationer med navnet Seneberg en lind strøm af tryk. Haderslev tegnede sig derved for i alt 656 af de i alt 807 kendte tryk fra området før 1830. Et speciale for Haderslev-bogtrykkerne var de mange kisteblade, skillingsviser og folkebøger, som gjorde trykkeriet kendt over det ganske land.

Bogens registreringer kan synes monotone. Men af de tørre data kan man aflæse en del om, hvordan tiden ændrede sig fra 1730 og et århundrede frem. I den første tid var bogtrykkernes produktion helt domineret af teologiske tryk – og også ganske mange begravelses- og bryllupstryksager for skolefolk, præster, embedsmænd og adelige. I Haderslev var latinskolen fra 1760'erne en stabil kunde, og dertil kom de mange billige folkelige tryk. Fra 1760'erne kom som noget nyt de første tidsskrifter og aviser. Haderslev kom først med bladene *Nachrichten vom Baltischen Meere* (1765-66), *Maanedss-Correspondenten* (1791), *Haderslevsk Maanedsskrift* (1793-94) og *Sendebudet for Danskholsteen* (1794). Men disse periodica levede hver for sig kun kort. Først fra sidst i 1790'erne var der basis for den slags udgivelser: *Haderslev-ugeskriftet Lyna*, som begyndte at udkomme i 1797, overlevede således perioden ud. Også *Tønderbladet Wöchentliches Tondernsches Intelligenzblatt* 1813ff og ugebladene i Sønderborg fra 1817ff og Aabenraa fra 1827ff fik en mere varig eksistens.

Mens tryksager for latinskolen vejede godt til først i perioden, trykte Haderslev-bogtrykkeren efter 1800 i stigende grad bøger og hæfter med adresse til den folkeskole, som nu begyndte at udvikle sig. Det var nyttige og praktiske skolebøger skrevet af lærere og til brug i skolen. Oplysningstiden mærkes tydeligt i bogtrykkernes program fra disse år. De registrerede titler lægger op til en analyse af denne gradvise ændring af det åndelige klima i århundredet før 1830.

Der ses også interessante tryk af lokalhistorisk interesse – f.eks. om den gyselige ildebrand i Hammelev 1772, om de personer som forulykkede med postbåden i Årøsund 1784 eller om opførelsen af et Carl Philipp Emanuel Bach-oratorium hos hr. Hundevadt i Haderslev i 1782.

Hele det store værk om de danske provinstryk har været næsten

40 år undervejs, og har uden tvivl lagt beslag på mange ressourcer. Måske kan det betegnes som en luksus-udgivelse, da en stor del af titlerne allerede har været registreret andetsteds, dog ikke ordnet efter trykkested og bogtrykker. Inden længe vil nye elektroniske søgemidler lægge sig i vejen for værker af denne slags. Så meget mere må man anerkende, at det er lykkedes at komme så vidt. Værket præsenterer de svært tilgængelige, gamle tryksager for lokalhistorikerne så at sige på et sølvfad – man må håbe, at det lykkes at skaffe midlerne til at udgive også det sidste bind V om trykkene fra Fyn.

Men det skal ikke forties, at værket i den foreliggende form er amputeret. Det medtager kun halvdelen af Slesvig=Sønderjylland, og det valgte skel ved landegrænsen er fuldstændig kunstigt. Først når det lykkes at få udvidet registreringen til også at omfatte trykkene fra Sydslesvig, kan værket betegnes som afsluttet. Denne tilføjelse er lige så væsentlig som Fyn.

Lars N. Henningsen

Geschichte Schleswigs. Vom frühen Mittelalter bis 1920.

Udgivet af Institut for Grænseregionsforskning. Aabenraa 1998.
224 s., ill., indb.

Både bogens format og indbinding og i endnu højere grad den markante titel giver indtrykket, at man sidder med en ny håndbog om hertugdømmet Slesvigs historie. Dog er Geschichte Schleswigs langt fra at være et nyt standardværk: den er en samling af 15 foredrag, der blev holdt under et grænseoverskridende historikermøde på Akademie Sankelmark i september 1997.

Desværre er bogens opbygning meget uensartet. Enkelte foredrag er gengivelser af det mundtlige foredrag og derfor uden anmærkninger og litteraturhenvisninger. Andre artikler giver til gengæld mange oplysninger om den teoretisk-metodiske baggrund. Bortset fra Inge Adriansens bidrag om nationale symboler og enkelte kort og diagrammer er bogen ikke illustreret.

Emnerne berører mange forskellige aspekter af hertugdømmet Slesvigs historie. Det må dog på forhånd siges her, at der ikke bliver præsenteret mange nye resultater.

Artiklerne er kronologisk ordnet. Indledningen er Thomas Riis' bidrag om hertugdømmet Slesvigs oprindelse, hvor han forklarer kilderne, som viser regionens udvikling og brugen af de lokale magtha-

veres titler, indtil landet i 1232 helt entydigt kan identificeres som territorialhertugdømme. Esben Albrechtsen fortsætter med en sammenfatning om herskabsforholdene i det selvstændige men aldrig uafhængige hertugdømme, som i takt med løsrivelsen fra Danmark mere og mere kom under holstensk indflydelse. Bispedømmet Slesvigs stilling indenfor den katolske kirkes struktur fremstilles af Günter Weitling. Han lægger et tyngdepunkt på de gejstlige og verdslige magtinteressers sammenspil. Under den lidt komplicerede overskrift »Krise og transformation i senmiddelalderens hertugdømme Slesvig: mellem øst og vest« skriver Bjørn Poulsen om katastroferne, der i 14. og 15. århundrede hjemsøgte hertugdømmet, og deres konsekvenser. Pestepidemier, stormfloder og næsten endeløse krige og den hermed forbundne retsløshed medførte hårde livsvilkår. Bjørn Poulsen viser dog, at landsdelene i marsken hurtigere overvandt krisen end landet ved østkysten.

Desværre mangler der bidrag om de forhold, der prægede landet under delingerne efter 1544, Trediveårskrigen og de nordiske krige. Bogen fortsætter med Carsten Porskrog Rasmussens afhandling om godsstrukturen omkring året 1750. Han skitserer den overraskende mangfoldighed af godssystemer i Slesvig: mens de få godser i nordøst lignede de skandinaviske med en kombination af hovedgårds- og fæstegårdsdrift, og marskgodserne fulgte det vesteuropæiske system med fæstegårdene som det afgørende, viste de sydøstlige landsdele det kendte og mørke billede af godssystemet med en almægtig herre og afhængige livegne. Den skånske historiker Harald Gustafsson fremhæver i sit bidrag om Slesvigs stilling i det dansk-norske rige, at man ikke må anvende nutidens statsbegreb på 1700-tallets statssystem. Han foretrækker at benytte ordet »konglomeratstat« fremfor »helstaten«, fordi datidens stater ikke var ensartede helheder med faste grænser og et ensartet styre for alle landsdele, som vi kender det fra de moderne nationalstater. Lars N. Henningsen undersøger til gengæld spørgsmålet om hertugdømmet Slesvigs »indre enhed«. Han peger på de iøjnefaldende uligheder mellem de forskellige forvaltningsdistrikter, som aldrig blev udjævnet under enevældens styre. Forsøg på reformer i det 19. århundrede kom for sent, da det nu var den nye nationalisme, der forhindrede hertugdømmets forening under dansk styre.

De næste to bidrag handler om økonomisk-socialhistoriske emner og går lidt tilbage i tiden. Henrik Becker-Christensen beretter om

Kongeåens funktion som toldgrænse indtil 1792. Martin Rheinheimer skriver om landsbyordninger i hertugdømmet Slesvig. Disse er ifølge hans afhandling vigtige kilder til de økonomiske og sociale forhold i 1600-1700-årene, og de belyser forholdet mellem landsbyen og øvrigheden. Henning Unverhaus bidrag om den politiske og nationale propaganda indtil 1848 analyserer de slesvig-holstenske agitators taler, forskellige demonstrationer, petitioner, sangfester m.fl. og de nye symboler, som blev skabt til den ønskede stat Slesvig-Holsten. Hans Schultz Hansen undersøger den slesvigske identitet indtil 1848, idet han på grundlag af avisartikler, underskriftaktioner og dagbøger dokumenterer eksempler på et fællesslesvigsk sindelag, som endnu eksisterede parallelt med de nye nationale strømninger. Inge Adrian sen genoptager spørgsmålet om nationale symboler, denne gang om perioden efter 1864.

Bjørn Hansen foretager en sammenligning af den økonomiske situation i regionen sammenlignet med andre provinser, der senest fra 1867 hørte til Preussen. Ifølge moderne økonomihistoriske og -strukturelle teorier og metoder, som Bjørn Hansen udførligt forklarer, var Slesvig allerede i første halvdel af 1800-tallet et »udkantsområde«. Pressehistorien tages op af René Rasmussen, som beretter om selve pressens forøgede udbredelse i provinsen og især om dens nationale og kulturelle betydning. Til trods for alle restriktioner formåede de fleste danske aviser at hævde deres stilling. I bogens sidste artikel beskriver Broder Schwensen vejen til det historiske hertugdømmes deling ved folkeafstemningerne. Dermed ophørte Slesvig med at være én region, og den nordlige og sydlige del blev indlemmet i hvert deres samfundssystem.

Det ville have været ønskeligt, hvis redaktionen havde lagt vægt på en mere ensartet grundlinje i bogen. Enkelte artikler handler om grundlæggende og i lang tid kendte emner indenfor Slesvigs historie, som også kan forstås af folk, der for første gang beskæftiger sig med områdets komplicerede historie. Andre bidrag tilbyder mere speciel viden om nogle særlige emner. Bogens indhold er altså en buket med smukke blomster, hvis farver desværre ikke altid passer sammen. I den foreliggende form ville det have været mere rimeligt, hvis bogen var udgivet i et mere beskedent udstyr, f.eks. i den lille bogrække fra Akademie Sankelmark.

På den anden side må dog fremhæves, at bogen tilbyder mange perspektiver på forskellige aspekter i hertugdømmet Slesvigs historie

indtil 1920. De forskningsresultater som er fremlagt i »Geschichte Schleswigs« er anerkendt på begge sider af grænsen. Stadig er der dog mange uopdyrkede emner og behov for at udveksle nye resultater.

I de seneste måneder er det i historikerkredse diskuteret, om der er behov for et nyt standardværk i Sønderjyllands historie. »Geschichte Schleswigs« har vist, at landsdelens historie fortjener at blive fremstillet ud fra grænselandets helt specielle synsvinkel, og ikke som appendiks til Jylland hhv. Holsten. Måske kan den foreliggende artikelsamling om meget forskellige aspekter i Sønderjyllands historie give en impuls til at sætte dette projekt i gang.

Gerret Schlaber

Lars N. Henningsen, Martin Klatt, Jørgen Kühl (red. Lars N. Henningsen): SSW. Dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998. Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Nr. 38. Flensborg 1998. 493 s., ill., indb. kr. 298.

Hvem vil læse denne omfangsrige bog på næsten 500 sider? Spørgsmålet kan næppe besvares tilfredsstillende. Kun ét synes mig sikkert: Den der begynder læsningen, vil have svært ved at lægge bogen fra sig igen. Thi forfatterne har leveret en fremstilling, som er klart struktureret, præcis og let forståelig, og som kan fængsle læseren fra start til slut. Samtidig drejer det sig om en slags håndbog i Sydslesvigsk Vælgerforenings (SSWs) forhistorie og historie, dets programmatisk og organisatoriske udvikling, dets virksomhed i kommuner og kredse, i den slesvig-holstenske landdag, i forbundsdagen og i offentligheden. Udførligt behandles spørgsmålet om SSWs selvforståelse, som ofte stod til drøftelse og som fortsat drøftes.

Partiet kunne først grundlægges i 1948 efter langvarige og vanskelige forhandlinger med den britiske besættelsesmagt. Grundlæggere var ledende personer i organisationen Sydslesvigsk Forening (SSF), som efter påbud fra briterne var blevet tvunget til at begrænse sig til den kulturelle virksomhed og som, uheldigt for de danske sydslesvigere, ikke kunne optræde som politisk parti ved valgene. Dermed rejstes også i de første år atter og atter spørgsmålet om forholdet mellem SSF og SSW og dermed spørgsmålet, om de kulturelle eller de politiske aktiviteter skulle have forrang. Mere heftigt stredes man inden for partiets rækker, om partiet skulle optræde som dansk-nationalt mindre-

talsparti eller som hjemstavnsparti eller som begge ting samtidig. Dette problem vedblev at stå på dagsordenen. I dag bestræber SSW sig på at være begge dele, såvel mindretals- som regionalparti. Som repræsentant for det danske mindretal har partiet krav på mange særregler, fremfor alt fritagelse for 5% spærreklausulen ved valg, en fundamental forudsætning for repræsentationen i landdagen. Men i alle tilfælde kræves dog et bestemt antal vælgerstemmer, som SSW kun kan vinde ved at være talsmand for Sydslesvigs særlige økonomiske, sociale og kulturelle interesser – og ikke mindst også de miljømæssige forhold.

Med bogen om SSW kan vi for første gang følge den debat, der mundtligt og skriftligt, offentligt og internt er foregået om fastlæggelse af partiets kurs, og det i en fremstilling, som er godt baseret på kilder. Derved får også aktørerne, selv om det i almindelighed drejer sig om »gamle kendinge«, skarpere profil end de havde i den hidtidige historiske litteratur, det være sig Frants Thygesen, Hermann Clausen, Samuel Münchow, Svend Johannsen, Berthold Bahnsen eller Karl Otto Meyer, for blot at nævne nogle.

Selvfølgeelig må opgøret med de tyske slesvig-holstenere, deres partier og organisationer behandles i en SSW-historie ligesom i en enhver almen mindretalshistorie. Det tysk-danske forhold fra efterkrigsårenes hårde konfrontation til en senere tids afspænding og delvise samarbejde er et andet tema, som går gennem fremstillingen. Her får vi i almindelighed ikke så meget nyt at vide, men dog detaljer, og det er især de ansvarlige personers aktioner og reaktioner som beskrives, på tysk side i første række ministerpræsidenterne.

Generelt er denne SSW-historie disponeret og skrevet ud fra især ledelsens perspektiv. Om medlemmerne, deres herkomst, deres ønsker og håb, erfarer man kun relativt lidt; det gælder sågar for den talrige medlemsskare i byen Flensborg. Det kan også skyldes denne betragtningsmåde fra oven, at de nationale frisere, som dog samarbejder snævert med det danske mindretal, kun træder lidt frem, når man ser bort fra Oldsen og Bahnsen, ja vel også altfor lidt. Dette forhold er for nyligt også kritiseret fra frisisk side (se tidsskriftet »Nordfriesland«, nr. 123, 125/126 og 127). Dette skal ikke kommenteres her. Kun så meget: Forfatterne måtte vel holde fast ved det én gang valgte perspektiv, da fremstillingen ellers let kunne være blevet uoverskuelig og uden fast form. SSWs historie fortjener også fortsat den historiske forsknings interesse. Og hvad nu, om de nationale frisere selv engang greb til pennen?

Mere tungtvejende forekommer en anden forsømmelse mig: Man har i vid udstrækning undladt at kæde historien om SSW og den danske politik i Sydslesvig ind i den almindelige politiske, åndeligt-kulturelle og sociale historie. Således stilles slet ikke spørgsmålet, hvorfor den danske bevægelse i Sydslesvig voksede så stærkt, og dens tilbagegang drøftes heller ikke. Blot få sætninger ville have været tilstrækkelige for at gøre SSWs overvejelser og handlinger endnu bedre forståelige. Havde det ikke været på tide i alt fald i korthed at problematisere efterkrigsårenes danske nationalisme og »hjemstavnsværmeri«, og ligeså den tyske nationalisme, som trods det totale nederlag i 1945 snart igen kunne glæde sig over en farisæeragtig renæssance? En andet eksempel kan også nævnes: At forholdet mellem mindretallet og den slesvig-holstenske landsregering i 1980'erne blev kendeligt bedre skyldes sikkert ikke alene god vilje hos nogle personer, nemlig Barschel og Karl Otto Meyer. Mindst lige så betydningsfuldt er vel dog det faktum, at de regionale bevægelser i Europa så at sige havde medført en klimaændring og et langt stykke havde fremkaldt forståelse, hvis ikke sågar sympati for de nationale og folkelige mindretal. I alt fald erkendte man fra omkring 1980 mere klart end i årtierne forud mindretallenes betydning og berettigelse. Naturligvis skaber også personer historie – og Karl Otto Meyer har gjort det på bemærkelsesværdig vis – men også personer virker på baggrund af deres samtid politiske, kulturelle og sociale betingelser og benytter sig af dem.

Hvad der anføres om tilblivelsen af Kiel-erklæringen 1949 må forekomme uforståeligt for den ikke kyndige læser. Thi det lades usagt hvorfor briterne nu trængte på for at opnå en afspænding og gensidig forståelse i grænselandet. Med få ord ville man have kunnet klargøre sammenhængen, også selvom der ofte før er skrevet om dette. I en håndbog som den foreliggende må man dog vente, at der gives en sammenfatning af forskningens stilling i dag.

Her ville det måske have gavnet, om forfatterne havde haft en større distance til deres emne. Det ville muligvis også have reddet dem fra en ubekymret omgang med det i Tyskland så belastede begreb »hjemstavn« – »Heimat«. Og kan man endnu i dag uden videre betegne de hjemstavnstfordrevne og flygtninge som »fremmede« med det dengang polemisk brugte ord, således som det her sker på mange sider? De var i alt fald langt mindre fremmede for sydslesvigerne end det atter og atter blev påstået af danske og hjemmehørende tyske.

Der er altså skabt en bog, hvorom man kan diskutere og bør diskutere. I alt fald har forfatterne udført en imponerende pionergering, som de fortjener megen tak for. De har som de første på grundlag af trykte og utrykte kilder såvelsom litteraturen givet en analyserende fremstilling af dette lille partis historie, som er så rig på angreb, kriser og kontroverser, men også på inspirerende debatter, succeser og fortjenester. Til SSWs fortjenester hører også dets positive indflydelse på den demokratiske kultur i Slesvig-Holsten.

Bogens grafiske fremstillinger og tabeller og især de mange fortræffeligt udvalgte og kommenterede illustrationer er i enhver henseende en hjælp og indbyder til læsning. Hvem der tager mod denne indbydelse bliver rigt belønnet.

Manfred Jessen-Klingenberg

Detlev Kraack (udg.): Die Briefkopialbücher des Flensburger Kaufmanns Christian Dethleffsen von 1775 bis 1792.

Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, nr. 52, 1998, 520 s., DM 39.

At handel og skibsfart var baggrunden for de slesvigske havnebyers fremtrædende position i 1700-årene er en kendt sag. Handel skabte kapital, og overalt var købmændene de dominerende i byernes styre. Alligevel ved vi forbavsende lidt om dagligdagen i de typiske handelshuse. Oplysningerne herom er kun svært tilgængelige i datidens toldregnskaber, i byernes protokoller og i f.eks. Kommercekollegiets arkiv i Rigsarkivet. Købmændenes egne papirer er næsten aldrig bevaret.

Derfor bør man lægge mærke til den unge historiker Detlev Kraacks udgivelse af Flensborg-købmanden Christian Dethleffsens kopibøger mellem 1775 og 1792. Bogen gengiver de breve, som købmanden sendte til en del af sine forretningsforbindelser gennem 17 år. Dermed tegnes et detaljeret billede af virksomheden i et typisk handelshus i det gamle Flensborg. Dethleffsen-brevene er vigtige, netop fordi de tegner billedet af dagligdagen hos en middelstor købmand, som må anses for at være typisk for sin gruppe. Han havde sine ligemænd ikke blot i Flensborg, men også i de andre store havnebyer i Slesvig.

Christian Dethleffsens forretning bestod især i formidling af varer mellem på den ene side producenter i hertugdømmet Slesvig og byen

Flensborg og på den anden side storhandlende i København og kontakter i udlandet. I Flensborgs slesvigske opland fra Sundeved til Ejdersted opkøbte Dethleffsen landsdelens produkter korn (ikke mindst den dyre hvede fra det givtige landbrug på vestkysten), mel og gryn, kød saltet i tønder, smør, honning, evt. østers, og dertil forarbejdede produkter som brændevin, mjød og mursten. Med skib gik varerne til København og derfra ofte videre med de store skibe til Dansk Vestindien eller til de danske områder i Nordatlanten – Finmarken, Færøerne og Island. Nogle gange handlede Dethleffsen på egen regning, som regel dog som mellemmand for især storkøbmanden L. J. Cramer i København.

Til Dethleffsens forretning i hjembyen hjembragte skibene hør fra Baltikum og mere sjældent kolonialvarer som f.eks. kaffe og the.

Forretningen gik tydeligvis godt i de fremgangsrige år under højkonjunkturen efter 1775. I 1782 flyttede Dethleffsen til en købmandsgård på hovedgaden Holm, med store pakhuse, kældre og lofter til de mange varer. Han investerede også i skibe, og stod i forbindelse med købmænd lige fra Riga til Marseille og Bordeaux, hvorfra han bl.a. hjemtog vin.

En sådan virksomhed krævede en omfattende korrespondance, og det er denne, som nu er udgivet af Detlev Kraack. Man får indblik i stort og småt i datidens handelsliv og også en del om købmandens arbejde i sit slesvigske bagland. Der er mange breve om opkøb af korn, kød og mursten rundt i Slesvig, om problemer vedr. brændevinsbrændingen eller saltning af de tusindvis af tønder kød. Vi hører om prissvingninger eller problemer med svigtende leverancer, som da Dethleffsen i 1776 havde svært ved at få fat på mursten p.g.a de store byggerier i brødremenighedsbyen Christiansfeld, eller når forsyningerne af uld blev mindre som følge af de mange indhegninger og inddragelse af overdrev som følge af landbrugsreformerne.

Mange breve drejer sig om afviklingen af betalinger mellem de involverede firmaer. Ofte foregik det i et nærmest pengeløst system med indbyrdes posteringer, veksler og anvisninger, købmændene imellem. Ofte var et bankfirma i Hamborg den vigtigste formidler af betalingerne og også af forsikringer. Men samtidig var kontanter nødvendige – flere breve fortæller om forsendelse af store kvanta mønter og sedler i poser og pakker.

Udgivelsen omfatter i alt omkring 600 breve, alle gengivet pinligt nøjagtigt med datidens stavemåde og selvfølgelig på tysk, som var

det foretrukne skriftsprog. For mange nutidige læsere vil brevene være tung kost, for købmanden skrev som han talte, og mange begreber og betegnelser er ikke længere gængse. Udgiveren har imidlertid gjort meget for at lette benyttelsen. Der er både person- og stedregister og især et sagregister, der også fungerer som ordbog. Her får man forklaret forældede ord og varetyper i brevene.

Udgivelsen af Chr. Dethleffsens brevbøger er et pionerarbejde. Det er første gang der fremlægges et sådant kildeværk om handelen i 1700-årenes Slesvig. Værket fortjener at blive læst i fred og ro fra ende til anden. Her får vi nemlig ikke blot mange oplysninger om samspillet mellem by og land i 1700-tallets Slesvig, og om en enkelt købmands virksomhed. Vi får også et klart eksempel på det økonomiske samspil mellem hertugdømmet Slesvig og København – af hovedstadens og koloniernes afgørende betydning for økonomien i Flensborg, den førende by i Slesvig. Vi får også et anskueligt billede af de kutymer, som rådede hos de større købmænd i datiden.

Et møjsommeligt arbejde ligger bag udgivelsen af en sådan bog. Kilden er lagt frem – og afventer blot at blive analyseret af forskerne, så vi kan få at vide, hvor meget der egentlig gemmer sig i dette kildeudvalg og hvilke konklusioner der kan drages. Et kildeværk som dette bliver aldrig forældet – det kan altid hentes frem og blive genstand for nye spørgsmål og analyser.

Lars N. Henningsen

Gerhard Kraack: Bürgerbuch der Stadt Flensburg. Verzeichnis der Neubürger von 1558 bis 1869, bind 1-3.

Unter Mitarbeit von Heinz Kellermann. Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte Nr. 53, 1999. 589 + 741 + 272 s., indb., DM 130.

Gennem århundreder frem til midten af 1800-årene var Flensborg den største provinsby i det danske monarki, kun overgået af Altona. Ligeså vigtig var byens økonomiske betydning. Omkring år 1600 kunne byen mønstre en skibsflåde på højde med den ellers så dominerende hovedstad København. Både dengang og senere tiltrak byens næringsliv fremadstræbende unge fra nær og fjer. Det medførte, at byen fik utallige berøringsflader med omlandet, både med det nære omland og med store dele af Nordeuropa. Disse mange kontakter og det forhold, at Flensborg altid har ligget i spændingsfeltet mellem dansk

og tysk, har gjort byens befolkningsforhold interessante langt uden for byen selv.

Emnet har da også tidligere påkaldt sig interesse. I bind 2 af Flensborg bys historie (1955) gav Johan Hvidtfeldt og Aage Bonde en solid analyse af emnet i tiden 1720-1848, og samme forfattere udgav i 1961 den højt værdsatte bog om byens borgmestre, rådmænd, byfogeder og byskrivere frem til 1848. Disse fremstillinger viste, at indvandringen til Flensborg altid har været stor, ikke mindst fra oplandet mod nord. Alligevel har man hidtil savnet en trykt fortegnelse over byens borgere gennem tiden svarende til de »borgerbøger«, som tidligere er udgivet for Haderslev, Aabenraa og Tønder.

Efter mange – næsten 70 års – forarbejder – ligger et sådant værk nu på bordet. Det har været ventetiden værd. Resultatet er blevet et fantastisk opslagsværk, et trebindsværk af betydning for Flensborgs historie, for Slesvigs historie, for Danmarks historie – et værk, som er mere oplysende og veldokumenteret end de tilsvarende borgerbøger for andre byer.

Frem til Slesvigs og Holstens indlemmelse i Preussen i 1867 og indførelsen af regler om fri ret til at flytte og bosætte sig samt nye regler om næringsfrihed var begrebet »borgerret« centralt for livet i de gamle købstæder. Alle som ville drive borgerlig næring, d.v.s. f.eks. håndværkere eller handelsmænd, var nødt til at erhverve borgerskab. På »allemandsting« skulle den kommende borger i fuld offentlighed aflægge troskabsed til kongen og love at være tro og lydig overfor byens råd og fremme byens bedste og efterleve dens ordninger. Borgerretten blev betalt med en række gebyrer, som blev delt mellem byen og dens repræsentanter og statskassen. Når eden var aflagt, og gebyrerne betalt, udstedtes en »borgerseddel«, senere et borgerbrev. Alt blev ført til protokols.

Disse optegnelser om aflagte borgereder og betaling af gebyrerne er bevaret i Flensborg byarkiv i såkaldte »borgerbøger«, i ting- og skødebøger, i kæmnerregnskaber og kæmnerretsprotokoller i perioden fra 1558 og frem til afskaffelsen af det gamle begreb »borgerskab« i 1869, dog med enkelte lakuner undervejs.

De personer, som i denne periode blev registreret som »borgere« i Flensborg – i alt 13.306 personer – er nu optegnet i »Bürgerbuch der Stadt Flensburg«. For hver person oplyses navn, hjemsted og erhverv. Derpå følger dato for erhvervelsen af borgerretten og borgerens alder, evt. navn på vidner eller kautionister og gebyrets størrelse. Til sidst

følger oplysninger om personens livsforløb og status (fødsels- og viel-sesdato, faders erhverv, embeder og medlemskab af Flensborg-for-eninger samt bopæl til forskellig tid i Flensborg). Disse meget detalje-rede oplysninger er ikke kun hentet i byarkivets borgerskabskilder. For hver enkelt person er der foretaget supplerende undersøgelser i kirkebøger, folketællinger, foreningsarkiver, litteratur o.s.v., overalt med angivelse af kilden. Ikke mindst takket være disse supplerende undersøgelser er resultatet blevet minibiografier af en kvalitet langt ud over de beslægtede borgerbøger fra andre byer.

I værkets sidste bind er samlet registre ordnet efter person, sted og erhverv/stilling. Sidstnævnte er i sig selv et spændende kulturhisto-risk leksikon over utallige datidige erhvervsbetegnelser, som i dag er ganske glemte, og som her ovenikøbet er ledsaget af ordforklaringer. Dette register kan bruges separat som ordbog over ældre tiders er-hvervsbetegnelser. Sluttelig følger en nyttig nøgle til husnummererin-gen i Flensborg fra 1766 til i dag.

Efter ovenstående resumé af indholdet er der næppe grund til at fremhæve, at dette værk betegner en betydelig landvinding. Der er tale om et opslagsværk til besvarelse af personspørgsmål med relation til en af de største byer i den gamle danske helstat. At værket har interesse uden for Flensborg fremgår alene af stedregistret – 60 tæ-trykte to-spaltede sider med angivelse af Flensborg-borgeres hjemste-der uden for Flensborg. Ikke kun for personalhistorikere er der tale om en guldgrube. Bogens 13.306 biografier kan bruges til undersøgel-ser af erhvervs- og socialhistorien, ind- og udvandring, tilvandring-ens udvikling og art gennem tid og meget andet. I generationer frem-over vil alle interesserede kunne drage nytte af forfatternes myreflit-tige omhu.

Alligevel må for god ordens skyld fremhæves, at værket ikke om-fatter alle flensborgere gennem tre århundreder. Værket registrerer *kun borgere*: de som ikke var forpligtet til at aflægge borgered er natur-ligvis ikke medtaget. I Flensborg var sønner af borgere frem til 1786 automatisk sikret borgerret og er ikke optaget i de gamle registre. Derfor er borgersønner først at finde i nærværende værk for tiden efter 1786. Bogen har hjulpet på problemet ved at medtage krydshen-visninger, når familieskabet mellem to borgere før og efter 1786 er kendt.

Fritaget for borgereden var også kongelige civile og militære em-beds mænd og adelige, byens tjenestemænd og akademikere, præster,

læger, advokater og lærere samt enkelte erhvervsgrupper, f.eks. boghandlere. Ligeså hørte ugifte tjenestefolk og ugifte svende og søfolk uden egen husstand ikke til borgerskabet. Disse grupper kan man ikke finde i det store værk.

Men det er vitterligt ikke forfatterens skyld. De har skabt et værk, som vil blive klassisk i ordets egentlige betydning.

Lars N. Henningsen

Sabine Lorek: Rechtsabrechnung – Retsopgør. Politische Säuberung nach dem Zweiten Weltkrieg in Nordschleswig.

Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Band 108. Udg. af Institut for Grænseregionsforskning/Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Wachholtz Verlag Neumünster, 1998, 578 sider, 280 kr.

I sin disputats »Retsopgøret efter besættelsen« fra 1984 gav Ditlev Tamm en solid beskrivelse og analyse af det danske retsopgørs mange spegede juridiske og politiske facetter. I denne rigshistoriske sammenhæng måtte det »lokale« retsopgør i Nordslesvig naturligvis indtage en marginal position, omend Tamm i et særskilt kapitel gjorde rede for den specielle og omfattende karakter retsopgøret her havde på grund af det tyske mindretals udstrakte samarbejde med besættelsesmagten.

Hvad man således i hovedtræk har kunnet erfare hos Tamm har den slesvig-holstenske historiker Sabine Lorek (med familiemæssige relationer til det tyske mindretal) gjort til genstand for en særdeles grundig detailundersøgelse, en dissertation.

Metodisk og ikke mindst mht. synsvinkel lægger Lorek sig ganske tæt op ad Tamm – hvilket ikke er uvæsentligt, når retsopgøret bedømmes juridisk som politisk. Lorek har nøje øje for, at den danske regerings politik under besættelsen var dikteret af besættelsesmagtens konstante pres. Om denne politik anvender hun lejlighedsvis ordet »tvetydig«. Andre, både i samtiden og eftertiden har anvendt hårdere udtryk. Og skønt hun også ser det principielt uheldige i at betjene sig af love med tilbagevirkende kraft (som ved det danske retsopgør), anerkender hun samtidig, at det havde været umuligt under den tyske besættelse at tilvejebringe dette lovgrundlag. Dermed imødegår Lorek to hovedanker mod det danske retsopgør, anker, som ikke mindst det tyske mindretal har rejst. Synspunktet har her været, og er

vel stadig, at retsopgøret var uretfærdigt, fordi de dømtes handlinger hverken stred mod regeringens bud eller gældende lov.

I sine indledende teoretiske og metodiske overvejelser viser Lorek, at hun har forstået og fordøjet den specielle danske situation under besættelsen, og de overvejelser disse har givet anledning til blandt hendes danske fagfæller. Dette kan sikkert også tilskrives Loreks dansk-kundskaber, som i det hele taget har været en forudsætning for overhovedet at give sig i kast med emnet.

Som en indledning til selve retsopgøret i Nordslesvig giver Lorek også en kompetent fremstilling af det tyske mindretal og Nordslesvigs rolle i det dansk-tyske forhold frem til 1945. Johan P. Noack har tidligere publiceret en monografi om det tyske mindretal under besættelsen (1975). Lorek foretrækker dog i vid udstrækning at gå til primærkilderne i Den Parlamentariske Kommission, hovedsageligt bind 14. Denne kildesamling karakteriserer hun med rette som »her- vorragend«. Hovedstykket i afhandlingen er dog selve det retslige opgør. Og her udgøres kildegrundlaget primært af straffeakter og dombøger, som alle beror i Landsarkivet i Aabenraa.

Lorek har valgt at undersøge parallelle forløb i tre sønderjyske retskredse (d.v.s. halvdelen): Aabenraa, som var mindretallets organisatoriske centrum, Tønder, som var den hjemmetyske højborg (og derfor med flest dømte) og endelig Gråsten, som en typisk landlig præget kreds.

Afgørende for retsopgørets forløb i Nordslesvig var, om der ved de under besættelsen planlagte straffelovstillæg (med tilbagevirkende kraft) ville blive taget hensyn til det tyske mindretals loyalitetsfølelse overfor Tyskland. Som udgangspunkt blev mindretallets medlemmer dog behandlet nøjagtigt som andre danske statsborgere. For retten var det afhængigt af den enkelte sags omstændigheder, om der blev taget hensyn til tilhørsforholdet til mindretallet. Lorek påviser, at ved (tysk) krigstjeneste, hvor nationale motiver var fremherskende, lagde retten mere vægt på tilhørsforholdet end ved f.eks. vagttjeneste, hvor økonomiske motiver skønnedes mere fremherskende.

Både i Tønder og Aabenraa dominerede sagerne vedr. vagt- og korpstjeneste efter straffelovstillæggets § 10. Ikke mindst »Zeitfreiwilligen«-sagerne var hyppige. Den næsthyppest gruppe var frivillige i Waffen-SS, og ikke sjældent var både medlemskabet af Zeitfreiwilligen-korpset og Waffen-SS kombineret med andre forseelser.

I Tønder blev dommenes gennemsnitlige længde for krigstjeneste i

Waffen-SS 1 år og 8 måneders fængsel, hvilket var 4 måneder mindre end den gennemsnitlige straf i det øvrige Danmark for tysk krigstjeneste. I kombination med andre strafbare handlinger var straffen i Tønder mærkbart højere.

Ved Aabenraa ret, viser Lorek, var vurderingen anderledes. I begyndelsen idømtes ganske vist den lovmæssige mindstestraf for tysk krigstjeneste på 4 år, men allerede fra december 1945 blev tilhørsforholdet til det tyske mindretal udtrykkeligt vurderet som en formildende omstændighed. Også andre formildende omstændigheder kunne komme i betragtning, således, at det gennemsnitlige straffemål i Aabenraa for krigstjeneste ved Waffen SS blev på 1 år og 5 måneders fængsel. Også i kombination med andre forseelser var straffen i Aabenraa tydeligt lempeligere end i Tønder, nemlig 1 år og 6 måneders fængsel mod 2 år og 6 måneders fængsel.

Mens sagerne mod de frontfrivillige blev forhandlet for retten fra november-december 1945, kunne man først i april 1946 tage fat på sagerne mod de Zeitfreiwillige, som udgjorde den største enkeltgruppe, nemlig godt 1100 i hele Nordslesvig. Til sammenligning blev 900 dømt for fronttjeneste, først og fremmest i Waffen-SS.

Som bekendt var Zeitfreiwilligen-korpset oprettet med henblik på at tage del i nedkæmpningen af en evt. allieret invasion i Danmark. Imidlertid blev korpset også indsat f.eks. i forbindelse med undtagelsestilstanden i august 1943. Tjenesten kunne således opfattes som værende rettet mod andre danske statsborgere, og dette betragtedes som en skærpende omstændighed. Den gennemsnitlige straf i Tønder blev 1 år og 11 måneder, i Aabenraa endog 2 år.

Et andet korps på hjemmefronten var »Selbstschutz«. Disse sager, viser Lorek, kom for retten så sent som fra juli til september 1946. Den forholdsvis lille gruppe af Selbstschutz-medlemmer, som havde udført bevæbnet vagttjeneste og undertiden tiltaget sig politimæssige beføjelser overfor danske medborgere, fik ved Tønder ret en gennemsnitlig straf på 2 år og 9 måneders fængsel og i Aabenraa 2 år og 6 måneder.

Modsat de frontfrivillige og mindretallets specielle korps tegner de såkaldte vagtfolk et broget billede. Der var adskillige formationer/korps med forskellige opgaver, f.eks. bevogtning af flyvestationer, marinebaser m.m., ligesom uniformeringen og bevæbningen, som retten lagde stor vægt på, varierede fra formation til formation. Men først og fremmest var korpse ikke begrænsede til mindretallet og Søn-

derjylland. Det var ofte vanskeligt for retten at afgøre, hvorvidt disse former for tjeneste var af civil eller militær karakter.

Til denne brogede gruppe henhører Lorek også de ca. 90 hjemmetyskere, som meldte sig til den tyske grænsebevogtningstjeneste og her fungerede som bevæbnede toldere. Denne tjeneste samt iøvrigt vagt-tjeneste i KZ-lejre, som kun blev udført af få hjemmetyskere, betoner Lorek meget kraftigt udgør landssvig, som ikke er blevet beskrevet i den »hidtidige forskningslitteratur af retsopgøret«. Det er nu en sandhed med modifikation. Ganske vist har det retslige opgør med tolderne ikke været udgangspunktet, men omstændighederne ved toldernes rekruttering og virke har anmelderen kort skitseret i sit bidrag til antologien »Grænsen i 75 år« (Institut for Grænseregionsforskning, 1975). At der forekom hjemmetyske vagtfolk i KZ-lejre er også punktvis nævnt i den eksisterende litteratur. Hvorom alting er, viser Lorek, at de hjemmetyske toldere fik en forholdsvis høj straf, nemlig gennemsnitligt 2 år og 2 måneder.

Disse domme faldt ikke mindst i Gråsten, som synes at have huset et uforholdsmæssigt stort antal toldere.

Lorek kan i det hele taget pege på nogle interessante forskelligheder i de tre undersøgte retskredse, et forhold som hun sikkert med rette tilskriver dels dommernes forskellige personlighed, dels at der med straffelovstillægget var tale om nye gerningsindhold for domstolene. De gav tilsvarende fortolkningsspillerum, ligesom de politiske forhold i det besatte Danmark nok kunne give anledning til en forskelligartet bedømmelse. Lorek kan påvise, at især domstolen i Gråsten i sine domme udførligt tog stilling til de politiske forhold. Retten i Gråsten var også særlig forstående overfor mindretallets loyalitetskonflikt, hvilket ofte afspejlede sig i pådømmelsen.

Dommer Stegmann i Tønder, derimod, var ikke villig til at tage hensyn til tilhørsforholdet til mindretallet ved strafudmålingen.

Et emne som Lorek betegner som »særlig brisant« i forholdet mellem dansk- og tysksindede i Nordslesvig var »stikkeriet«. Blandt stikkerne fandtes de mest belastede personer, ofte med en hel liste af forbrydelser, som ikke kun faldt ind under straffelovstillægget, men også den almindelige straffelov. Antallet af disse sager var ikke uforholdsmæssigt stort i Nordslesvig, og ikke alle tilhørte det tyske mindretal.

I de tre retskredse, som Lorek har gransket, faldt der domme på indtil 20 års fængsel, og hun kan ikke overraskende påvise, at der i

Aabenraa var betydeligt flere alvorlige sager end i Tønder og Gråsten. Her fandtes nemlig mindretallets og besættelsesmagtens centrale institutioner, f.eks. en Sicherheitsdienst-Aussenstelle.

Et særligt kapitel i retsopgøret var de såkaldte »værnemagersager«, ikke mindst fordi dette opgør hvilede på et tildels andet lovgrundlag. Lorek påpeger, at Nordslesvigs traditionelt nære tilknytning til erhvervslivet sydpå og de sproglige forhold gav mindretallet særlige forudsætninger for at udføre arbejde for besættelsesmagten. Dette blev støttet aktivt af mindretalsledelsen ved dannelsen af et såkaldt »Liefergemeinschaft«. Straffene for denne økonomiske kollaboration lå mellem 30 dage og 10 måneders fængsel. Dertil kom tillægsbøder af varierende omfang, samt naturligvis »tab af almen tillid«, som ramte næsten samtlige dømte i de tre retskredse. Som Lorek påpeger, var det en ikke uvæsentlig straf. Den betød i et tidsrum af fem år f.eks. væsentlige indskrænkninger i muligheden for erhvervsudøvelse.

I sin udredning af retsopgørets forløb runder Lorek af med den stærkt omtalte proces i Aabenraa mod mindretallets ledelse. Denne komplicerede sag ventede man med til sidst. Først i foråret 1948 rejstes tiltalen. For mindretalsledelsen var det belastende, at den havde været aktivt involveret i hvervningen af hjemmetyskere til tysk militærtjeneste, samt at man i ly af den tyske besættelse havde arbejdet for en grænseflytning. Mindretalsledelsen blev idømt strenge straffe på mellem 10 og 15 års fængsel, og i anden instans mellem 7 og 13 års fængsel. Men på grund af benådning og amnesti var de dømte alle på fri fod 2 år efter.

Om retsopgøret i Nordslesvig er Loreks overordnede konklusion, at det på trods af mangler og urimeligheder forløb forholdsvist human, når betænkes mindretallets frygt for at have mistet alle muligheder for ligeberettigelse ved krigens afslutning. Opgøret førte ikke til en kollektiv afstraffelse. Tværtimod blev der anvendt retsstatslige metoder og retslige undersøgelser i hvert enkelt tilfælde, som stort set førte til ganske moderate domme. Til sammenligning peger Lorek på andre tyske mindretal, som i krigsafslutningens kølvand blev summarisk henrettet, fordrevet og underkastet konfiskation af ejendom og formue.

Afrundingen på denne overordnede konklusion er betegnende for Loreks øje for samtidens præmisser: hun peger således på, at retsopgøret i sidste ende var en stabiliserende faktor for sameksistensen mellem den danske flertalsbefolkning og det tyske mindretal. Det var

nødvendigt for at få udløst besættelsesårenes opdæmmede følelser på en reglementeret og civiliseret måde, for at forhindre selvtægt og for at bevare retssikkerheden for begge parter.

Loreks undersøgelse er stærkt retshistorisk anlagt. Hun afstår eksplicit fra at forfølge politiske, kulturelle og økonomiske aspekter ved opgøret i grænselandet, som medførte domme over ca. 3.000 personer, stort set alle mænd i den erhvervsdygtige alder. Dog afrundes undersøgelsen med et kapitel »Ausblick: Die Konsolidierung der deutschen Volksgruppe nach 1945 im Schatten der Rechtsabrechnung«. Her trækker Lorek nogle politiske hovedlinier frem til København-(Bonn) Erklæringen i 1955. Hovedlinierne baserer sig i vid udstrækning på trykte kilder, f.eks. Ernst Siegfried Hansens »Disteln am Wege« fra 1957.

Dette kapitel rummer ikke den samme substans som afhandlingens øvrige kapitler. Disse er en tysk dissertation på godt: grundig, empirisk funderet og kildenær, men også på ondt: kedeligt udstyr og mangel på spas i fremstillingen. De mere end 500 tekstsider medsamlet enkelte tabeller fremstår demoraliserende massive. Ikke eet foto er der blevet plads eller måske rettere råd til. Af kolofonen fremgår, at udover diverse danske og tyske fonde og institutioner har forfatteren selv måttet spæde til for at bogen kunne blive udgivet. Det er synd og skam!

Henrik Skov Kristensen

Holger Martens: SPD in Schleswig-Holstein 1945-1959.

Die Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands in Schleswig-Holstein 1945 bis 1959, udg. af Gesellschaft für Politik und Bildung Schleswig-Holstein e.V., Malente 1998, 2 bd., 704 s., illustreret.

Holger Martens' tyske doktordisputats om det slesvig-holstenske SPD i de første 15 år efter Anden Verdenskrig er udkommet som bind 19 i det socialdemokratiske »Beirat für Geschichte«s række om arbejderbevægelsens og demokratiets historie i det nordlige Tyskland. Imod sædvanen ved tyske disputater er bogen udkommet i et flot layout og indeholder en del illustrationer i god kvalitet; afhandlingen er også skrevet i en læselig stil.

HM vælger en periodisk afgrænsning for årene 1945-1959. I 1959

vedtog det vesttyske SPD det såkaldte Godesberger program, der markerede SPDs skift fra klasseparti til folkeparti. Det nye program var imidlertid ikke direkte relevant for slesvig-holstenske forhold, som det også bliver indrømmet i udgivernes forord. Dermed virker afgrænsningen noget kunstig. Afhandlingen baserer på et omfattende kildemateriale fra overvejende tyske, men også danske arkiver og Public Record Office i London og den relevante litteratur. Bind 1 behandler SPDs nystiftelse i 1945-1946 og opbygningen af partiorganisationen i Slesvig-Holsten, Bind 2 behandler SPDs landspolitik i Slesvig-Holsten. Dette bind er delt i to afsnit, der overlapper kronologisk: først skildres SPDs politik i »Gayk-æraen« 1946-1954, det efterfølgende kapitel er afgrænset funktionelt med SPDs rolle som oppositionsparti i årene efter 1950 til vedtagelsen af Godesberg-programmet i 1959. Bogen afsluttes med korte biografier over de vigtigste aktører, litteraturliste og personregister.

For den sønderjyske læser er nok afsnittene om SPDs rolle i Sydslesvig-spørgsmålet mest interessante. Selvom de kun fylder ca. 40 sider af bogen er de behandlet grundigt, og de indeholder også en del nye oplysninger, selvom spørgsmålet er blevet behandlet tidligere. Ærgerlig er imidlertid indledningen til afsnittet om Sydslesvig, hvor HM først tilslutter sig spæk-dansker-teorien, som han underbygger med en britisk anden-hånds-kilde (s. 64), for derefter rigtigt at konstatere, at især mange sydslesvigske socialdemokrater under nazismens indtryk havde fået sympati for Danmark. Sydslesvigske socialdemokrater skønnede i 1946, at ca. 80% af alle SPD-medlemmer i Sydslesvig også var medlemmer af Sydslesvigsk Forening. Selvom briterne kun skønnede på lidt over 50%, viser tallene, at et flertal af de sydslesvigske socialdemokrater i årene umiddelbart efter krigen var dansksindede.

HM beskriver de flensborgske og andre sydslesvigske socialdemokraters initiativer for en grænserevision, og hvordan de blev modarbejdet af den tysksindede flensborgske socialdemokrat Richard Schenk, der nød tillid hos SPDs stærke mand Kurt Schumacher og den provisoriske SPD-ledelse i Kiel. Pga. de vanskelige kommunikationsforhold var Sydslesvig nemlig faktisk i sommermånederne 1945 nærmest afskåret fra resten af Tyskland, således at Schenks beretninger i månederne umiddelbart efter kapitulationen stort set var Schumachers og Kiel-ledelsens eneste kilde til forholdene i grænselandet. Det kom Schenk til gode, at den flensborgske SPD-ledelse i sommeren og efteråret 1945 var præget af intriger og magtkampe. Ved SPDs første »Reichskonferenz«

hos Schumacher i Wenningsen ved Hannover i oktober 1945 var de dansksindede flensborgske socialdemokrater antagelig ikke repræsenteret, selvom de havde nomineret Max Beyreis som delegeret. Sydslesvig-spørgsmålet blev imidlertid kun drøftet som sideordnet emne, således at den kielske SPD-ledelse og Schenk faktisk fik frit slag for deres centralistiske holdning. Her var det Schenk, der var »hardliner«. Mens SPD-ledelsen i Kiel var afventende og håbede på, at forholdene i Sydslesvig snart ville »normalisere« sig, prøvede Schenk med alle midler at fjerne dansksindede socialdemokrater fra embeder og partiet. Det var især Schenks bestræbelser på at begynde et tæt nationalt samarbejde med de andre tyske partier, ledelsen i Kiel var skeptisk overfor. Det lykkedes dog Schenk at overbevise Schumacher om nødvendigheden af en hård linie i grænselandet, således at Schumacher i juli 1946 udelukkede det flensborgske SPD. Dette medførte »skismaet« med det lille flensborgske SPF, der først blev genforenet med SPD i 1954. Samtidigt valgte mange sydslesvigske socialdemokrater at fortsætte i SSF og senere SSW, mens SPD indtil 1948-49 klart gik over til den tysknationale linie i grænsekampen.

Også bogens øvrige afsnit er velfunderet og grundigt gennemarbejdet. De giver talrige oplysninger ikke bare om SPDs landspolitik i de vanskelige år efter krigen, men også om partiets lokale arbejde, om dets talrige underorganisationer og om dets sociale sammensætning. Selvom HM viser en velvillig holdning overfor SPD, bevarer han den nødvendige kritiske distance. Overraskende er imidlertid, at SPD-regeringens mindretalspolitik i årene 1947-1949 ikke bliver behandlet. Politikken resulterede trods alt i Kiel-erklæringen, der var grundlag for Bonn-erklæringen fra 1955 og mindretalsrettighederne for de dansksindede sydslesvigere. SPD og den historiske forskning kan glæde sig over et omfattende, vel gennemarbejdet værk om partiets historie i de første 15 år efter krigen.

Martin Klatt

Heinrich Rantzau (1526-1598). Königlicher Statthalter in Schleswig und Holstein. Ein Humanist beschreibt sein Land.
Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs nr. 64, 1999, 348 s., ill., DM 39. Udstillingskatalog.

Henrik Rantzau er et af de største navne i 1500-årenes danske og nordeuropæiske historie. Faderen Johann Rantzau var en fremragen-

de feltherre, som sikrede Christian 3. herredømmet over Danmark og i 1559 erobrede Ditmarsken for kongen og hertugerne. Det indbragte store godsrigdomme og stor politisk betydning. Sønnen Henrik Rantzau fik tidens bedste uddannelse, han giftede sig med en hovedrig tysk adelsdame og blev som kongens statholder i Slesvig og Holsten fra 1556 en tro støtte for Christian 3. og Frederik 2. Talrige politisk-diplomatiske opgaver udførte han i den danske konges tjeneste. Den enorme rigdom forstod han at øge. I tidens løb erhvervede han 18 betydelige godser både i hertugdømmene og i kongeriget, og han lod dem forsyne med nye bygninger, ofte i tidens mest moderne stil. Hertil kom en lang række købstadsejendomme. Henrik Rantzau var også erhvervsmand, han drev handel i stor stil, ejede 39 olie-, papir- og kobbermøller, og selvfølgelig var han storlandbruger. Dertil finansmand som udlånte overordentlige kapitaler til konger og byer i det meste af Nordeuropa.

Til alt dette var Henrik Rantzau også bærer af tidens humanistiske dannelse. Han talte og skrev latin, og førte brevveksling med lærde ud over det meste af Europa. Han understøttede forfattere, kunstnere og videnskabsmænd, gav f.eks. Tycho Brahe ophold på godset Wandsbeck. Sine herresæder, ikke mindst det berømte Breitenburg ved Itzehoe, udstyrede han med kunst og opbyggede et fornemt bibliotek på europæisk niveau. For en lang række historiske og topografiske bogværker var han sponsor. Det gjaldt ikke mindst det store værk »Theatrum urbium«, som indeholder de ældste kendte afbildninger af Danmarks og hertugdømmernes byer. I al denne virksomhed som mæcen og igangsætter sørgede han samtidig for at sætte sig selv og slægten Rantzau et uforgængeligt minde.

Sidst men ikke mindst var Henrik Rantzau også selv forfatter. I hertugdømmernes og Danmarks historie og topografi blev han især kendt for en stor historisk-topografisk beskrivelse af den cimbriske halvø, d.v.s. Jylland fra Elben til Skagen. Dette store værk bar titlen »Cimbricae Chersonesi ... Descriptio«. Det var skrevet på latin og var ledsaget af talrige træsnit-illustrationer. Rantzau blev færdig med arbejdet i 1597, men nåede ikke at se det publiceret. Først i 1739 blev det udgivet af Ernst Joachim von Westphalen i bind 1 af værket »Monumenta inedita ...«.

Siden da har værket været et begreb i den historisk-topografiske litteratur. Det er en af de ældste og mest omfattende beskrivelser af Holsten og Slesvig og Nørrejylland – forløberen for de senere lignen-

de værker, lige fra Danckwerths Landesbeschreibung fra 1652 til Trap: Danmarks seneste 5. udgave.

Men værket har været svært tilgængeligt. Det forelå jo kun i den latinske udgave fra 1739. Det har landsarkivet i Slesvig nu rådet bod på. I anledning af 400-året for Henrik Rantzaus død arrangerede arkivet en storslået udstilling om Henrik Rantzau og hans plads i 1500-tallets kultur. Det tilhørende udstillingskatalog giver rids af udvalgte sider af renæssancestormandens virke. Vigtigst i den smukke bog er gengivelsen af Rantzaus store Jyllands-beskrivelse. Teksten aftrykkes ikke blot på latin men for første gang i en sammenhængende tysk oversættelse, foretaget af Oberstudienrat Hans Braunschweig, som gennem mange år var lærer i de klassiske sprog ved Domschule i Slesvig. Først med denne oversættelse er denne ældste samlede topografiske beskrivelse af hertugdømmerne og Jylland blevet alment tilgængelig.

Oversættelsen fylder knap 80 store tekstsider, heraf afsnittene om Slesvig/Sønderjylland ca. 20. Rantzau fortæller om landskaber og øer, vandløb og byer, om sæd og skik, næringsliv og økonomi. Beskrivelserne er ført helt frem til sidst i 1590'erne med mange værdifulde oplysninger om datidens lokale forhold og folkets sædvaner, incl. gamle sagn og overleveringer, fantasifulde forklaringer af stednavnernes oprindelse og andre typiske træk i renæssancetidens historieskrivning. Rantzaus tekst siger ofte mere om datidens historieopfattelse end om den historiske virkelighed.

Udgiveren har undladt forklarende noter og en tekstkritisk redegørelse. Endnu har vi derfor den videnskabelige analyse og tolkning af teksten til gode. Ej heller katalogets øvrige dele kaster i væsentlig grad nyt lys over Rantzau – f.eks. hans position som politiker, finans- og erhvervsmand og storlandbruger. »Henrik Rantzaus liv og værk er endnu for største delen uudforsket« skriver Reimer Hansen i sit bidrag (s. 32). Det gælder også efter denne bog. Men det skal ikke skjule, at alle lokal- og landshistorikere nu endelig har fået adgang til den gamle beskrivelse af Slesvig og Holsten. Det ville være helt relevant at forsøge en dansk oversættelse – og især burde Slesvig-landsarkivets smukke arbejde kunne inspirere mange historikere – lige fra speciale- og Ph.D.-studerende til disputatsskrivere – til nærmere undersøgelser af de ukendte sider af Henrik Rantzaus historie. Det vil lønne sig.

Lars N. Henningsen

Martin Rheinheimer: Die Dorfordnungen des Herzogtums Schleswig, 1-2.

342 og 1017 sider, indb., udg. Lucius und Lucius, Stuttgart, 1998, pris 148 DM.

Martin Rheinheimer har igennem næsten ti år arbejdet med landsbyvedtægter fra hertugdømmet Slesvig. Det er resultatet af dette arbejde, der nu lægges frem. Titlen lover et enkelt værk, men når man tager de to bind ud af kassetten, opdager man, at der snarere er tale om to værker: en kildeudgave og en disputats.

Bind II rummer en udgivelse af i alt 349 landsbyvedtægter fra hertugdømmet Slesvig, inklusive de kongerigske enklaver, Femern og Ærø. Alle vedtægter udgives på originalsprog og i original stavemåde efter den bedste bevarede kilde. Ved hver vedtægt gives indledningsvis en kort oversigt over dens indhold og sprog, bevarede udgaver af vedtægten, evt. tilføjelser til disse og evt. tryk af den. Fra de landsbyer, hvor der er flere vedtægter, vises i de senere, hvilke passager, der er overtaget fra de ældre. Bag i bogen er der omhyggelige registre over stednavne, personnavne og saglige forhold. Et glossar forklarer alle væsentlige udtryk. Der er hermed tale om en både fornem og væsentlig kildepublikation.

Det første og noget kortere bind er Martin Rheinheimers disputats, hvis godt 300 sider beskedent kaldes »Einführung«. I virkeligheden er der tale om en indgående analyse af vedtægternes udbredelse, form og indhold. Martin Rheinheimer indkredser i en indledende forskningsoversigt den type af kilder, hans arbejde handler om, og som han foretrækker at betegne med det konstruerede begreb »Dorfordnungen«, d.v.s. »byordninger«. Med udgangspunkt i tysk forskning defineres de som retskilder, der primært vedrører landsbyernes indre forhold og det landbrugsmæssige fællesskab. Forfatteren pointerer, at de hermed adskiller sig fra de sydtyske »Weistümer«, der primært regulerer forholdet mellem bønder og godsejer. Mere indirekte kan man læse, at han udelukker aftaler, der kun vedrører selskabelige og sociale forhold, og som han kalder gilder. Denne sidste afgrænsning kan næppe vække stor modsigelse i Danmark, men man kunne godt have ønsket sig, at den havde stået mere direkte.

Begrebet byordning er en konstruktion, som forfatteren foretrækker, fordi der oprindeligt ikke var noget fælles ord, men mange forskellige betegnelser, der endda ofte kunne kombineres – f.eks. »vide

og vedtægt«, »vedtægt og vilkår«. Rheinheimer viser, at langt den mest udbredte betegnelse i Slesvig var »Willkühr« eller »Vilkår«, der optræder i to tredjedele af materialet og findes næsten overalt. De dansksprogede landsbylove bærer ellers især betegnelser som »vedtægt« eller »vide«, mens det næstmest udbredte tyske begreb er »Beliebung«. Næsten alle disse hovedbetegnelser har en grundbetydning, der knytter an til noget frivilligt vedtaget. Forfatteren mener, at dette i høj grad er dækkende.

Som allerede nævnt er der bevaret 349 »byordninger« – eller, for at fastholde det normale danske ord, vedtægter – der ifølge forfatteren repræsenterer 247 landsbyer, idet der fra et stort antal landsbyer er bevaret to eller flere vedtægter, der har afløst hinanden. Det faktisk dækkede antal landsbyer er i virkeligheden lidt større, da et mindre antal vedtægter dækker mere end én landsby. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at sådanne fælles vedtægter synes særligt udbredte i Ny herred i Angel. Forfatteren drøfter ikke dette fænomen. Man kunne dog spekulere på, om det er et vidnesbyrd om vangelage?

De bevarede vedtægter er ujævnt fordelt, hvad forfatteren viser i en grundig analyse. Fra Als og Ærø, Bredsted amt, Femern og halligerne er der bevaret vedtægter fra de fleste landsbyer. Den store tæthed fra disse områder skyldes til dels, at myndighederne her systematisk har udstedt eller indsamlet vedtægter. Fra Tønder, Løgumkloster, Flensborg og Husum amter samt enklaverne og den nordvestlige del af Haderslev amt er der en ret stor, men mindre tæt dækning.

Derimod mangler der vedtægter fra Tyrstrup herred, marsken, de sydøstlige godsdistrikter, Hütten amt og det allermeste af Gottorp amt. Fraværet i marsken forklares overbevisende med, at der ikke var landsbyfællesskab. En lille gruppe vedtægter fra halligerne hænger sammen med, at græsarealerne der faktisk blev udnyttet i fællig. Ligeledes findes der ingen vedtægter fra områder med det strengeste godssystem, d.v.s. Østangel, Svans og Dänischwohld, hvor bønderne var livegne. Her blev der altså ikke udviklet et bondeselvstyre.

Fraværet af vedtægter i Hütten amt forklares på samme måde som i de mere udprægede godsområder med henvisning til, at der her var et middelstrengt godssystem. Det var der imidlertid også på Als og Ærø, hvor det myldrer med vedtægter. Det forklares med, at jurisdiktionen lå hos amtet og ikke godset. Dette er en falsk modstilling. De fleste vedtægter fra Nordals og Ærø er fra 1680'erne, og da eksistere-

de der slet ikke noget Nordborg amt, men alene hertugdømmerne Nordborg og Glücksborg, der var godsejer og amtmand i ét. I stedet tror jeg, at man skal hæfte sig ved, at de små hertugdømmer trods alt var langt større end de sydøstlige godser, så det var umuligt for øvrigheden at afgøre alle forhold selv. I stedet blev det overladt til bønderne, men vel at mærke efter vedtægter, der blev givet af hertugen modsat næsten alle andre steder, hvor bønderne selv stod som initiativtagere. Det kan også have spillet ind, at bønderne på Als og Ærø også skulle yde store pengebeløb i skatter og afgifter, og der derfor var et større behov for at de kunne agere selv. De samme forhold gør sig gældende på Gram og Søgård-Gråsten, hvor der også var landsbyvedtægter trods et middelstærkt godssystem. Dermed mangler der imidlertid en forklaring på det næsten totale fravær af vedtægter fra Gottorp og Hütten amter. Det mest sandsynlige er vel, at det blot skyldes tilfældige bevaringsforhold.

Ser vi bort fra marsken, godsområderne og det sydligste Slesvig i det hele taget, dækker de bevarede vedtægter mellem en fjerdedel og en tredjedel af alle landsbyer. Det store spørgsmål er selvfølgelig, hvor mange af de øvrige 6-700 landsbyer på geesten, i Angel og Nordøstslesvig, der også har haft vedtægter. Det diskuterer forfatteren ikke. Hans materiale giver dog måske et par fingerpeg. I Bredsted amt har amtmanden angiveligt indsamlet alle vedtægter, så her skulle billedet være dækkende. Sammenligner man fordelingen af vedtægter med jordebøger over amtet og Bordelum fogedi er det påfaldende, at der kun mangler vedtægter fra nogle få små landsbyer. På Als mangler kun to byer: Hundslev og Østerby på Kegnæs. Er disse to områder blot tilnærmelsesvis typiske, har langt de fleste landsbyer haft skrevne vedtægter.

De ældste bevarede vedtægter er fra 1500-tallet. Hovedparten er fra 1600- og 1700-årene, men der findes også vedtægter fra det 19. årh. og sågar en enkelt fra det 20. Forfatteren mener ikke, at det er tilfældigt, at vi først kender vedtægter fra 1500-tallet. Vedtægterne var ifølge hans opfattelse ikke blot nedskrivning af gammel sædvane, men tvært imod etablering af ny ret med udgangspunkt i sædvane. Vedtægterne opstod først, efterhånden som forskellige spørgsmål blev problematiske. Hovedtesen er, at vedtægterne er blevet til som svar på et befolkningsmæssigt og økologisk pres på naturressourcerne. Vedtægterne sikrer derfor mod overudnyttelse og mod personlig inddragelse af hidtil kollektive ressourcer. Vedtægterne forsvandt

med ophævelsen af landsbyfællesskabet, hvor disse ressourcer blev individualiseret. Enkelte steder blev der dog lavet nye vedtægter derefter, men da var formålet mere at regulere fælles opgaver – veje, broer etc.

Ét spørgsmål er vedtægternes udbredelse i tid og rum, noget andet deres indhold. Martin Rheinheimer søger at systematisere vedtægternes indhold i nogle grupper, som han fremlægger i et stort antal tabeller. Principielt er der dog et lille problem i, at han i sine beregninger medtager et antal vedtægter, som han kun kender i uddrag, og hvor han derfor reelt ikke ved, hvor mange emner, de omhandlede. Det havde nok været en fordel at udelade disse af de mange procentberegninger.

Mest udbredt er bestemmelser vedrørende landbruget, og her igen er reguleringer af græsningen det allervigtigste tema, men også bestemmelser vedrørende agerbrug, høslet og hegn er udbredte. Som man kunne vente, er vedtægterne tilpasset lokale forhold. Fra geestegnene er bestemmelserne om udnyttelse af tørv og hede ret udbredte, i østlandet derimod bestemmelser om skov, krat og lign. Andre centrale temaer er landsbystyret og regulering af konflikter mellem landsbybeboere. Noget mindre udbredt er paragraffer om nødhjælp. Interessant er det, at gildebestemmelser er ret sjældne – i hvert fald delvis i modsætning til det billede, der ofte fremstår i Danmark.

Et kapitel er viet sproget i vedtægterne. Der fremstår en ret klar sproggrænse, så enklaverne og nogle tilgrænsende sogne i Tønder amt, hele Haderslev amt, den nordvestlige del af Aabenraa amt samt Nordals og Ærø har dansksprogede vedtægter, mens områderne syd derfor inklusive Løgumkloster amt har tysksprogede. Kun på Sydals er både dansk- og tysksprogede vedtægter udbredte, men forfatteren mener, at det i hvert fald i hovedsagen skyldes, at vedtægterne er udstedt på dansk til landsbybeboernes brug og i tysk oversættelse til amts- eller hertugadministrationens. Dog er nogle sene vedtægter, udstedt af den augustenburgske hertug, tilsyneladende kun tysksprogede. Tilbage står ikke desto mindre, at store områder med dansk folkesprog – Løgumkloster amt, Slogs herred, Lundtoft herred, Sundedeved, Angel og den mellemslesvigske geest – næsten helt konsekvent udstedte vedtægterne på tysk. Forfatteren mener ikke, at det kan forklares ved indgreb fra myndighedernes side, og han gør med rette opmærksom på, at vedtægterne var til internt brug i landsbyerne

og derfor må have været forståelige for landsbyboerne. Det må betyde, at bønder i store dele af hertugdømmet kunne læse tysk og foretrak tysk, når der var brug for skriftsprog.

Bortset fra de egentlig kildekritiske afsnit om vedtægternes overlevering og lighed med andre er forfatterens hovedmetode statistisk. Tallene omregnes normalt i procent, amt for amt. Selve procentregningen letter i reglen tolkningen af tallene, men man må dog nære visse betænkeligheder ved, at vi igen og igen får at vide, at så og så mange procent af vedtægterne fra Ejdersted, Gottorp amt og Løgumkloster amt viser dette eller hint, når der i alt kun kendes hhv. 1, 4 og 7 vedtægter fra disse områder. Alle procenttal angives sågar med én decimal, såvel i tabellerne som i teksten. Når vi får at vide, at 18,8% af vedtægterne fra Femern og 22,2% fra halligerne har bestemmelser vedrørende hø og enge, betyder det, at der var hhv. 3 og 2 vedtægter fra de to steder med sådanne bestemmelser. Man kunne nok undvære decimalen.

Som geografisk rum bruges konsekvent amtet. Det er naturligvis stringent, men ikke altid særlig hensigtsmæssigt. Under de kongerigske enklaver har vi således såvel geestøerne Før og Amrum som fastlandet, og amterne Haderslev, Tønder, Flensborg og Gottorp omfatter både geest og østland. En opdeling i landbrugsmæssige hovedzoner ville være et mere hensigtsmæssigt grundlag for at diskutere forskelle i vedtægternes bestemmelser, i hvert fald hvad gælder landbrugsmæssige og naturressourcemæssige spørgsmål. Det er forfatteren naturligvis klar over, og han diskuterer det også i teksten, men det var rart, om det også slog igennem i tabellerne.

Bogen er pænt og solidt indbundet. Den rummer enkelte illustrationer og en række gode kort, der på bedste vis anskueliggør den geografiske fordeling af vedtægters navne, indhold, sprog mv.

Martin Rheinheimers bog er en spændende studie, der giver mange nye indsigter i en væsentlig side af det sønderjyske bondesamfunds historie, omend den også kan ægge til modsigelse enkelte steder. Bogen besvarer mange spørgsmål vedrørende landsbyvedtægterne, men man kan sagtens stille mange flere, ikke mindst angående en mere indgående analyse af bestemmelsernes indhold. Derfor er det særdeles glædeligt, at vi ikke blot har fået en disputats, men også en så fornem kildeudgave. Den bør stå på mange hylder, også i Nordslesvig.

Carsten Porskrog Rasmussen

Fred Salamon, Meinhard Knigge: Anmut des Nordens.

Wilhelm Heuer und sein graphisches Werk.

Wachholtz Verlag, Neumünster 1996, 288 s., ill., indb., DM 128.

Navnet Wilhelm Heuer er et begreb, når det gælder prospekter af byer og landskaber fra Slesvig og Holsten og Hamborg i tiden fra 1840'erne og frem til 1860'erne. Hans arbejder ses ofte gengivet som illustrationer i byhistorier og andre lokalhistoriske publikationer, de vises på udstillinger, og de er højt værdsat af samlere. Det er derfor glædeligt, at der nu foreligger en samlet registrering af Heuers produktion, med over 600 gengivelser i farve og i fornemste bogtryk.

Wilhelm Heuer blev født i Hamborg i 1813 og kom i lære som litograf. Den litografiske teknik var opfundet i 1798 og revolutionerede hurtigt mangfoldiggørelsen af billeder. Når tegningen var påført den glatpolerede tryksten enten med pennesjef eller fedtabsorberende kridt, kunne der fremstilles aftryk langt billigere end ved før kendte teknikker, og der kunne fremstilles farvetryk. Der kunne også foretages ændringer, så nye oplag tog hensyn til f.eks. nye bygninger og anlæg. Billederne kunne blive folkeje.

Heuer blev en meget produktiv tegner og litograf. Med minutiøs akkuratess af tegnede han prospekter fra de ekspanderende byer Hamborg og Altona og fra hertugdømmerne helt op til Haderslev og Tørring. Publiceringen skete i samarbejde med renommerede stenstrykkere i Hamborg – først Charles Fuchs, senere H. F. Plate og forlæggeren Carl Gassmann. Også portrætter blev det til – f.eks. det berømte stik fra 1848 af den provisoriske regerings medlemmer.

Vigtigst for Sønderjylland/Slesvig er samlingen »Malerische Ansichten von Schleswig, Holstein und Lauenburg«, som udkom i årene 1844-47 med i alt 56 prospekter. Her er der nydelige billeder af flere af Slesvigs byer, afbildet inden fabriksskorstene og andet moderne begyndte at vinde frem. I midten af 1850'erne og frem til 1860'erne kom der nye serier og enkeltblade. Her ser man, hvordan disse års økonomiske vækst med jernbaner, fabrikker og andre tegn på begyndende industrialisering satte præg på f.eks. Flensborg. Den fremvoksende turiststrøm til især badestederne fulgte Heuer op med billedalbums fra Før og Helgoland.

Vigtigst i produktionen var dog de over 100 prospekter i serien »Hamburg und seine Umgebungen«, som udkom i årene 1853-1864.

Her gav Heuer et stadig aktualiseret billede af Elbbyerne med deres liv på gader og torve og i havnene.

Den tekniske udvikling var imidlertid ubønhørlig. Fra sidst i 1860'erne viste konkurrencen fra fotografiet sig også i litografiet. Heuer tog kampen op, men set i det lange perspektiv havde hans kunst – tegningen mangfoldiggjort som litografi – haft sin tid.

For Elbbyerne efterlod Heuer et helt enestående værk. Et arkitektur- og kulturhistorisk uerstatteligt værk. Hans tegninger og litografier fra Sønderjylland, herunder hans billeder fra de slesvigske krige, er af langt mere begrænset antal. Som helhed gav han dog et mangesidigt billede af hertugdømmerne og Hamborg midt i 1800-tallet. Dette kildemateriale er nu let tilgængeligt i den fornemme værkfortegnelse fra Wachholtz Verlag. Her er der alt hvad man kan ønske – en indledning om kunsteren og hans arbejdsform, og en omhyggelig registrering af de op mod 700 kendte arbejder, hvoraf de fleste også er gengivet originaltro. Det er et værk til både nydelse og oplysning.

Lars N. Henningsen

Sieben Jahre auf Sylt. Tagebücher des Insselfriesen Christian Peter Hansen 1865-71.

Berichte im Altonaer Mercur 1865-68. Herausgegeben und erläutert von Reinhold Janus. 243 s., ill. Neumünster 1998 (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins 109, herausgegeben von Nordfriisk Instituut und der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte).

Christian Peter Hansen (1803-79) var en kendt personlighed på øen Sild, hvor han virkede som lærer under det danske styre fra 1829 til 1860 og som kirkemand, lokalpolitiker, lokalforsker og til sidst forfatter. Den foreliggende bog udgiver hans dagbogsoptegnelser fra tiden 1865-71 samt hans seks små »bidrag til hjemstavnskundskab«. Desuden udgives efterretninger om forholdene på Sild, skrevet af andre forfattere i avisen »Altonaer Mercur«. Bogen indledes med to historiske biografier om C. P. Hansen, som selv er interessante kilder til tidens forhold. Den første udkom i 1867 i Leipzig-tidsskriftet »Illustrirtes Familien-Journal«, et tegn på, at Hansen var kendt langt udenfor Nordfrislands grænser. Den anden er en nekrolog, som præsten i Kejtum, Asmus Friedrich Thomsen, skrev i kirkebogen.

Christian Peter Hansen var født i Vesterland, hvor hans far var

degn. Den første uddannelse fik han hos farbroderen, skrivemester H. P. Hansen i Sønderborg. På lærerseminaret i Tønder blev han uddannet som lærer. 1829 blev han degn, organist og skolelærer i Kejtum, dengang stadig øens mest betydningsfulde by. Denne position beholdt han frem til pensioneringen i 1860. Han var med andre ord lærer i »den danske tid«. Han kendte Uwe Jens Lornsen, der i 1830 var blevet landfoged (d.v.s. herredsfoged) på øen, men på grund af sin politiske agitation for et forenet tysk Slesvig-Holsten snart måtte forlade stillingen og landet; Hansen udgav endog en lille tryksag i 1838 om ham under forkortelsen U. L. N. (»Uwe Lornsens nabo«). Optegnelserne viser at Hansen var Lornsens-tilhænger og »tysk patriot«. Siden 1860 beskæftigede han sig i endnu højere grad med sin frisiske hjemstavn. Som forfatter var han øens krønikeskriver, desuden samlede han oldtidsminder, der dannede grundlaget for øens lokalhistoriske museum. Opvokset med sølring-frisisk modersmål, planlagde han også at udarbejde en frisisk ordbog.

Hans optegnelser fra 1848-65 blev redigeret af ham selv og udkom posthumt i 1880. »Jeg skriver først og fremmest for mig selv, for at forme de påtrængende tanker i en skikkelse og orden, for at blive af med kvælende tvivl og bekymringer, for at skaffe luft til det stakkels hjerte«, skrev Hansen selv. Denne opfattelse præger også optegnelserne fra 1865-71, som udgør hovedparten af denne bog. Optegnelserne giver et klart indtryk af Hansens syn på tidens udvikling. Selv om han var tysk patriot, så han som friser kritisk på preussernes annektionspolitik. I oktober 1865 skrev han bl.a.: »Virkelig, vi lever i en mærkelig tid og under mærkelige vilkår i hertugdømmet Slesvig. Hvad der sidste år var ret og billigt, skal i år være uret og ondt! Halvgale, letsindede, vankelmødige, karakterløse folk bliver hævet til stor ære og værdighed, mens ærlige og standhaftige slesvig-holstenerne bliver forfulgt«. Og i januar 1866 hedder det: »Den 23. Januar betalte jeg 28 mark 10¼ skilling courant i skattekassen (meget mere end nogen sinde før). Landfogeden Hansen fik sin afskedigelse fra den preussiske overmyndighed; man antager i almindelighed, at han blev denunceret af Baudissin og Andersen [en kaptajn, der hurtigt havde tilpasset sig til de nye magtforhold]«.

Men henblik på forholdene i hjemstavnen kommenterer han også den store politik: »Om det er krig, om det er fred, det er ikke afgjort endnu. Preussen, Østrig, Italien og andre magter står i øvrigt udrustet mod hinanden. I almindelighed betragtes Bismarck som fredsforstyr-

rer, han vil indlemme hertugdømmerne i Preussen uden ret, er meget forhadet», skriver han i maj 1866.

Greve Baudissins bog »Schleswig-Holstein meerumschlungen, Kriegs- und Friedensbilder aus dem Jahre 1864«, der med glødende patriotisme og svulmende ord sværmede for Sild og friserne, betegnede realisten Hansen kun som »spotte- og løgnebog«.

Ikke mindre interessant er hans skildringer af hverdagen på Sild. Han fortæller om »biike«-ilden, stormfloderne, sikringsforanstaltninger i klitterne, »patriotiske fester« til minde om begivenhederne i 1864, tekniske nyheder m.m. Søfarten var stadig en betydende erhvervsgren, og Hansen beretter regelmæssigt om sømændenes ofte triste skæbne (bl.a. marts 1867). Desuden findes der ikke sjældent bemærkninger om badegæsterne, øens fremtidige hovedindkomstkilde; de besøgte også hans oldtidssamling. Efter krigen kom der endnu ikke særlig mange (juli 1866), men man fornemmer mellem linjerne, at Hansen selv fremmede turismens udvikling.

For at vise også en anden synsvinkel på tidens udvikling, har udgiveren i bogens fjerde del publiceret artikler om Sild fra den traditionsrige avis »Altonaer Mercur«, som i 1865 straks havde tilpasset sig det preussiske styre. Her ses en anden vurdering af f.eks. slesvig-holstenske »particularister« og »danske agitatorer«. Sammenligningen viser at Hansens optegnelser har betydelig kildeværdi. I C. P. Hansens bidrag til hjemstavnskundskab ses endnu engang hans bevidsthed om hjemstavns forhold, ikke kun fortiden, men i særlig grad øens fremtid. Blandt andet foreslog han allerede i 1868 at konstruere en dæmning fra Viding Herred til Sild, som først i 1929 blev fuldendt. Også her blandes frisisk hjemstavnsbevidsthed med tysk patriotisme.

Udgiveren Reinhold Janus har foretaget et samvittighedsfuldt arbejde med det hidtil spredte materiale. I leksikalsk form giver han mange værdifulde oplysninger om personer, steder, begreber og begivenheder nævnt i teksterne, dog savnes flere forklarende oplysninger om den almindelige tidsbaggrund i regionen. Bogen har værdi som kildeværk om forholdene på Sild ved begyndelsen til en helt ny periode, der dramatisk forandrede friserøens ansigt. Bogen har derfor interesse for ikke blot Sildboerne, men også for dem, der vil vide mere om de mange omstillinger, som fandt sted i Sønderjylland ved overgangen fra dansk til preussisk styre.

Gerret Schlaber

Bjørn Svensson: Opgør med fjendebilleder.

Padborg: Frøslevhus; Kbh. 1998, 96 s.

»Et kampskrift«- sådan benævner forfatteren sin bog – og det betyder, at der er tale om en udgivelse, der kalder til kamp for en speciel sag. På dansk side er genren gennem tiderne blevet beriget med bidrag af en række sønderjyske berømtheder, der alle har haft til hensigt med historiske argumenter at underbygge danskhedens naturlige tilstedeværelse i området mellem Kongeåen og Ejderen. Det foreliggende skrift af redaktøren og debattøren Bjørn Svensson er ingen undtagelse.

Fordelt over fire hovedafsnit behandler bogen først og fremmest opgøret mellem dansk og tysk i tiden fra Julirevolutionen i 1830 til det danske nederlag i 1864. Efter en kort gennemgang af forhistorien imødegår Bjørn Svensson seks nyfortolkninger af begivenhederne i 1848-50 hver for sig. I tredje og fjerde afsnit smeltes disse nyfortolkninger sammen og anklages for at være udtryk for en bølge af unødvendigt dansk selvpineri.

Svenssons ærinde er at imødegå en nymodens »politisk korrekt« historieskrivning og -fortolkning, som han mener slår det danske styre i hertugdømmerne i de sidste år før 1864 i hartkorn med nogle af det 20. århundredes barbariske regimer. De nye signaler kommer angiveligt fra 68-studerne, der i dag er nået til tops i universitetsverdenen og derfra kaster bandbuller efter alt, hvad der herhjemme har været god latin i udforskningen af nyere tids dansk-tyske historie.

Dragen, som Svensson kæmper imod, har to hoveder. Det ene udgøres af udøverne af Svenssons eget fag, journalistikken. Når TV 2-medarbejderen Tine Gerløv on location i Isted fremsætter påstanden om, at danskerne i året 1848 nådesløst slagtede i tusindvis af oprørske bønder på Sydslesvigs forblæste heder, så er det gefundenes Fressen for Bjørn Svensson. Han har forsøgt at få TV 2-direktør Jørgen Flindt Petersen til sætte sig ind i sagen, men er blevet mødt med en kold skulder og henvisninger til »historikerne på Sønderborg Slot«, der hævdes at være kilde til de uhyrlige tal. I kampen mod pressens ofte letsindige omgang med fakta er det afgjort Svensson, der løber af med sejren. Dragens andet hoved er de intellektuelle, som Svensson mener har forsynet pressen med urigtige oplysninger.

Ejheller i sit angreb på de lærde lægger Svensson fingrene imellem: Historikeren Uffe Østergård sættes på stejle for at hævde, at dansker-

ne i 1848 bedst kan sammenlignes med nutidens serbere, filosoffen Peter Tudvad og historikeren Søren Mørch klynges op for at have udbredt det standpunkt, at danskerne var intolerante undertrykkere, og forfatteren Rolf Bagger hænges ud for sin opsigtsvækkende påstand om, at Prinsen af Nør, den kongelige statholder, der satte sig i spidsen for oprørshæren, slet ikke var nogen landsforræder.

Bjørn Svensson har fundet det nødvendigt at ofre særlig meget krudt på universitetslektor Hans Vammen, der første gang i 1988 i Historisk Tidsskrift søgte at vende op og ned på den hidtidige fortolkning af enevældens fald i martsdagene i 1848. Striden står om, hvad der blev sagt eller ikke sagt på et møde i Casino-teatret i København den 20. marts 1848. Mødet blev arrangeret, da man i rigshovedstaden havde fået nys om, at de stænderdeputerede i Rendsborg havde sendt en delegation afsted for at stille krav til kongen om en forfatning for et samlet Slesvig-Holsten og Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund. Nyheden udløste panik i hovedstaden, og det er Vammens hovedtese, at den nationalliberale leder Orla Lehmann koldblodigt udnyttede denne panik: På det pågældende møde vildledte han bevidst forsamlingen ved at undlade at fortælle, at oprøret endnu ikke var brudt ud. Ifølge Vammen var denne manøvre nødvendig for at mobilisere masserne for den nationalliberale sag, der længe havde stået svagt. Det lykkedes Orla Lehmann at få godkendt en adresse til kongen med en utilsløret trussel om revolution, som kun kunne undgås, hvis kongen omgav sig med mænd, der garanterede Ejdergrænsen og dermed afvisningen af den slesvig-holstenske deputation.

Problemet for Vammen, Svensson og alle andre med interesse i martsdagene er manglen på primært kildemateriale til væsentlige dele af mødet. Det giver plads til håbløst modstridende fortolkninger og gør sagen til et fremragende objekt for studier i kildekritik. Vammen bestrider ikke, at kildegrundlaget til påstanden om Lehmanns angivelige vildledning af Casino-folkene er så godt som ikkeeksisterende, men han hævder, at forløbet kan sandsynliggøres ud fra »de impliceredes handlinger«. Svensson derimod tager en af de få eksisterende kilder for gode varer, nemlig et referat fra en jurist i Trykkefrihedsselskabet, J. Chr. Jørgensen. Denne nævner intet om at Lehmann skulle have benyttet sig af rygter om oprør i hertugdømmerne. Svensson tillægger denne kilde stor værdi, bl.a. fordi den blev udgivet i 1873 uden korrektioner fra de endnu levende deltagere i Casino-mødet.

Hvis Lehmann havde efterladt sig et manuskript til sin Casino-tale,

og vi ellers kunne stole på at han holdt sig til det, ville der ikke have været noget at diskutere. Nu er situationen imidlertid den, at der for ingen af debattørerne findes det kildemateriale, som giver den ultimative sikkerhed.

Jeg forstår dog godt Svenssons modvilje mod den skråsikkerhed, hvormed Vammen på trods af det spinkle kildegrundlag fremfører sin tese. Svensson kan endvidere have ret i, at summen af Hans Vammens dom over Lehmann og Rolf Baggers frifindelse af Prinsen af Nør giver et facit, der lægger op til diskussion.

Bjørn Svensson har en national mission, som han i en stærkt polemisk form kæmper for, og kampen mod journalister såvel som mod de lærde byder de fleste steder på interessant argumentation. En undtagelse er siderne 49-50, hvor forfatteren opfordrer danskerne til at tage ved lære »af de ulykker, der fulgte af 1848 og 1864«. De slesvigske krige bruges her til at understøtte forfatterens synspunkter om nutidens flygtninge- og indvandrerpolitik, som han mener er ved at underminere danskernes nationalstat og bringe landet ud i et multietnisk uføre. Med denne sammenligning af historiske tidsafsnit synes forfatteren at forlade sin egen grundsætning om ikke at »vurdere fyrsternes Europa under samme synsvinkel som folkenes Europa«.

Axel Johnsen

Henning Thalund: Kirkeskibe i Haderslev Stift.

Udgivet af Haderslev Stift. 1999. 117 sider, ill., indb., 115 kr.

Den fhv. forstander for Søfartsskolen i Svendborg har tidligere udgivet bøger om fynske og vestjyske kirkeskibe. Bogen her behandler kirkeskibene mellem Horsens fjord og grænsen, ialt 79, som beskrives ud fra en lokalhistorisk og en søfarthistorisk synsvinkel. Bogens vægtigste afsnit er katalogdelen på omkring 50 sider med fotos af totrediedel af skibene. De allerfleste ophængt i dette århundrede. Det er sejlskibe, især fuldriggere og barkskibe samt orlogsskibe.

I den sønderjyske del af stiftet findes kirkeskibene især i de kystnære sogne, således hænger der kirkeskibe i næsten alle kirker på Als og Sundeved. Det største danske kirkeskib er Haderslev Domkirkes 3,5 m lange model af orlogsfregatten »Fyen«, ophængt i 1951. Stiftets ældste kirkeskibe, samtidige modeller af orlogsfartøjer fra anden halvdel af 1700-årene, hænger i Asserballe, Egen, Hørup, Varnæs, Ø. Løgum og Aabenraa.

Indledningen fortæller, at ingen andre lande har så mange kirkeskibe som Danmark. Der findes ca. 1300 i landets 2200 kirker. Kirkeskibets oprindelige betydning er forbundet med votivtanken, opfyldelsen af et løfte til Gud afgivet i farens stund. Ingen af de danske kirkeskibe kan med sikkerhed sættes i forbindelse med noget sådant, men er ophængt som lejligheds-, minde- og taknemmelighedsgaver.

Bogen indeholder korte afsnit om skibstyper, navne, skik og brug samt lidt om vedligeholdelse. I listen over bygmestrene lægger man mærke til maskinmester Alfred D. Jensen (d. 1981), som har bygget otte af stiftets skibe, og sognepræst Mogens Larsen, Svenstrup (d.1996), som er mester for kirkeskibene i Broager, Egen, Havnbjerg, Svenstrup og Ulkebøl. Bogen afsluttes med en maritim ordliste, litteraturhenvisninger, et resumé på engelsk og stedregister.

De afsnit, som indrammer katalogdelen, forekommer meget kortfattede. Lidt mere baggrundsstof ville have været til gavn for helheden. Materialer og teknik ved bygning af et kirkeskib er eksempelvis kun sporadisk berørt, og der mangler en vurdering af stiftets kirkeskibe i forhold til andre egnenes. Den lettilgængelige bog fremtræder imidlertid smukt, i et godt lay-out og med en rimelig billedkvalitet. Og den vil være en god vejviser til en lystrejse rundt til de maritime udsmykninger i stiftets kirker.

Niels H. Kragh-Nielsen

Günter Weitling: Die Geschichte der Kirche in Ost-Jeypore 1924-1964. Beziehungen der Breklumer Mission zu Nordschleswig und Dänemark.

Schriftenreihe des Nordelbischen Zentrums für Weltmission und Kirchlichen Weltdienst. (Mission, Ökumene, Weltverantwortung; Bd. 2) Ammersbek bei Hamburg 1998. 781 s., DM 89.

Siden forrige århundrede har den kristne mission i andre verdensdele været en aktivitet, der har haft stor betydning for mange menigheder. I de evangeliske kirker i bl.a. Danmark og Tyskland blev opgaven taget op af foreninger, hvor andre end præster fra begyndelsen var meget aktive. Derfor går missionsselskabernes historie på tværs af den almindelige kirkehistorie som udtryk for et religiøst engagement i befolkningsgrupper, der almindeligvis ikke sætter dybe aftryk i historieskrivningen. Når den foreliggende fremstilling af forbindelserne til hedningemissionen i Jeypore i Indien desuden inddrager det sles-

vigske grænseland og genforeningstiden, er der lagt op til nye iagttagelser både i kirke- og missionshistorie og i nyere sønderjysk historie. I det følgende er det især det sidste, jeg vil fremdrage.

Günter Weitlings bog er delt i tre dele, hvoraf den sidste er en oversigt over udviklingen i Øst-Jeypore fra missionsarbejdets videreførelse i danske rammer 1932 til grundlæggelsen af den forenede kirke i Jeypore i 1964. Bogens midterste afsnit er hoveddelen, der handler om forholdene i Jeypore og årene med den særlige nordslesvigske missionsindsats. Herunder findes også en spændende ekskurs om den i sin tid meget berømte Sadhu Sundar Singh, der i 1922 holdt vækkelsesmøde i Tinglev. Det skal efter sigende have lignet hans kirkemøder i Sydindien med 20-30.000 deltagere, men selvom også den kendte grundtvigske »grænsepræst« N. P. Nielsen opfordrede til deltagelse i mødet, har tallet nok været noget lavere.

Bogens første del, der må være af særlig interesse for sønderjysk historie, gennemgår de politiske, økonomiske, nationale, kirkelige og kulturelle forhold i Nordslesvig i vækkelsens og genforeningens tid. Günter Weitlings bog er en del af et større projekt om kirkens historie i Jeypore, og det er af hensyn til den internationale læserkreds, at Weitling går meget vidt i beskrivelsen af forudsætningerne for den særlige nordslesvigske Jeypore-mission, der altså i realiteten kun eksisterede i 1920'erne. Det er et spændende afsnit, og netop fordi det skal tjene som indledning i en international sammenhæng, samles trådene fra mange års beskæftigelse med stoffet i et systematisk overblik, der udmærket kan være hele bogen værd, selv hvis man ikke skulle være interesseret i indiske forhold.

Flere af disse forhold er endda ikke tidligere selvstændigt undersøgt, og andre har indtil nu været pakket ind i den nationale agitations omsvøb. Det gælder f.eks. hele spørgsmålet om forbindelsen med Breklum Missionen i tiden forud for verdenskrigen og den religiøse vækkelse i det hele taget. Missionen i Breklum blev grundlagt i 1876 og fik stor betydning i det slesvigske kirkeliv. Ikke mindst det forhold, at missionens ledende skikkelser kom fra Nordslesvig og flere af missionærerne også stammede herfra bidrog til, at missionen, skønt placeret syd for sproggrænsen, stod de vakte dansktalende nær. Her havde den religiøse vækkelse, der prægede Nordslesvig i den sidste del af århundredet, mulighed for at virke til evangeliets udbredelse i Indien; og det kunne vel at mærke ske mere stilfærdigt og uden den uro blandt naboer, som kunne være resultatet af virksom-

heden i den samtidige »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig«. At det samtidig også må blive et stykke af Nordslesvigs kirkehistorie skyldes den første verdenskrig og de deraf følgende vanskeligheder for missionærer med tysk baggrund i den britiske koloni Indien. Efter genforeningen blev det sådan, at man fra dansk og tysk side støttede hver sin kirke i hhv. den østlige og vestlige del af Jeypore. Da det store »Dansk Missions Selskab« fra 1932 overtog ansvaret for de nordslesvigske missionærer, etableredes atter et praktisk samarbejde med den tyske missionsforening i Breklum, der knyttede sig til den tyske bekendelseskirke. Hvorimod de tyske frimenigheder i Nordslesvig fulgte den slesvigske landskirke i anerkendelsen af den nationalsocialistiske trosbevægelse »Deutsche Christen«.

Kort før verdenskrigen splittes den nordslesvigske indre missionsforening, og da det gælder åndelige emner, efterlader bruddet naturligvis dybe sår. Hele spørgsmålet om hvorvidt man ved den lejlighed delte sig af nationale eller teologiske grunde har siden været omdiskuteret, og Weitlings gennemgang af krisen og bruddet inddrager alle hidtidige vurderinger, herunder også *Lisbeth Vestergaard Høst* »Det ene Fornødne« fra 1997. Weitlings konklusion, jf. hans anmeldelse af *Høst* i *Sønderjyske Årbøger* 1998, s. 218, virker overbevisende og velargumenteret: Årsagen var så at sige *indirekte* nationalpolitisk, for den tiltagende nationale bevidstgørelse af hele den nordslesvigske befolkning skete i disse år ikke kun ved tysk tvang, men som dansk selvbevidsthed. Derfor var det nærmest uundgåeligt, at det kom til et brud i de kredse, der plejede at sætte Guds rigssag over alle nationale spørgsmål – og da flertallet i Nordslesvig jo var dansk, måtte de, der længst holdt fast ved »det gamle budskab«, komme til at virke som tyske. Det er nærliggende at sammenligne med spørgsmålet om den rigsdanske indre missions politiske orientering i den samme periode: Når Vilhelm Beck sagde, at indre missions venner ikke skulle stemme ved rigsdagsvalgene, så var det *indirekte* en støtte til højre, for missionsfolkene ville ellers i kraft af deres plads i samfundet have været sikre venstremænd!

Et andet omdiskuteret emne, som Weitling gennemgår, er oprettelsen af de tyske frimenigheder. At de virkede splittende i forhold til den danske drøm om fuldstændig åndelig genforening, er utvivlsomt. Men om det var hjemmetysk egensindighed eller misforstået dansk folkekirkelig selvtilstrækkelighed, der gjorde udslaget, er uafklaret. Det er det også efter Günter Weitlings fremstilling, skønt man er fri-

stet til at fælde sin egen dom ved oplysningen om, at det danske kirkeministerium (under den *meget* sparsommelige venstreregering) forudsatte fuld egenbetaling af det tyske mindretal, hvis man insisterede på at få ansat andenpræster i folkekirkeligt regi. Weitling gennemgår den omfattende litteratur om spørgsmålet og konstaterer, at der aldrig har været givet nogen ordentlig skildring, bygget på primære kilder. Forhåbentlig dækker hans udtrykkeligt udtalte ønske om, at mindretallets kirkelige forhold i frimenighederne og Højer snart gøres til genstand for en sådan grundig undersøgelse, over, at han selv vil skrive den nyere sønderjyske kirkehistorie!

Bogen om Nordslesvigs forbindelse med kirken i Øst-Jeypore i Indien er velskrevet, veldokumenteret og rummer som antydnet en sagligt afbalanceret fremstilling af kirkelige og åndelige konflikter, der prægede det nordslesvigske samfund i årtierne på begge sider af genforeningen. Foruden at sikre forfatteren en solid placering i missionsvidenskaben, fortjener dette materiale også at blive udnyttet af dem, der beskæftiger sig med nyere sønderjysk historie.

Chr. de Fine Licht

Bernd Zeitzschel: Die Gold-und Silberschmiede im östlichen Schleswig-Holstein von Flensburg bis Burg auf Fehmarn.

387 s. Wachholtz Verlag. Neumünster 1998. DM 82.

Efter 15 års akribisk research i arkiver, i museer, hos privatsamlere, hos antikvitethandlere og i en enorm mængde faglitterære værker er det lykkedes den utrættelige oceanograf Bernd Zeitzschel fra universitetet i Kiel at udfylde det missing link i vor viden om guldsmedehåndværkets udøvere i den østlige del af den nuværende forbundsstat Slesvig/Holsten, som førhen skulle jagtes i mere eller mindre uopdrivelige tidsskrift- og årbogsartikler. Bogen har som nærmeste forbillede det først 1955 af Wolfgang Scheffler udgivne værk *Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern* (se Sønderjyske Årbøger 1956 s. 275), et manuskript som den navnkundige leder af Altona Museet 1939-1950 Hubert Stierling på grund af krigen ikke nåede at få offentliggjort.

De egentlige mestermærke-publikationer, altså nationalt afgrænsede fortegnelser over de håndværkere der har arbejdet med guld og sølv, dukker først op i begyndelsen af det nu snart udrundne århundrede, hvor der opstår en helt ny værdiladet »mærkebevidsthed«,

som forlener objekterne med en individualitet svarende til kunstnerens individualiserende »signatur«. Det er et fænomen der kendes fra andre fortrinsvis som *kunsthåndværk* opfattede arbejder (kobber, tin, porcelæn, fajance, glas, møbler og billedvævninger), hvor det – i guldsmedens tilfælde – statsligt forordnede identifikationsstempel ikke refererer til den person der har udført arbejdet, men til værkstedet.

Det ligger i sagens natur, at det først og fremmest blev museerne og kirkerne som fandt interesse i at kunne lokalisere de mester- og bymærker, som forekom på det ædelmetalmateriale, der var og som kom i deres besiddelse, og dertil naturligvis at det for de mange lokale samlinger, der udviklede sig efter de grundlæggende nationale samlinger, drejede sig om at opsuge netop de arbejder, der var udført inden for de givne lokale rammer (landsdele, købstæder, flækker og landsbyer). Og her skete der i Danmark og i Slesvig-Holsten efter udgivelsen af Chr. A. Bøjes og Hubert Stierlings guld- og sølvsmedemærke-bøger (1945/82 og 1955) en formelig revolution med hensyn til priserne på guldsmedenenes arbejder, dels på grund af museernes engagement, og dels på grund af de som følge af de nye mærkeidentifikationer opdukkende privatsamlere.

Som alt nævnt er intentionen med Zeitzschels publikation at blive et såvel formatmæssigt som strukturelt sidestykke til Stierlings på samme forlag 1955 udgivne, men med den indholdsmæssigt set korrekte titel: *Guld- og sølvsmedene* og ikke *Guldsmedemærkerne*, al den stund at mere end 50% af samtlige faget udøvende i hhv. Slesvig og Holsten kun kendes arkivalsk.

En mesterlig præstation af Zeitzschel er det, at han i sin indledning om fagets historie i Slesvig-Holsten får gengivet *alle* de relevante lavs- og møntforordninger in extenso: 1) Flensborg-skråen fra 1497, 2) Christian III-forordningen for Wilster, udstedt fra klostret i Sorø 1540, med kravet om 14-14½-lødighed, 3) kong Chr. IV og hertug Fr. III.s møntedikt 1623 fra Gottorp med kravet om nu 14-lødighed, 4) Hertug Frederik III.s meget udførlige guldsmedeforordning for Kiel 30. januar 1644, i hvilken for første gang optræder kravet om anvendelse af bymærke (egl. hertugerne af Schaumburgs rødtakkede trekantvåben på højkant, som siden udvikles til det såkaldte nældeblad, der siden anvendes af ikke mindre end 13 byer i Slesvig og Holsten). Det er en af bogens største fortjenester at myten om »nældebladet« definitivt er aflivet. Af de i bymærkefortegnelsen gengivne 126 »nældeblade« er de 56 tilskrevet Kiel, af hvis 242 kendte guldsmede de 77 er identifi-

cerede på grundlag af bevarede arbejder, fra hvilke de 56 »nældeblade« er registrerede.

5) Godt 14 dage efter udstedelsen af hertug Fr. III.s lavsforordning for Kiel fulgte så den afgørende såkaldte Flensborger-konstitution af 16. februar 1646, med gyldighed for begge hertugdømmerne og underskrevet af både kong Christian IV og hertug Frederik III, som fastsatte den til 1890erne gyldige lødighed 13/16.

Som hos Stierling er de beskevne lokaliteter med guldsmede (Gold-u. Silberarbeiter) – 5 fra Sydslesvig og 15 fra Holsten – sat i alfabetisk rækkefølge. Hver af lokaliteterne indledes med en kortfattet redegørelse for placering, størrelse og funktioner med særdeles omfattende arkiv- og litteraturhenvisninger med relevans til de personoplysninger, der er indhentet til hver enkelt guldsmeds i kronologisk følge udarbejdede biografi. Disse biografier er værkets største og fremragende bedrift.

Efter det biografiske afsnit, som i mange tilfælde begrænser sig til »omtalt« som guldsmed der og der uden yderligere oplysninger følger så 1) Arkivalsk dokumenterede værker og 2) Eksistende værker i kirker, museer og privateje. Der må altså klart sondres mellem 3 grupper guld- og sølvsmede/juvelerer: a) Dem, som der kun foreligger personlige oplysninger om, 2) Dem for hvem der er arkivalsk dokumentation for udførte arbejder og 3) Dem, fra hvem værker er overleverede med islåede hhv. mester- og bymærker.

Gruppe 2 er for så vidt den mest interessante, fordi man ved hjælp af det ikke før offentliggjorte arkivstof nu har mulighed for at støde på hidtil ikke kendte overleverede værker, man ikke før har kendt mærkerne til, og *derfor* er Zeitzschels bog så værdifuld.

Særlig opmærksomhed fremkalder Zeitzschels imponerende udskrifter fra Gottorperarkivet angående hertugfamiliens indkøb hos guldsmede i Slesvig og Kiel, et værdifuldt supplement til Gottorpmuseets flotte storværk »Gottorf im Glanz des Barock 1544-1713« (1997) og et sidestykke til H. C. Bering Liisbergs »Christian den Fjerde og Guldsmedene« (1929). Hertugerne har i tiden mellem 1588 og 1695 haft handel med 33 guldsmede/juvelerer i Slesvig og 23 i Kiel, fra hvem der foreligger mere eller mindre detaljerede bilag, ofte blot kvittering for ikke nærmere angivne arbejder, men også med angivelse af hvilke (også arbejder af messing og kobber) og evt. til hvem de som gave fra hertugerne er leveret.

Men det kuriøse er, at af de 56 guldsmede/juvelerer fra hhv. Slesvig

og Kiel, om hvis leverede værker til hertugfamilien vi har arkivalsk dokumentation, kender vi fra 11 af dem kun deres hhv. mester- og bymærker fra andetstedsfra kommende værker (specielt kirkesølv) og ikke fra selve kunstammeret. Så kun i tilfælde af f.eks. til private skænkede værker (navnlig pokaler og smykker) har man mulighed for, at de ikke er indsmeltede, helt bortset fra at man ikke ved noget om, hvorvidt de egentlige hofleverandører (som f.eks. Claus Jacob Mecklenburg) overhovedet ved direkte leverancer til hertugerne har stemplet deres sølv.

Sammenholder man ved hjælp af hhv. Stierling, Bøje og Zeitzschel det samlede antal guldsmede i de to hertugdømmers registrerede 72 lokaliteter (35 i Slesvig og 37 i Holsten), hhv. 1131 og 1178 guldsmede (2309), er kun de 1300 identificerede med påviste mesterværker, altså ca. 57%. Tager vi f.eks. de 7 købsteder med det største antal guldsmede: 1) Kiel 242 (77 med mærker), 2) Flensborg 203 (100), 3) Altona 175 (48), 4) Slesvig 168 (56), 5) Husum 132 (47!), 6) Tønder 115 (76!), og 7) Rendsborg 103 (35), så ser man hvor enormt nedsmeltningssomfanget har været.

Forklaringen er at indtil sølv møntfoden afskaffedes o. 1870, var guld- og sølvsmedens arbejder betragtet som en kapitalanbringelse, som i samtlige skifter vurderes efter råmaterialets smeltningsevne (altså de mønter man ved aflevering til »Mønten« i Altona mod en vis afgift kunne konvertere sølvet til). Al den stund at antikvitetsbegrebet først opstod efter 1850 var det skik og brug at man fra boerne udbød det arvede sølv på auktioner, hvor sølvsmedene da var hovedaftagere, hvis de da ikke – hvad skik og brug var – direkte for at levere nyt sølv krævede gammelt sølv af kunden. Når fyrsterne skulle bruge penge til lejetropper eller af andre grunde ikke kunne indfri deres forpligtelser, var det gængs, at de pantsatte store dele af deres sølvkamre og ansamlinger af ædelmetal i barrer, som da Chr. IV 1645 pantsatte kronen i Hamborg eller Christian Albrechts enorme pantsætninger til rentemesteren, hofråd Jacob Massau, efter at Chr. V 1676 havde fordrevet ham til Hamborg, og da han solgte ud af boet efter sin på Husum slot bosatte moder, hertuginde Marie Elisabeth af Sachsen, på en auktion i Hamborg 1689. Det var det år, hvor hertug Christian Albrecht som gave til udenlandske diplomater i anledning af Altona-forliget 20. juli 1689, hvor han fik sine rettigheder tilbage, lod fremstille en serie guldbægre med sit navnetræk i diamanter. Disse bægre er øjensynligt erhvervet i Hamborg.

Men selv så sent som under og efter 2. verdenskrig, hvor sølvsmedene ikke havde sølv nok, kunne man kun få nyt sølv mod aflevering af gammelt, og meget, hvad man dengang betragtede som »antikt« sølv gik tabt. Og så oplevede vi hvordan – så småt begyndt i Skønvirke-perioden (1900-1925) – forholdet råmateriale/arbejdsløn totalt ændredes, således at arbejdslønnen i dag langt overstiger metalværdien og dermed også at værkstedsnavnet (signaturen) bliver afgørende for prisfastsættelsen.

Som foran påpeget var samtlige af guld og sølv (og diamanter) udførte genstandstyper en regulær konvertibel kapitalanbringelse. Man forestille sig blot en Dior-kreation med f.eks. 500 indsyede *gangbare* 1000 kr. sedler eller at gobelinerne i Rosenborgs riddersal erstattedes af et tapet med 10.000 dito, så ville det jo nok gå på samme måde som med de nedsmeltede eller pantsatte guld- og sølvsmedearbejder. Altså som Stierling så klogt udtrykte det: *Sølv et sølvets værste fjende*.

Som man ved restaureringen af den Rantzauske Trøjborg i Visby har mildnet den vemodige sandhed på sandstenstavlen: *Omnia Vanitas* (Alt er forgængeligt), således har Bernd Zeitzschel med sin genoplivelse af de mange glemte guldsmedeskæbner givet et værdifuldt supplement til belysning af vor landsdels bidrag til guldsmedekunstens historie.

Sig. Schoubye

Forfatterliste

Bjarne Kjær Christensen, cand. mag., Kirstensvej 10, 5500 Middelfart.
Nis Hardt, museumsinspektør, cand. phil., Museet ved Danevirke,
Ochsenweg 5, D 24867 Dannewerk.

Lars N. Henningsen, arkivar, dr. phil., Jørgensgård 43 B, 6200 Aa-
benraa.

Manfred Jessen-Klingenberg, dr. phil., Langsoll 7, D 24254 Rumohr.

Rolf Johansson, presse- og kulturattaché, Finlands ambassade, Sankt
Annæ Plads 24, 1250 København K.

Axel Johnsen, museumsinspektør, Museet på Sønderborg Slot, 6400
Sønderborg.

Martin Klatt, forskningsstipendiat, M.A., Studieafdelingen ved Dansk
Centralbibliotek for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg.

Niels H. Kragh-Nielsen, fhv. overbibliotekar, Sandnæsvej 11, 7100
Vejle.

Henrik Skov Kristensen, museumsinspektør, Museet for Frøslevlejren,
6330 Padborg.

Jørgen Kühl, direktør, ph.d., Institut for Grænseregionsforskning, Per-
sillegade 6, 6200 Aabenraa.

Christian de Fine Licht, hjælpepræst, Dybbøl Bygade 101, 6400 Søn-
derborg.

Henning Mathiesen, regnskabschef, Poppelhegnet 6, 6400 Sønder-
borg.

Ole Nørregaard Pedersen, pens. trafikinspektør, Danmarks Jernbane-
museum, Dannebrogsgade 24, 5000 Odense C.

Hanne Poulsen, museumsinspektør, cand. mag., Handels- og Søfarts-
museet på Kronborg, 3000 Helsingør.

Carsten Porskrog Rasmussen, universitetslektor, ph.d., Rodekær 1,
6200 Aabenraa.

René Rasmussen, cand. mag., Studieafdelingen ved Dansk Central-
bibliotek for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg.

Gerret Schlaber, M.A., Johannisstr. 14, D 24937 Flensburg.

Sig. Schoubye, dr. phil., Østergade 45, 6270 Tønder.

Arkiver, museer og forskningsinstitutioner

Landsarkivet for Sønderjylland 1998

I 1998 modtog landsarkivet påny en række store afleveringer som led i Statens Arkivers fælles indsamlingsprogram. Den største kom fra Kort- og Matrikelstyrelsens sønderjyske afdeling, der afleverede arkivet fra det centrale matrikelkontor ved regeringen i Slesvig 1876-1920. Også i de kommende år vil landsarkivet modtage omfattende afleveringer fra KMS. Andre store afleveringer fra statslige myndigheder var Sønderjyllands Statsamts journalsager indtil 1976 og arkivalier indtil ca. 1980 fra politimesteren i Haderslev (med Toftlund), Tele Sønderjylland, Haderslev Statsseminarium, gymnasierne i Sønderborg og Tønder, Ingeniørhøjskolen i Sønderborg samt Told og Skat i Sønderborg. Fra Gråsten kommune modtoges en supplerende aflevering. Traditionen tro var der også mange private, som afleverede deres arkiv til landsarkivet, bl.a. Arne Aabenhus, Gråsten og Jes Peter Caspersen, Aabenraa, Amtsringriderforeningen i Aabenraa, Det danske Hedeselskab, skibsmægler P. F. Cleemann og Energiselskabet Sønderjylland ESS. I alt omfattede afleveringerne i 1998 364 hyldemeter. På grund af landsarkivets trange pladsforhold måtte over 500 hyldemeter køres til fjernmagasin i Odense.

I 1998 fortsattes arbejdet med at nedbringe puklen af uordnede indkomne arkiver. Landsarkivet udsendte en omfattende arkivfortegnelse over arkiverne fra *Aabenraa amt 1920-32, Aabenraa-Sønderborg amt 1932-72, Aabenraa amtsråd 1920-70* samt registraturen *Sandbjerg godsarkiv – grevskabet Reventlow*. I samarbejde med Landesarchiv Schleswig-Holstein blev et større ordnings- og registreringsarbejde iværksat i Tønder amtsarkiv indtil 1867, som blev delt i forbindelse med grænsedragningen i 1920. Det blev udført af M. A. Gerret Schlaaber, Flensborg, og fortsattes i 1999 med henblik på en fælles fortegnelse over både landsarkivets og Landesarchivs dele af amtsarkivet. En tilsvarende fælles fortegnelse over Tønder landråds/kredsudvalgsarkiv 1867-1920 blev også påbegyndt, mens arbejdet med de nordslesvigske amtsforstanderarkiver 1889-1920 og Aabenraa landråds/kredsudvalgsarkiv 1867-1920 blev fortsat.

For at lette publikums oversigt over landsarkivets samlinger udsendtes en ny udgave af pjecen *Hvad finder jeg på landsarkivet i Aabenraa*. Ligeledes blev landsarkivets hjemmeside på internettet stærkt udbygget. Resultatet af dette arbejde kan ses på internetadressen www.sa.dk/laa. Landsarkivets sønderjyske bibliotek blev revideret af Hanne Harder.

På læsesalen blev 1998 et nyt rekordår med 5.873 besøgende. Det er fortsat mikrokortene med kirkebøger og nu også folketællinger fra hele landet, som i særlig grad trækker nye besøgende til.

I anledning af 75-året for moderne dansk arkivvæsens virke i Sønderjylland vistes en lille udstilling med arkivalier og effekter fra *Det midlertidige Arkivdepot*, som oprettedes i januar 1923 på amtshuset i Aabenraa, og hvoraf landsar-

kivet senere opstod. Senere på foråret viste historikeren Lisbeth Ulsøe fra København en udstilling om »Kvindens arv«. Den største udstilling var dog arkivalier om »Nordslesvig i 1848«.

150-året for den slesvig-holstenske opstand og den danske modreaktion i Nordslesvig blev tillige markeret ved et dobbeltseminar fælles med Landesarchiv Schleswig-Holstein under overskriften *Skæbneåret 1848 i dansk-slesvig-holstensk forskning*. Første del af seminaret foregik på arkivet i Aabenraa lørdag den 15. august med knap 40 deltagere og havde nationale og forfatningspolitiske spørgsmål som tema for de fire foredrag, to på tysk og to på dansk.

Anden del af seminaret samlede sig om de sociale spørgsmål som tema for de fire foredrag og foregik lørdag den 29. august på Landesarchiv i Slesvig med ca. 40 deltagere. I Slesvig foregik alle foredrag på tysk. Det afholdt dog ikke en række danske deltagere fra at møde op.

Hans Schultz Hansen

Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1998

I året 1998 blev der på flere måder plantet milepæle. Med en diger bog satte vi punktum for det store »projekt SSWs historie« – og vi tog fat på et nyt forskningsprojekt. Overførslen af Dansk Centralbiblioteks billedsamling fra Den slesvigske Samling til Studieafdelingen betød, at der blev tilført afdelingen nye arbejdsopgaver, og samtidig voksede strømmen af afleveringer til Arkivet. Det betød ekstra pres på registreringsarbejdet, og samtidig skulle tidligere påbegyndte arbejder fortsættes. 1998 blev kort sagt et travlt år.

I medarbejderkredsen bød vi den 15. april Erika Jentzen velkommen i stillingen som kontorist med arkivarbejde som særlig opgave. I månederne januar-maj og oktober – december var magister Gerret Schlaber, Flensborg, beskæftiget med registrering af arkivalier og billeder. Takket være disse ansættelser blev det muligt at følge nogenlunde med i det stigende behov for registrering.

Til den udadvendte virksomhed hører at Studieafdelingen på internet har offentliggjort turbeskrivelser som ledetråd for turistture i Flensborg by, Slesvig by, Vestslesvig, Østslesvig, Angel og Amrum. Teksterne er skrevet af Gerret Schlaber.

Studieafdelingen

Ved midssommertid udkom bind 38 i Studieafdelingens skriftrække, bogen »SSW – Dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998«. Bogen blev præsenteret ved et festligt arrangement på Dansk Centralbibliotek den 25. juni 1998, 50-årsdagen for udarbejdelsen af SSWs første program. De tre forfattere, Lars N. Henningsen, Martin Klatt og Jørgen Kühl fremlagde en bog på 493 sider med 230 illustrationer. Samtidig åbnedes en plancheudstilling om SSW gennem de 50 år. Udstillingen var opbygget af Jørgen Kühl, Museet ved Danevirke, på grundlag af Arkivets samlinger og med benyttelse af bogens illustrationer. Den 5. september var SSW-historien emne for en vellykket høring af såkaldte »tidsvidner« på Jaruplund højskole. Bogens forfattere holdt små fore-

drag, og der var indlæg af fremtrædende SSW-aktører. SSW-bogen medførte, at Akademie Sankemark den 19. september henlagde en foredragsaften til Dansk Centralbibliotek, hvor Lars N. Henningsen holdt foredrag om partiet og mindretallet i efterkrigstiden.

Efter afslutningen af SSW-bogen har afdelingens stipendiat Martin Klatt påbegyndt et forskningsprojekt til belysning af flygtningeproblemet i de første efterkrigsår.

Forsker og arkivar René Rasmussen har fortsat arbejdet med Flensborg Avis' historie og har afsluttet udarbejdelsen af kapitlerne om perioden 1939-45.

Arkivet

For Arkivet har året været præget af store afleveringer og omfattende ordningsarbejder. I forbindelse med arbejdsomlægninger i Den slesvigske Samling modtog Arkivet en del arkivalier, som var indgået for år tilbage og nu skulle indordnes i Arkivet. Blandt de nye afleveringer må fremhæves en stor aflevering fra Dansk Generalsekretariat, hvis dokumenter nu ligger samlet i Arkivet frem til 1980. Også fra Tønning-sekretariatet er modtaget en større aflevering.

Hertil kommer vigtige *personarkiver*. Særlig kan fremhæves et værdifuldt materiale af papirer og fotos fra grosserer Bruno Uldall, Flensborg, som belyser familien Uldalls mangesidige forretningsvirksomhed gennem næsten et århundrede. Til redaktør Henri Priens arkiv er modtaget en stor supplerende aflevering, som dokumenterer Priens emigranttid i Sverige. Interessante dagbøger fra den første efterkrigstid er modtaget fra Anna Holmgaard, som var lærer i Tønning 1946-47 og fra Martha Uldall-Jessen, som virkede i Læk og Karby 1946-49.

Til samlingen af *foreningsarkiver* er modtaget protokoller fra SSF/SSW-distrikter og fra ungdomsforeninger. Af stor betydning er en aflevering til St. Knuds-Gildet og fra Dansk-tysk Grænselands Presseklub, hvortil kommer det store arkiv fra Den centrale Begravelseshjælpekasse i Flensborg med oplysninger om en stor del af mindretallets medlemmer i årene 1929-90.

I alt blev modtaget 55 enkeltafleveringer eller 26 bind og 476 pakker, svarende til 55 løbende meter.

Som led i registreringsarbejdet blev udarbejdet en del nye arkivfortegnelser. René Rasmussen har afsluttet den krævende registrering af redaktør Jakob Kronikas arkiv og har udarbejdet en detaljeret arkivfortegnelse på 91 sider incl. en brevskriverliste.

Antallet af besøgende har været stigende. Mange har søgt materiale til udarbejdelse af jubilæumshistorier, når en forening eller skole havde jubilæum. En række universitetsstuderende arbejder på deres specialeopgaver ud fra kilder i Arkivet. Det har medført flere udlån til arkiver og biblioteker i Danmark.

Billedsamlingen

Siden 1997 er den store fotosamling på op mod 50.000 billeder henlagt under Studieafdelingen/Arkivet. Et helt påtrængende arbejde med indsortering og

grovsortering er udført af Gerret Schlaber, mens videregående og fremadrettede arbejder er udskudt, indtil det lykkes at skaffe ekstra ressourcer. Som første skridt er der i samarbejde med Institut for Sønderjysk Lokalhistorie i Aabenraa udarbejdet projekt til digitalisering af samlingen. Planen er at indscanne billederne til lagring på CD-rom og at gennemføre en nyregistrering, hvorefter samlingen gøres søgbar via en grænseoverskridende billeddatabase parallelt med den endnu større billedsamling i Institut for Sønderjysk lokalhistorie. De originale billeder henlægges derefter i sikkerhedsarkiv. I årets løb er billedsamlingen vokset ved mindre gaver. Hertil kommer købet af ca. 1.400 fotografplader fra fotograferne Thomsen og Remmer i Flensborg. Denne samling omfatter værdifulde optagelser til Flensborgs og Sydslesvigs og Nordslesvigs topografi fra århundredskiftet frem til 1950'erne. Særlig bemærkelsesværdige er talrige optagelser fra erhvervsvirksomheder i Flensborg, som er fotograferet inde og ude.

Lars N. Henningsen

Institut for grænseregionsforskning 1998

1998 blev atter et travlt år for Institut for grænseregionsforskning. Instituttet udgav 7 bøger og rapporter samt fire numre af det lille tidsskrift PLUK. Dertil kom, at instituttets medarbejdere fik trykt 14 afhandlinger og artikler i andre værker og tidsskrifter.

Forskning

Det var navnlig forskning, som vedrørte Sønderjyllands fremtid, der blev bragt i fokus i flere af udgivelserne. Arbejdsmarkedet blev behandlet af cand.scient.oecon. Mads J. N. G. Hansen og ph.d. Christian Hansen i værket »Fremtidens arbejdskraftsbehov i Sønderjylland« samt af kand.samf.øk. Gert Jørgensen i rapporten »Ledighed i Skærbæk. Et andet arbejdsmarked – en anden arbejdsstyrke«. Ph.d. Nils Karl Sørensen satte fokus på landbrugsforholdene i bogen »Landbruget i Sønderjylland – Samfundsøkonomi, struktur, miljø, forvandling«. Derudover kan nævnes værket »Sønderjylland på vej mod det 21. århundrede«. Sidstnævnte rummer bidrag fra seks af instituttets forskere, der repræsenterer fagene historie, geografi, socialforskning og økonomi. Denne udgivelse illustrerer således på glimrende vis den tværviden-skabelighed, som er en vigtig del af Institut for grænseregionsforsknings virke.

Indenfor historie skal instituttets udgivelse af disputatsen »Rechtsabrechnung-Retsopgør. Politische Säuberung in Nordschleswig nach dem Zweiten Weltkrieg«, fremhæves. Den er forfattet af den tyske historiker dr. Sabine Lorek og er den første grundlæggende analyse af retsopgøret mod det tyske mindretal i Nordslesvig efter 2. verdenskrig. Af udgivelser uden for huset kan nævnes bogen »Pilestræde under pres. De Berlingske Blade 1933-45«, som blev udarbejdet på instituttet af cand.phil. Rasmus Kreth i perioden 1995-98. Værket blev udgivet på Gyldendals forlag i januar 1999 i forbindelse med Berlingske Tidendes 250 års jubilæum. Bogen fik meget flotte anmeldelser med på vejen.

Forskningsmæssigt skal det også fremhæves, at instituttets bestyrelse i efteråret 1998 vedtog strategiplanen »Regionalforskning med udgangspunkt i den dansk-tyske grænseregion«. Denne plan skal ses i sammenhæng med, at samme bestyrelse i 1997 vedtog strategien »Grænseregioner i den europæiske integration«.

Personale

På det personalemæssige område skete der store forandringer i årets løb. Efter 22 år på instituttet – heraf seks år som direktør – forlod dr.phil. Henrik Becker-Christensen Institut for grænseregionsforskning den 30. november 1998, for at tiltræde posten som dansk generalkonsul i Flensburg. Forskningsleder Christian Hansen ledede herefter instituttet indtil 1. august 1999, hvor ph.d. Jørgen Kühl tiltræder stillingen som ny direktør. I 1998 udgav Jørgen Kühl »The Schleswig Experience. National Minorities in the Danish-German Border Area« på Institut for grænseregionsforskning eget forlag.

Derudover sagde instituttet farvel til cand.oecon. Susanne Jensen, kand.-samf.øk. Gert Jørgensen og cand.phil. Rasmus Kreth. I de første måneder af 1999 tiltrådte til gengæld cand.mag. Gunnar L. H. Svendsen, cand.oecon. Torben Dall Schmidt, cand.rer.soc. Birgit Nahrstedt samt cand.scient.pol. Tina Meltzer Hansen.

Troels Rasmussen

Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe in Dänemark 1998

Det tyske mindretals *arkiv* i Aabenraa er udsprunget af det arkiv under Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, som blev oprettet i 1977. Desværre findes der ikke et sammenhængende arkivmateriale fra den tysksindede befolknings foreninger og organisationer. Arkivmateriale og forvaltningsarkiver fra mindretallets hovedorganisationer i tiden mellem folkeafstemningen i 1920 og frem til slutningen af 2. verdenskrig blev i maj 1945 tildels ødelagt og tildels beslaglagt af hensyn til retsopgøret. Sidstnævnte del findes i dag i landsarkivet i Aabenraa under betegnelsen »Det tyske mindretals arkiver 1920-1945«. Dette tidsrum belyses i det tyske mindretals arkiv af arkivoverleveringer af forskellig tæthed.

Tilsammen indeholder arkivet materiale af forskellig herkomst fra tyske foreninger og organisationer i Nordslesvig fra tiden omkring 1860/65 indtil nutiden. F.eks. kan nævnes papirer vedr. Haderslebener Frauenverein (tidligere Haderslebener Vaterländischer Frauenverein) fra tidsrummet 1873-1976. Meget forskellig er afleveringerne fra de tyske skoler, hvilket forklares af deres organisation. Medens nogle skoler har afleveret deres dagbøger, beretninger og protokoller, beholder andre skoler deres materiale. På den anden side sker det også, at relativt unge foreninger er villige til at aflevere deres papirer helt op til nutiden.

Personarkiver findes også i den tyske folkegruppes arkiv. Bl.a. findes en del af pastor Johannes Schmidt-Vodder arkiv her, den største del befinder sig i Landsarkivet Schleswig-Holstein i Slesvig. Desværre er personarkiver



Arkiv- og forskningsleder Frank Lubowitz fotograferet i kontoret i Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe i Aabenraa.

med betydning for politikken og for folkegruppen kun sjældent bevaret i det omfang som for Schmidt-Vodder, Hans Schmidt-Oxbüll, Paul Koopmann og Peter Callesen. Hovedparten af det der bliver afleveret som personarkiver er kun brudstykker om udvalgte temaer eller personlige erindringer, tilbageskuende refleksioner om levnedsløbet eller om nogle prægende faser af livsforløbet.

Arkivets hyldekapacitet på 180 m er fuldt optaget. Der forestår i det kommende år en udvidelse af magasinet ved opstilling af kompaktreoler.

Arkivet står åbent for alle interesserede, der beskæftiger sig med mindretallets historie på videnskabelig eller populær basis. I de senere år er udarbejdet en række eksamensopgaver på grundlag af arkivets materiale.

De opgaver, som dækkes af betegnelsen *historisk forskningsafdeling* – »Historische Forschungsstelle« – rækker lagt ud over det egentlige arkivarbejde. De omfatter udover forskning, foredrag og undervisning en omfattende informationsvirksomhed og rådgivning om alle emner, der har med mindretallets historiske udvikling og det tysk-danske grænseland at gøre. Denne opgave udfyldes ligesom arkivarbejdet i frugtbart og venskabeligt samarbejde med mange kolleger fra arkiver, forskningsafdelinger, gymnasier, historiske og kulturelle foreninger i Danmark og Tyskland.

Frank Lubowitz

»Deutsches Museum Nordschleswig« i Sønderborg 1998

»Deutsches Museum Nordschleswig« i Sønderborg blev grundlagt i midten af 1980'erne. Efter en planlægnings- og opbygningsfase i små lokaler på Ringridervej i Sønderborg fik museet til huse i den tyske biblioteksforenings bygning, Rønhaveplads 12. Patricierhuset fra forrige århundrede er den sidste bevarede bygning fra det nedlagte »Sønderborg Bryggeri«. Huset tjente som administrationsbygning og bolig for bryggerfamilien.

Ansvarlig for museets drift og økonomi er støtteforeningen: »Haus für deutsche Geschichte und Kultur in Nordschleswig« med den tidligere formand for mindretallet, Gerhard Schmidt, som formand. Museet og dets støtteforening er tilknyttet det tyske mindretals hovedorganisation Bund deutscher Nordschleswiger. Driften er udelukkende baseret på frivillig arbejdskraft, og institutionen modtager kun et tilskud fra BDN på i alt ca. 90.000 kr. årligt.

Den permanente udstilling er anbragt i 11 rum og informerer om hjemmetyskhedens historie fra det 19. århundredes midte indtil nyeste tid. Blandt emnerne kan nævnes: Hjemmetyskhedens opståen og baggrund, skolerne,



Restaureret ærespris fra Knivsbjergfesterne. Prisen for sejr i rundboldkonkurrencen stammer fra begyndelsen af århundredet.

foreningslivet, de kirkelige- og sociale forhold, forhold vedrørende mindretallets pressevæsen, politik, identitet m.v. »Slesvig-Samlingen« fortæller om folkeafstemningen i 1920, der markerer den tyske befolkningsdels overgang til mindretallsstatus. Der vises bl.a. dele af museets to højtpræmierede filatelistiske samlinger fra CIS-tiden. I lokalerne på 2. sal skildres grænselandets krige og kriser med hovedvægten lagt på mindretallet under 2. verdenskrig og retsopgøret efter denne.

Museet besøges hovedsageligt af tyske og danske grupper, der kombinerer besøget med en orientering om det tyske mindretal i bibliotekets og museets foredragssal. Besøgallet har i de seneste år ret konstant ligget på ca. 2000.

P.g.a. museets små midler har mulighederne for at investere i annoncering og brochuremateriale været begrænsede. Det har derfor været vanskeligt at tiltrække enkeltbesøgende. Museet er derfor taknemmelig for, at Sønderjyllands Amt har gjort opmærksom på dette museum med dets særlige sønderjyske baggrund i brochurer og andet materiale. Sønderborg museum har endvidere taget initiativet til en fællesbrochure for Sønderborgområdet, og medlemskabet af Sønderborg Turistforening har i de senere år båret frugt i form af et stigende antal turister og enkeltbesøgende, der kontakter museet. I 1998 besøgte DMN første gang af formanden for Sønderjyllands Amts undervisnings- og kulturudvalg. Fru Anna Margrethe Ikast fik forevist museet som led i et informationsbesøg hos forskellige af mindretallets kulturelle institutioner.

Museets genstande er med enkelte undtagelser gaver. Også i 1998 har tilgangen af genstande været betydelig. Dette har haft til følge, at den permanente udstilling løbende har kunnet udbygges og forbedres. Der kan i denne forbindelse peges på emnekredsene »Krig og kriser« og »Slesvig-samlingen«, der er blevet forøget med dokumenter og billeder til museets omfattende samling fra Augustenborgernes historie og med karakteristiske telegrammer fra afstemningstiden i 1920.

Museet har efter Tysklands genforening knyttet kontakter til Spremberg i Niederlausitz, den berømte præjssiske pioner Carl Klinkes hjemstavn. Klinker gjorde sig bemærket i 1864 i forbindelse med stormen på skanse II på Dybbøl. Et resultat af dette samarbejde er bl.a. et »Pioner-Klinke-hjørne«, hvori der sættes fokus på Klinkes plads i historien.

Blandt de nytilkomne genstande kan nævnes: faner, der viser den af hjemmetyskerne foretrukne symbolik i 19. og 20. århundrede (indtil ca. 1933), en model af panserkrydseren »Admiral Scheer« og et stålrelief af krydseren »Leipzig«, der bl.a. i 1945 førte flygtninge fra Østprøjsen til Aabenraa. Blandt de modtagne gaver kan endvidere nævnes nogle brandbomber fra 2. verdenskrig. De stammede fra et fejlbombardement over bl.a. Nordals i august 1942. Bomberne var farlige p.g.a. den høje alder og den deraf følgende mulighed for gennemtæring. Bomberne blev overgivet til de militære myndigheder og uskadeliggjort.

Samarbejdet med danske museer og arkiver er fortsat i det hidtidige gode spor bl.a. med deltagelse i »Historisk Samfund for Sønderjyllands« årlige fællesmøde i Sønderborg kreds, ved udlån af genstande og billeder fra museet samt ved den videnskabelige leder, dr.theol. Günter Weitlings deltagelse som referent ved konferencer og møder. Også i 1998 har museet inviteret til for-



Glimt fra et af arrangementerne i det tyske mindretals museum i december 1998. Dr. Günter Weitling præsenterer sin bog om Øst-Jeypore for »Der Nordschleswigers« fotograf.

skellige sammenkomster bl.a. i anledning af udgivelsen af museumslederens bog om kirkedannelsen i Ost-Jeypore i Indien og Breklum-Missionens forbindelser til Sønderjylland og Danmark.

Günter Weitling

Haderslev Museum og Museet i Hjemsted Oldtidspark 1998

For landsdelens arkæologiske museum kom 1998 i høj grad til at stå i mosefundenes tegn, idet to meget kendte sønderjyske fund kom til at spille centrale roller i museets aktiviteter. I årsberetningen for 1997 var vi inde på naturgenopretningen i Ejsbøl Mose, som medførte fundet af Sønderjyllands største guldfund. Efter at amatørarkæologerne og museets medarbejdere havde hemmeligholdt fundet i næsten $\frac{1}{2}$ år, præsenteredes guldet for pressen i januar. Med Rigsantikvarens tilladelse, for fundet er naturligvis Danefæ og som sådant Nationalmuseets ejendom, arrangerede vi hurtigt en lille udstilling, således at de besøgende kunne se fundene. Interessen var overvældende – mange lagde søndagsturen forbi museet, og årets første tre måneder kom i høj grad til at præge museets gode besøgstal (17548 i Haderslev og 41612 i Hjemsted Oldtidspark).

Det gjorde også en senere udstilling, nemlig særudstillingen om offerfundene fra Nydam Mose. Ved de første gravninger her i slutningen af 1850'erne og begyndelsen af -60'erne fremkom store mængder våben og ikke mindst tre mere eller mindre hele både, som stadig må betegnes som unikke.

Bortset fra enkelte mindre udgravninger i mosen stod tingene stille her

indtil i begyndelsen af 1980'erne, hvor man fra lokal side bemærkede, at det på mosefladen græssende kvæg faktisk trampede rundt i lanser, spyd og sværd. Mosen var efterhånden så afvandet, at de ofrede våben var kommet op at ligge i overfladen og derfor var udsat for såvel luftens som de græssende dyrs ødelæggelse. De nye fund betød, at en gruppe lokale interesserede i 1983 stiftede Selskabet for Nydamforskning, hvis formål bl.a. var at forske i den arkæologiske og historiske verden, der knytter sig til Nydam Mose, at fortælle om mosen, at medvirke til gennemførelse af tilbundsgående undersøgelser af bevaringsforholdene i mosen, at skabe basis for, at Nationalmuseet og tilknyttede museer kan gennemføre arkæologiske udgravninger i Mosen med tilhørende konservering og at medvirke til at beskytte mosen og dens omgivelser.

Selskabet for Nydamforskning er en yderst levende og aktiv forening, som bestemt opfylder alle formålsparagrafferne. Men Nydam er også noget helt specielt. Siden 1991 har Nationalmuseet gravet i mosen bl.a. for at finde flere dele af jernalderbådene. Det er lykkedes over al forventning, både i form af nye spændende detaljer fra bådene, men bestemt lige så meget i form af fund af en hel række nye nærmest unikke genstande, som har haft med krigernes våben og personlige udstyr at gøre. Nationalmuseet stoppede, foreløbigt ihvertfald, udgravningerne i mosen i 1997. Samme år udkom Stine Wiell's bog om Flensborgsamlingen, hvor Nydam også spiller en central rolle, og endelig foregår der i disse år en livlig diskussion om mosefundenes fremtid. Kan disse, trods udtørring, gødsning, kemikaliebrug o.s.v., bevares i moserne for fremtiden, eller er vi nødt til hurtigst muligt at få udgravet fundene, for blot at bevare nogle af dem?

Disse aspekter samt det faktum, at netop Sønderjylland er et af de få steder, hvor der ikke er udstillet oldsager fra Nydam Mose, gjorde at vi på Haderslev Museum gerne ville lave en særudstilling om mosen og dens fund. En lang række museer i ind- og udland stillede beredvilligt Nydam-oldsager til vores rådighed, og flotte fondstilkud fra Mads Clausens Fond og fra Nydamselskabet muliggjorde udstillingen. Udstillingen blev meget velbesøgt, og normalt fremhæver vi ikke enkelte besøgende frem for andre, men det skal dog nævnes, at vores dronning aflagde udstillingen et privat besøg.

Medens man i Nydam i disse år forsøger at få klarhed over, om man kan redde de i mosen liggende oldsager ved at lade dem ligge og forsøge at føre mosen tilbage til dens oprindelige tilstand, ser forholdene værre ud i Ejsbøl Mose. Prøvegravninger i foråret 1998 har vist, at udtørringen af oldsagerne nu er så fremskredet, at vi, uanset om der etableres en sø i området, er nødt til at udgrave ihvertfald dele af mosen. Dette arbejde påbegyndtes i efteråret 1998, hvor vejrguderne bestemt ikke var med os. Undersøgelserne fortsætter i de kommende år, men allerede nu kan vi dog afsløre, at der findes mindst to ikke tidligere erkendte ofringer i mosen, foruden de allerede kendte to, som Nationalmuseet og Haderslev Museum udgravede i fællesskab i 1950'erne og 60'erne. Guldet fra mosen er sendt til Nationalmuseet, og vi håber senere at kunne få dette udstillet mere permanent i museets Ejsbøl afdeling.

Foruden Ejsbølgravningen foretog museet ca. 30 større og mindre undersøgelser rundt om i amtet. Flere af disse var fortsættelser fra de foregående år,



Udgravning med gravemaskine i Ejsbøl i efteråret 1998.

f.eks. Lerdal og Østergård, men der var også i nogle tilfælde tale om genoptagelse af undersøgelser, som var afsluttede for år tilbage. Det gjaldt bl.a. for Lønt, et såkaldt Sarup anlæg fra yngre stenalder, som første gang undersøgtes i 1977-78, og hvor fornyede undersøgelser i 1998 viste, at der i de ca. 20 år, der var gået siden sidste undersøgelse, ved dyrkning var fjernet ca. 15-20 cm af pladsens meget rige kulturlag. Gravningen i Lønt og tuegravpladsen i Uldal foretages i tæt samarbejde med Sønderjyllands Amatørarkæologer, som her lægger et stort arbejde i talrige week-ends året rundt. Også Højgårdgravningen, en af de klassiske lokaliteter for bronzealderhuse, blev genoptaget i 1998. Her fremkom hustomter fra ældre bronzealder af en størrelse, som næsten gør kæmpehallen ved Brdr. Gram i Vojens rangen stridig. Bronzealderens huse var således næsten lige så prangende som periodens kæmpehøje.

Indenfor nyere tid fik museet igen i 1998 mange gode genstande fra lokalområdet. Den bedste genstand måtte dog hentes temmelig langt borte. Det drejer sig om Haderslev Smedelaugs Skrå (vedtægt) fra 1511. Med flotte tilskud fra Haderslev Kommune og Statens Museumsnavns Hastesum lykkedes det at købe skråen fra en engelsk antikvitethandler. Vi markerede overtagelsen med en særudstilling om Haderslev Smedelaug.

Haderslev Kunstforening lånte særudstillingslokalet to gange i løbet af året. Først til en udstilling med maleri og grafik af fire kunstnere. I oktober og november havde kunstforeningen en meget fin udstilling med afrikansk kunst fra slutningen af sidste århundrede indtil ca. 1960. Vanen tro sluttede vi året af med museets nisser, som viste deres bolig frem for publikum.

I museets afdeling i Hjemsted Oldtidspark stod den permanente udstilling

om fundene fra Hjemsted Banke uændret. Oldtidsparkens personale arrangerede desuden i samarbejde med Hjortspringsbådens Laug en fin særudstilling om Hjortspringfundet.

I sidste års årsberetning nævnte vi et projekt omkring samarbejdet om registreringen af fortidsminder på begge sider af grænsen. Projektet finansieredes af Kulturforsøgsmidlerne i Sønderjyllands amt. Forarbejdet til dette projekt afsluttedes i foråret 1998 med en udmærket rapport, som dels giver et godt indblik i, hvor meget der er registreret på begge sider af grænsen, hvordan det er gjort, og hvordan vi vil kunne indføre mere ensartet elektronisk registrering og dermed få mulighed for at søge i hinandens databaser. Vi måtte, da forarbejdet var afsluttet, desværre erkende, at det ikke er muligt at fortsætte projektet lige nu. Det er dog ikke glemt, og vi håber i fremtiden at komme igang med den tungere del, som bl.a. handler om selve samkøringen af databaserne.

Et andet projekt støttet af kulturforsøgsmidlerne er også påbegyndt i 1998. Det drejer sig om en kortlægning af den måde, hvorpå vi registrerer nyere tids keramik fra reformationen og fremad i tid. I projektet deltager en lang række museer syd og nord for grænsen. Vi forventer os meget af projektet, som afsluttes i 1999.

I april erhvervede arkæolog cand.phil. Per Ethelberg Ph.d. graden på Københavns Universitet. Næsten samtidig fik Per en af Westerby-priserne for sin forskning i Danmarks oldtid.

1998 skulle også have været et lidt specielt jubilæumsår for en af museets dygtige og trofaste medarbejdere. Fotograf Carlo Krassøl kunne d. 1/11 fejre 60 års jubilæum som aktiv fotograf. Carlo havde gjort det klart for os alle, at dette jubilæum ville blive afslutningen på hans aktive fotografkarriere, men desværre blev han syg i foråret 1998 og d. 2/11 døde Carlo 74 år gammel.

Orla Madsen

Aabenraa Museum og Jacob Michelsens gård 1998

Drift og bygninger

»Planlægning« var nøgleord for museets virksomhed i 1998. Først og fremmest af den udbygning, som amtsrådets bevilling på 6,7 millioner i årene 1999-2001 giver mulighed for. Planerne er forløbet i to spor.

En udvidelse af det gamle museum på H. P. Hanssens Gade blev i store træk skitseret af amtets arkitekt Flemming Sørensen. Han formede en træbygning, der blev føjet til et nyt indgangsparti mod nord. Først på efteråret købte amtsrådet nabogrunden, som tilmed forlænger museets facade med et fornemt kunstværk, Ulla Viottis Telemur.

Sideløbende fik en projektgruppe om »Museumspark Brundlund Slot« byråds opbakning til en nøjere afprøvning af mulighederne for at flytte museet til området ved det nyindviede kunstmuseum på slottet. Inden udgangen af april 1999 skal det vise sig, om gruppens perspektivrige ideer kan finde overbevisende støtte. Erhvervsfonde i byen har sørget for, at professor, arkitekt Flemming Frost står i spidsen for udviklingen af dette alternative projekt.

Desuden blev museets fireårige planer fornyet. Som led i den amtslige mu-

seumsplan blev de af museets oldsager, der ikke er udstillede, overført til Haderslev Museum som varig deponering. Derved vil de få en fagkyndig behandling, blive registreret og bedre udnyttet.

Takket være velbesøgte særudstillinger blev *besøgsfremgangen fra 1997* fastholdt. Det er tilmed sket samtidig med at det nyåbnede kunstmuseum på Brundlund slot har haft stort besøgstal. I alt blev det til 10.048 gæster i 1998.

Undersøgelser

Bevaring af bygninger og kulturhistoriske spor i landskabet har vundet nyt og bedre fodfæste gennem loven om *regionale kulturmiljøråd*. Aabenraa Museum blev repræsenteret i rådet af Hanne Christensen som en af museumsrådets to deltagere. De første opgaver har bestået i rådgivning om truede bygninger. Desuden har museet deltaget i forberedelserne til udpegning af bevaringsværdige kulturmiljøer til regionplanen.

Udstillinger, aktiviteter og foredrag

Årets *særudstillinger* blev indledt den 7.2.-19.4, da to storsamlere viste »Papdukker i 100 år«, et righoldigt udvalg af deres påklædningsdukker. Den opblomstrende interesse for dukkerne i deres storhedstid 1950-60 gav sig udslag dels i en overvældende tilstrømning, dels i nytegnede dukker af idoler som prinsesse Alexandra og Spice Girls. I *vinterferien* måtte åbningstiden forlænges, og der var kø om computeren med Barbiedukken og mange småpiger om bordene, hvor der blev farvelagt.

Med baggrund i museets etnografiske samling er det blevet en kær pligt, at museet formidler viden om disse fjerne kulturer. 15.5.-26.7. kunne vi vise »*Lerets Moder*«, keramik fra Amazonas af Rebeca Gualinga, en udstilling Nationalmuseet fremstillede i 1997.

I »Scener fra en borgerkrig«, om martsdagene i 1848 i Aabenraa, 20.8-15.11., var museet med til at berette om »Ånden fra 1848«. Udstillingen blev bygget op omkring miljøer og mennesker. Netop i Aabenraa fik de et særligt dramatisk forløb, der gjorde emnet velegnet til at formidle i rollespil for skoleelever.

Julemåneden med bl.a. »Oldemors Juletræ« er altid travl. Et par foreninger benytter de hyggelige rammer om juletræ og udstilling til aftenarrangement med glühwein. Dertil kommer en weekend med julebagning og gnauspil på *Jacob Michelsens Gård*. Her var forårets emne 16.-17. maj, mælk, smør og ost, hvor der bl.a. blev kæret og vist en lille udstilling om mejerier i Aabenraa-Kolstrup. 12.-13. september blev 40-års jubilæet for Anne Helene Michelsens åbning af samlingerne til en storslået festlighed, som blev fejret med sønderjysk kaffebord, hvor de mange frivillige havde kræset op med de flotteste lagkager og tærter.

Udover at det nye skolemateriale »*På Langfart på Aabenraa Museum*« har vakt stor interesse hos kommunens syv skoler, er også et par andre nye formidlingsformer for børn blevet afprøvet med held. 20.3: »*Fortællinger i mørke*« var led i »*Den gode historie*«, en festival for børn og unge arrangeret af bibliotekerne og boghandlerforeningen. Der var aftenåbent på museet, på Brundlund Slot, Slotsvandmøllen og i Rådhusalen, hvor der læstes op ved stearinlys.



Udstillingen om de dramatiske martsdage i Aabenraa 1848, hvor bystyret som det første i Nordslesvig sluttede sig til den slesvig-holstenske oprørsregering i Kiel, blev samtidig benyttet som ramme om et rollespil. Anna K. Jacobsen (billedet) instruerede sammen med museumsinspektør Hanne Christensen skoleelever, der blev udklædt som de lokale aktører, fra skibstørmere over danske og slesvig-holstenske soldater til borgmesteren. Foto: Eva Valvo, Brundlundskolen.

Dette blev fulgt op på Jacob Michelsens Gård med en skumringstime om petroleumslampens indtog. I weekenden under »Makrelfesten« i juni stod Hanne Christensen med en medhjælper for kompasfremstilling i et aktivitetsrum for børn.

Men årets måske allerbedste nyhed i formidlingen var at *Modelbyggerlauget* er kommet godt i gang med en model af Aabenraa Havn ca. 1870 i 1:200. Havneudvalget har givet støtte til denne ansælgiggørelse af skibsbyggeriets højdepunkt i Aabenraa, da der var fem værfter på havnen.

I den faste udstilling er det lille rum med flaskeskibe og de såkaldte panoramamodeller, der fortrinsvis er lavet af lokale søfolk, blevet færdigt.

Gaver og erhvervelser

Mellem de *byhistoriske ting* bør fremhæves metalforbundets smukke, tosidede silkefane fra genforeningsåret 1920. På henholdsvis dansk og tysk, på rød og grøn baggrund, fortæller den om betydningen af enighed og sammenhold; klassekampen gik jo på tværs af nationale skel. Et køkkenskab, efter tysk tradition, samt en halvautomatisk vaskemaskine NORVA fra ca. 1940 giver et karakteristisk indblik i *husholdningen*. De stammer begge fra den storslåede villa dr. de Voss opførte ved Knapstien i 1911, men tingene har tilhørt husets mest kendte beboere, kaptajn Hans Schlaikier og hans familie. Fra kaptajnsfa-

milien Styding på en lille 1700-tals gård i Dyrhave fik vi i forlængelse af mange tidligere afleveringer en samling dragter, bl.a. brudedragter, fra perioden ca. 1900-50.

Søfartssamlingerne er blevet beriget med en dagbog, der beskriver en Aabenraa-skibstømrer, Hans Lassens rejser på Østen 1862-74. Endvidere blev et portræt af kaptajn Fester Fischer, 1868, samt en sjælden sølvvangle med bidepind og fløjte fra 1700-tallet erhvervet fra et dødsbo efter familien Garben. Årets største erhvervelse var dog et fornemt *sølv-lågkrus*, udført ca. 1740 af Aabenraa-mesteren Carl Christian Hoffmeister.

Fra Haderslev Museum modtog vi en *begravelseskrans* af glasperler fra 1930, et bidrag til museets særlige specialområde. Et lille, men betydningsfuldt klenodie fra en af *grænselandets* førende politikere, var H. P. Hanssens rejsepas fra 1915.

Birgitte Kragh

Museet på Sønderborg Slot 1998

I januar 1998 fik museet ny bestyrelse. Dens første opgave var at nedsætte et udvalg, der skulle finde en leder efter Jens Ole Lefèvres død december 1997. Det blev en vanskelig opgave. To kandidater blev udpeget men sprang fra. Sidst i november fik den 53-årige dr. phil. Thorkild Kjærgaard tilbudt stillingen. Han tiltrådte i januar 1999. Thorkild Kjærgaard er historiker og har siden 1989 været museumsinspektør på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

Det blev et helt år, hvor man ventede på en afgørelse. Da museet gik ind i vakansen, var personalet enigt om at lave en rapport med status og perspektiver for Museet på Sønderborg Slot. Den skulle beskrive museets arbejdsfelter og de forskellige funktioner, bygningen rummer. Rapporten var tænkt som et værktøj for den nye leder, den nye bestyrelse og personalet i fællesskab. Hovedkonklusionen var, at der forestod et tiltrængt arbejde med at bringe orden i alle dele af det store hus. I mange år var der satset for lidt på samlingerne, såvel som på kataloger, arkiver, registre og magasiner til fordel for en strøm af særudstillinger. Situationen fra de første år i 90-erne, hvor museet altid havde en fem-seks henviste medarbejdere, er ændret. Denne arbejdskraft er ikke til rådighed mere. Museet har til gengæld haft stor nytte af militærnægtere, der har løst mange opgaver i dagligdagen.

Forskning og dokumentation

I 1998 blev biblioteket nyordnet, og 5.500 bøger blev registreret på EDB. Efter flere års arbejde er alle gamle protokoloplysninger om godt 40.000 genstande lagt ind i en elektronisk database. I løbet af året modtog museet 224 nye genstande. I arbejdet med at registrere bevaringsværdige gravminder har museet afsluttet registreringen i Ulkebøl, Augustenborg og Notmark. Endnu mangler 12 landsbykirkegårde og Sønderborgs kirkegårde. I forbindelse med arbejdet på Augustenborg kirkegård skrev museets frivillige kulturmedarbejder Anne-Birgit Willumsen en lille pjece om den spændende kirkegård. Pjecen er et efterspurgt tilbud på det lokale turistkontor.



På fotografiet er løven flyttet hjem til slesvigsk jord og sidder foran Sønderborg Slot og skuer ud over bugten.

Museumsinspektør Inge Adriansen har orlov til sit treårige forskningsstipendium om danske nationale symboler 1840-1995. Dog krævede den anstrengte personalesituation, at hun i en vis udstrækning deltog i museets almindelige arbejde. Inge Adriansen har skrevet bogen *Krig og Kærlighed i 1864. Breve mellem Sønderborgs bormesterpar Hilmar og Olufa Finsen*, der blev udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundeved i 1998 og skrev flere artikler.

Fra 1. april 1998 var museumsinspektør Gunnar Solvang – med orlov fra Køge Museum – ansat som projektmedarbejder i et etårigt forskningsprojekt finansieret af Statens Humanistiske Forskningsråd om Rønhave husmandskoloni på Kær Halvø fra 1975-2000. I maj måned udsendte musikforlaget Heli-kon en cd med organist Allan Rasmussens præsentation af renaissancemusik spillet på Dorothea-orglet.

Udstillinger

I årets løb blev de permanente udstillinger om søfart, håndværk og sølv nyopstillet. Der blev også vist en række kunstudstillinger. I februar vises Mette Ohlsens »Vintermetaforer«. Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder, udstillede i juli værker af K. R. H. Sonderburg i anledning af kunstnerens 75 års fødselsdag. Billedkunstlærernes 60årsdag markeredes af tegnende og malende børn, hvis værker hængtes op i slotsparkens træer. Sønderborg Kunstforening viste i oktober grafik og keramik af Jens Bohr og Helle Baslund fra Kerteminde. I november og december kunne man se Adam Sachs fra Danmark og Daniel Biesold fra Tyskland.



Det norske og det danske kongeskib ved kajen ud for Sønderborg Slot i anledning af prinsessebrylluppet 6. juni 1998. Foto: Henrik Ulldbjerg.

Et hundrede og halvtres-året for udbruddet af Treårskrigen markeredes med udstillingen »1848-50 – Med Gud! For Konge og Fødeland – Für Freiheit und Einheit!«. Den var et grænseoverskridende dansk-tysk initiativ. Senere flyttede udstillingen til Flensborg og Koldinghus. Til udstillingen redigerede museumsinspektør Axel Johnsen en tosproget bog med bidrag af – foruden redaktøren selv – Ulrich Schulte-Wülwer, Anna Marie Lebech-Sørensen, Inge Adriansen og Birgit Jenvold.

Jubilæumsåret gav næring til fornyet debat om Istedløvens placering. En gruppe københavnere ville have den til Garnisons Kirkegård – en forening i Fredericia ønskede den sat ved siden af »Den tapre Landsoldat«. Set i lyset af dette henvendte Sønderborg Kommune sig i samråd med Museet til kulturministeren og anbefalede, at løven blev opstillet i parken ved Sønderborg Slot, hvor den kunne indgå i Museets formidling af Sønderjyllands nyere politiske historie. Sagen blev lukket af kulturministerens afslag.

Museet stod for en lille særudstilling på Augustenborg Slot i anledning af 150-året for hertugfamiliens flugt fra Als. Udstillingen åbnedes af flere borgmestre i fællesskab ved en byfest lørdag den 5. september. I september åbnedes en fotoudstilling om kvarteret Alsenviertel i Berlin, bygget omkring 1870 til minde om sejren i 1864. Berlin-Tiergartens borgmester Jörn Jensen og Sønderborgs A. P. Hansen åbnede udstillingen. Omkring efterårsferien lavede Slottet en udstilling af broderede navneklude. Den vakte interesse blandt lokale håndarbejds lærere, og flere skoleklasser benyttede tilbuddet om selv at forsøge sig med nål og tråd. Endelig arrangerede Museet i anledning af 80-

året for Første Verdenskrigs slutning en udstilling om den sønderjyske krigsveteranforening, Dansksindede Sønderjyske Krigsdeltagere 1914-18. Udstillingen belyste foreningens virke indtil nedlæggelsen i 1987. Faner fra 41 afdelinger var udstillet i Riddersalen.

En enkelt begivenhed vakte stor opmærksomhed. Den 5. juni holdt dronning Ingrid fest på slottet for sit barnebarn prinsesse Alexandra zu Sayn-Wittgenstein-Berleburg og Jefferson-Friedrich greve von Pfeil und Klein-Elguth, der dagen efter blev gift i Gråsten. Foran slottet var der koncert for 1.000 mennesker, i Riddersalen spisning for 350. Festlighederne tog otte timer, forberedelserne uger og oprydningen dage. Den megen aktivitet slider på bygningen og personalet. Den bringer dog også en del midler til budgettet.

Besøgstallet blev næsten som året før, knap 55.000 gæster. Flere institutioner i området kæmper om de samme besøgende. Af skoler og børnehaver kom der 291 i løbet af 1998. Flere hundrede omvisninger og foredrag blev afholdt. Desuden besøgte 25.000 udstillingerne i Dybbøl Mølle. På Augustenborg Slot så 5.000 minimuseet, mens 800 deltog i omvisninger på slottet.

Hans Helmer Kristensen
konst. leder

Cathrinesminde Teglværksmuseum

Den 15. januar modtog Cathrinesminde dagbladet JydskeVestkystens kulturpris for 1998. Prisen blev ikke givet til teglværksmuseet, men til Cathrinesminde i bred forstand. Prisen er en anerkendelse af det beskæftigelsesprojekt, der genrejste det mere end faldedefærdige teglværk og gjorde det til museum og kulturhus. Det er endvidere en anerkendelse af den brede folkelige opbakning bag huset, der blandt andet afspejler sig i de mange frivillige hjælpere. JydskeVestkystens kulturpris er med andre ord givet til alle dem, der har været med til at rejse teglværket, og som er med til at gøre stedet til det, det er i dag.

Med støtte fra Statens Museumsnævn gennemførte museet i årets løb en undersøgelse af arbejderhaver i det syd-østlige Sønderjylland, især ved teglværkerne. Undersøgelsen mandede ud i en dyrkningsplan for de tre arbejderhaver ved museets arbejderboliger. Det er planen, at haverne skal vise dyrkningsmåden i de tre perioder, som også illustreres af lejlighederne, det vil sige 1890-erne, 1930-erne og 1960-erne.

I samarbejde med Tønder Museum har Cathrinesminde stået bag dokumentationen af et uldspinderi i Skærbæk. Undersøgelsen er publiceret i Nord-slesvigske Museer 23 1998. Desuden er udarbejdet en dokumentation af Højer Gulvpleje og Grønland Keramik A/S. For både uldspinderiet og Højer Gulvpleje drejer det sig om industrihistorisk markante anlæg, der ikke er i drift, og hvis fremtid er usikker.

Cathrinesminde dannede også rammen om flere udstillinger. Den svenske kunstner Ulla Viotti arbejder især med tegl. Inspirationen til flere af hendes værker er kommet efter besøg på Cathrinesminde, og det var oplagt at invitere hende til at udstille på museet. Resultatet blev udstillingen »Skulpturelle Rum i Tegl«, der blev vist i perioden fra marts til august.

I samarbejde med et museumsinitiativ omkring Kobbermøllen ved Kruså syd for grænsen har Cathrinesminde arbejdet videre med forslaget til et græn-

seoverskridende Industrimuseum Slesvig. Ideen blev i november måned præsenteret for bestyrelsen for Region Sønderjylland Slesvig.

Den 2. maj afholdt museet »Store brænderdag«, hvor der dels blev brændt i en primitiv teglovn, dels blev tændt op i ringovnen efter 30 års stilstand. Det var for mange et stort øjeblik, da der atter steg røg op af teglværkets ringovn, men forsøgsbrændingen måtte afbrydes på halvvejen, da der opstod forskellige tekniske vanskeligheder. Dem er brændergruppen blevet klogere af, og vi håber på at kunne gennemføre forsøgsbrændinger igen til næste år. På den måde er museet med til at bevare kundskaben om, hvordan man brænder i ringovn, og holder på den måde liv i en ellers uddøende færdighed.

Teglværksmuseet har været med i det arbejdsudvalg, der stod bag det nye teglværksspil »Stene for Brød«, der blev vist fem gange på teglværket i ugerne 24 og 25. Mere end 2.000 så teglværksspillet, der gjorde museets autentiske kulisser levende.

Der er i løbet af 1998 skaffet betydelige fondsmidler til nyopsætning af Museets udstilling »Tegl til alle tider«. Dette kommer til at præge arbejdet på museet i de kommende år.

Kim Jacobus Paulsen

Tønder Museum/Drøhses Hus og Højer Mølle- og Marskmuseum 1998

1998 var sidste år i den langvarige byggeperiode, som begyndte i 1995 med vandtårnets ombygning og indretning til udstilling med Hans J. Wegners stole. Det var også det sidste år, hvor Tønder Museums »nabo« Sønderjyllands Kunstmuseum var lukket på grund af om- og udbygning, og det var samtidig det første hele år, hvor Tønder Museums byanneks Drøhses Hus var åbent for publikum med udstillinger af kniplinger og møbler. Tønder Museum følte sig således som stående i et vadeded, idet det drejede sig om at have tålmodighed i den sidste byggefase og samtidig sørge for, at de gæster, der kom til museet, fik en god og lødig oplevelse.

For Højer Mølle- og Marskmuseum dannede den færdiganlagte have og den nyrenoverede mølle en god og solid baggrund for et godt år med mange aktiviteter og mange gæster.

Udstillinger og formidling

1998 bød på den fjerde internationale kniplingsfestival, hvilket i nogen grad satte dagsordenen for årets udstillinger. Blandt de udstillinger, der blev meget rost, og som alle kniplersker kunne identificere sig med, var en udstilling, der gennemgik en enkelt hobbykniplerskes »knipliv« fra begyndelsen af 1970'erne til kvindens alt for tidlige død i 1997. Kvinden, Anna Elisabeth Jespersen, havde ved sin død testamenteret hele sin kniplingsproduktion med prøver, tegninger, redskaber og prikkebreve til Tønder Museum, og hun havde i alle årene ført en dagbog over sine kniplotmæssige færdigheder, som museet kunne benytte som en art drejebog for udstillingens opbygning. Foruden udstillingen om Anna Elisabeth Jespersen viste museet sin samling af Torchon-kniplinger i piselen i Drøhses Hus, en udstilling om kvindehuer med

kniplede huelin og en udstilling, der omhandlede to søstre fra Brede sogn, der i mellemkrigstiden kniplede til dels som professionelle.

På Tønder Museum vistes en udstilling om en kvindelig kniplingshandler i 1840'ernes Bredebro.

Selv om museets lokale til særudstillinger endnu ikke var klar, opbyggedes en udstilling om sølvsmideslægten Bødewadt i Tønder, der har fostret sølvsmede i fem slægtled fra sidste del af 1700-tallet indtil midten af 1920'erne. Udstillingen bestod af Bødewadtarbejder, udlånt af omkring 100 private. Udstillingen gav museet en enestående lejlighed til at registrere en stor del af det sølv af Bødewadtslægten, der endnu er i privat eje.

Sølvudstillingen fulgtes i efteråret af et etårigt udlån fra Nationalmuseet af størstedelen af den spændende skat af mønter fra 15- og 1600-tallet, der blev fundet 1985 under markarbejde ved Nr. Vollum nordvest for Bredebro.

Endelig skal det nævnes, at Tønder Museum deltog i en udstilling på Sophienholm nord for København, hvor kniplinger og klippede sønderjyske bindebreve vistes sammen med klip af psaligrafen Sonia Brandes. Sjældent har kniplinger fra Tønder Museums samlinger haft så mange beundrere og så interesseret et publikum.

I Højer Mølle- og Marskmuseum vistes i 1998 kniplinger af Højers og hele vesteregns dygtigste nulevende fremstiller af Tønder-kniplinger: Kathrine Thuesen. Netop i foråret 1998 fyldte Kathrine Thuesen 80 år, og hun lagde skikkelse og stemme til to film om kniplinger og vesteregnet, begge støttet af A. P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal. Den ene film omhandler Kathrine Thuesens liv, mens den anden lader Kathrine demonstrere de syv forskellige slag, som en Tønder knipling består af.

Udstillingen beskrev Kathrine Thuesens opvækst, voksenliv og livsgerning med eksempler på en del af hendes mange og store kniplingsarbejder. Kathrine Thuesen besøgte udstillingen hver eneste dag i de tre måneder, udstillingen varede, besvarede spørgsmål og fungerede som den bedst tænkelige guide.

Bygninger og lokaler

For Tønder Museums bygninger bragte 1998 gennemførelsen af flere af de forbedringer, som museet havde ønsket sig i meget lang tid. Væsentligt blandt disse var, at A. P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal skænkede næsten 700.000 kr. til færdiggørelsen af den store præsentation af arkitekt Wegners stole. Hans J. Wegners datter, Marianne Wegner Sørensen var konsulent ved dette arbejde. Takket være gavmild støtte fra Brødrene Hartmanns Fond kunne vi også se færdiggørelsen af postkortreoler og montrér til varer i museets butik i forhallen. De to fondes ekstra donationer gjorde, at de to første byggefaser kunne opleves som helt færdige.

På Højer Mølle- og Marskmuseum kunne vi glæde os over en donation fra Rislum Fonden på 40.000 kr., som muliggør at møllens og dens magasinbygningers ruder af plexiglas kan skiftes til glas. Endelig fik møllehaven, gennem en donation fra I. P. Nielsen-hjemmenes legat, mulighed for at indrette en bi-gård i et hjørne af møllehaven. Her vil det fra den kommende sæson blive

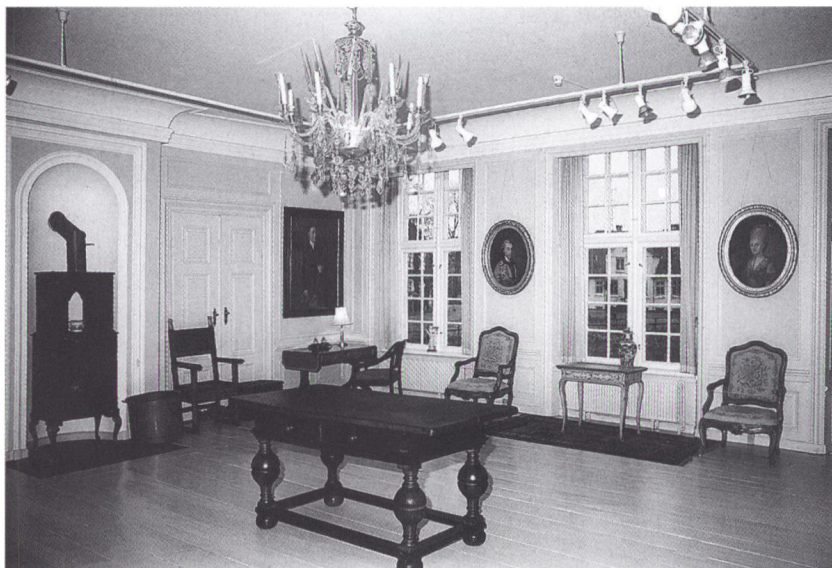


Kathrine Thuesen ved sit knipleskrin. Fra udstillingen »Kathrine Thuesen – kniplerske i Højer i 72 år«, der vistes i Højer Mølle-og Marskmuseum i juni-august 1998.

muligt for 8 børn ad gangen, iført beskyttelsesdragter, på nært hold at følge bierne i deres arbejdsomme liv.

Gaver og ny erhvervelser

Som normalt bestod gaverne for en stor dels vedkommende af kniplinger og kniplingsprøver, bl.a. en række unika-kniplinger, udført af kniplersken Esther



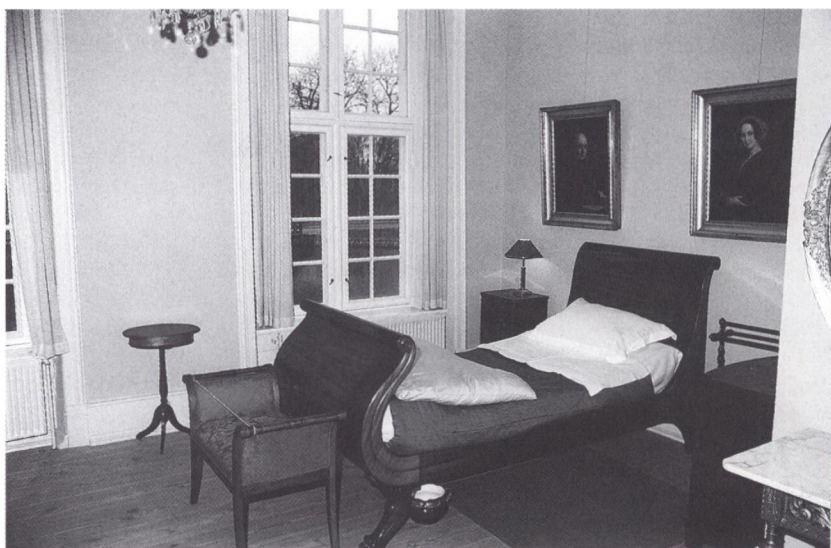
På udstillingen »Fra slottets gemmer« blev der vist smukke møbler og portrætter fra den del af Gram slot, som ikke benyttes af museet. Foto 1998.

Jegind Winkel. Blandt genstande af sølv og porcelæn/fajance skal fremhæves en række sølvgenstande af Tønder-mestre samt flere stykker porcelæn og glas, der blev skænket af hr. og fru Jessen fra Læk. For museets egne midler eller for fondsmidler blev indkøbt en række sølvgenstande, bla. en brændevins-skål, smedet af Tøndersølvsmiden Jacob Reimer I til Peder Beiers bryllup i 1686. Skålen havde været i privateje i Peder Beiers slægt. Den blev erhvervet med et stort tilskud fra Statens Museumsnævns rådighedssum.

Inger Lauridsen

Midtsønderjyllands Museum og Gram Lergrav for 1998

I 1998 afholdt museet to særudstillinger, der i deres natur var vidt forskellige. I januar åbnede vi en udstilling, der viste inventar og malerier fra den del af Gram Slot, der bebos af Susanne og Jens Brockenhuus-Schack. De havde meget generøst udleveret os nøglerne til den private del af slottet, og givet os tilladelse til at udtage de genstande, vi gerne ville vise på museet. I udstillingen kunne man endvidere se meget smukke farvefotografier af de tidligere beboere på Gram Slot, idet vi havde fået tilladelse til at affotografere den del af anegalleriet, der nu befinder sig på henholdsvis Giesegaard og på Schackenborg. Jens greve Brockenhuus-Schack åbnede udstillingen, der denne dag blev besøgt af mere end 300 mennesker. På et senere tidspunkt vil vi benytte de fotografier, vi nu har af samtlige grever og grevinder, der har boet på slottet, i en permanent udstilling om Gram Slots historie.



I udstillingen »Fra Slottets gemmer« indgik dette smukke sovekammerinteriør fra Gram slot. Foto: 1998.

I marts måned åbnede udstillingen »Vin og Geologi«. Ved første øjekast undrer man sig muligvis over denne titel, men udstillingen viste klart, at vin og geologi har meget med hinanden at gøre. Druerne påvirkes nemlig i betydelig grad af den jordbund/stenbund, hvorpå de dyrkes. Således vokser druerne til Beaujolais-vinen på granit og sorte skifre, der er mere end 300 millioner år gamle, mens Bourgogne-vinene fremstilles af druer, der har vokset på kalkstensbund fra Juratiden. På åbningsdagen blev der serveret mange forskellige vine, så publikum selv kunne smage, hvor forskellige vinene kan være, alt efter hvilket område vinens druer kommer fra. I efteråret blev der arrangeret en meget spændende vinsmagningsaften, hvor geolog Erik Schou Jensen fra Geologisk Museum i København og vinindkøber fra Brugsen Jørgen Mørk henholdsvis talte om vin og geologi og om smag og bouquet.

Udstillingen varede til december måned, og blev afløst af den traditionelle julestue, der som sædvanligt blev besøgt af mange elever.

I foråret var museets pædagog og inspektør på studierejse i USA. I Los Angeles blev Rancho La Brea museet, Natural History Museum og California Science Center besøgt. På vej mod San Francisco besøgte det virkeligt storslåede Monterey Bay Aquarium, og i San Francisco blev Marine Mammal Center og California Academy of Science i Golden Gate Park gæstet. Derefter gik turen til Chicago, hvor Field Museum og John G. Shedd Aquarium tiltrak sig opmærksomhed. Endelig besøgte vi Smithsonian Institution og National Air & Space Museum i Washington og American Museum of Natural History i New

York. Studieturen var på alle måder lærerig, og selvom alt er meget stort i USA, kan man alligevel hente mange spændende ideer om museumsopbygning, selvom de skal »nedscales«, så de kan passe til de meget mindre museer i Danmark. Specielt var vi imponeret over de amerikanske museers pædagogiske kunnen og deres udstillingsteknik.

Senere på året var samtlige museumsledere fra de statsanerkendte museer i Sønderjylland på studietur til Letland og Litauen, hvor vi besøgte en lang række museer og rekonstruktioner af borge. Det var fascinerende at mærke den pionerånd, der hersker i de Baltiske lande, efter at de er blevet selvstændige, og at mærke den entusiasme der overalt råder indenfor museumsverdenen.

Museets konservator har fortsat sit arbejde med de fossile hvaler fra Gram Lergrav, og fundene er nu næsten færdigkonserveret, således at de kan blive vist til museets 25 års jubilæum i år 2001. Et af fundene, et kranium fra en bardehval, har vist sig at være langt mere velbevaret end de øvrige fund, der er gjort i leret. Det er ganske simpelt unikt bevaret.

Museet har i 1998 indledt en beskrivelse af de hvalfund, der er gjort gennem tiden. Dette sker bl.a. ved at både en geologisk specialestuderende og en ph.D. studerende fra Københavns Universitet laver deres opgaver på hvaler fra Gram Leret. Dette vil betyde, at hvalfundene senere kan beskrives i udenlandske videnskabelige tidsskrifter, og dermed indgå i det internationale hvalforskningsarbejde.

I september måned indkaldte museet til et møde med titlen »Midtsønderjyllands Museum og Fremtiden«. I mødet deltog, udover museets personale og bestyrelse, politikere fra amtet og de tre Midtlandskommuner, medlemmer af foreninger i Gram Kommune samt »almindelige« brugere af museet. Mødet gav en spændende diskussion med mange visionære indlæg, som museet vil stræbe efter at få opfyldt. Diskussionen viste desuden, at der generelt var tilfredshed med den profil som museet har i øjeblikket, og man lagde iøvrigt stor vægt på, at der skete en videreudvikling af projektet i lergraven.

Museets naturvejleder havde et travlt år i lergraven. Skolerne har i høj grad taget projektet til sig, og flere og flere besøgere lergraven, og inddrager hermed geologi i undervisningen. I sommerperioden lavede DR1 et kort indslag om lergraven, hvilket fik turisterne til at invadere stedet i stort tal. I hele juli var der således hver dag mellem 50 og 150 gravende gæster, også selvom regnen silede ned. Udover at vejlede besøgende i lergraven har naturvejlederen afholdt en række offentlige naturvandring i Midtlandet. Emnerne har bl.a. været: Landskabsdannelse, skovdrift, botanik, snapseurter og frilandsgrise.

En belgisk forsker, der beskæftiger sig med øresten fra fisk fra bl.a. Gram Leret, har igen besøgt lergraven. Det forventes at hans videnskabelige arbejde snart afsluttes med en række artikler om fiskefaunaen i »Gram Havet«.

Museets samling er vokset med flere betydelige fund gjort i lergraven af museets personale og af publikum, der loyalt har meldt tilbage, hvis de har fundet noget spændende. Desuden har museet erhvervet skelettet af en 2 meter lang læderskildpadde, der blev fundet død i nærheden af Sønderborg.

Det samlede besøgstal blev på 14.028 i 1998.

Flemming Roth

Frøslevlejrens Museum 1998

I 1998 havde museet 45.771 gæster, og der blev afholdt 268 foredrag/omvisninger for større grupper.

Ultimo 1998 lykkedes det endelig at få en afklaring mht. museets fremtidige driftsforhold. Efter flere års forhandlinger og sonderinger kunne de tre driftsparter: Nationalmuseet, Sønderjyllands Amt og Bov Kommune udarbejde et nyt sæt vedtægter for Frøslevlejrens Museum. Dette driftssamarbejde sikrer museet et økonomisk forsvarligt grundlag, ligesom det både tager hensyn til og cementerer museets specielle status som et statsejet museum, selv om det drives som en selvejende institution. Således tilsiger de nye vedtægter, at en af Nationalmuseets to repræsentanter i bestyrelsen skal være bestyrelsesformand. Og ganske som tidligere ejes de to egentlige museumsbygninger, Barak H4 og hovedvagtårnet, samt museumsgenstandene heri af Nationalmuseet.

Udstillinger

I påsken og ugen op hertil lagde museet rammer til en større særudstilling om forfølgelserne af de såkaldte »Bibelforskere« (Jehovas Vidner) i Hitler-Tyskland. Udstillingen havde tidligere været vist i Tyskland, og med baggrund i denne oprindelige udstilling var der blevet udarbejdet en dansk version. Særudstillingen blev et tilløbsstykke, idet skønsmæssigt 10.000 besøgte den. Blandt dem var mange danske Jehovas Vidner. Disse tog sig også af stort set alt det praktiske i forbindelse med udstillingen, som siden er vist på f.eks. universiteterne i København og Odense.

Den 15. september, på årsdagen for den første deportation af Frøslevfanger til tysk KZ-lejr, åbnedes officielt den seneste, og næstsidste, etape af museets nyopstilling af den permanente udstilling, nemlig en ny udstilling om deportationerne af Frøslevfanger til tyske KZ-lejre og ikke mindst hvilke forhold, der her mødte Frøslevfangerne.

Blandt de deporterede fra Frøslevlejren var ca. 300 danske politifolk, som efter den tyske aktion mod det danske politi den 19. september 1944 blev interneret kortvarigt i Frøslevlejren, inden de den 25. september blev sendt videre til Tyskland. Denne transport har man ikke tidligere henregnet til Frøslev-deportationerne. I nyopstillingen belyses disse politifolks videre skæbne i Tyskland, ligesom politiets internering, deportation og hjemtransport belyses, for så vidt dette berørte Frøslevlejren. Til opbygningen af denne del af nyopstillingen har museet modtaget 30.000 kr. fra Rigspolitichefen.

Samarbejde med andre institutioner

Ovennævnte udstilling om deportationer fra Frøslevlejren åbnedes samtidig med indvielsen af et mindesmærke umiddelbart syd for grænsen ved Harreslev. Mindesmærket markerer, at de deporterede Frøslevfanger blev omladet til kreaturvogne på Harreslev banegård og herefter transporteret til KZ-lejr.

Mindesmærket, som er lavet af elever fra Duborg Skolen, er et resultat af arbejdsgruppen »Harrislee Bahnhof«'s arbejde. Museumsinspektøren har deltaget i arbejdsgruppens arbejde, ligesom han har repræsenteret museet i andre relevante fora, indenlandske som udenlandske.

Henrik Skov Kristensen

Danevirkegården – Museet ved Danevirke 1998

I sidste årsberetning kunne Sydslesvigsk Forenings museum ved Danevirke – Danevirkegården glæde sig over et ekstraordinært stort besøgstal på over 19.200 besøgende. Da årsstatistikken for 1998 blev gjort op, viste det sig, at det stort set lykkedes at holde besøgstallet: Alt i alt kom over 18.500 gæster til Danevirkegården for ved voldanlægget at blive orienteret primært om Danevirke, sekundært om det danske mindretal i Sydslesvig (nogle gange dog i omvendt orden). Nedgangen på ca. 700 personer skyldtes en tilsvarende tilbagegang i antallet af skoleelever, der aflagde besøg i undervisningssammenhæng. Denne tilbagegang forklares af storkonflikten i foråret 1998, da en lang række annoncerede gruppebesøg fra skoler i Danmark måtte aflyses. Som sådan var der altså tale om en gentagelse af forrige års publikumssucces.

I 1998 fortsattes nyopstillingen af den permanente udstilling. Ny monter er kommet til, og en mere tilgængelig formidlingsform forsøger at imødekomme museumsgæsternes ønske om en overskuelig, klar og tilgængelig permanent udstilling. I 1998 blev 1800-tals-delen færdiggjort, og forberedelserne til en større forbedring af oldtidsdelen blev iværksat med henblik på færdiggørelse i foråret 1999. Målet er, at museet i løbet af 1999 fremstår med en nyopsat udstilling, der vil kunne fungere efter hensigten i en årrække. Ligesom på de fleste andre museer må det bemærkes, at begrebet »permanent udstilling« reelt ikke længere er dækkende for de faste udstillingers karakter og funktion. Der er i stadig større grad tale om temporære udstillinger, der har en levetid på 5-10 år, og som nødvendigvis løbende må forholde sig til publikum, forskning og formidling.

1848-1850

Danevirkegården markerede jubilæet med en udstilling, der udelukkende byggede på egne billeder. Desuden var det muligt at få langtidsdeponeret originale våben fra Treårskrigen fra Tøjhusmuseet. De indgik først i særudstillingen og er nu blevet integreret i den permanente udstilling nedenunder. Danevirke spillede en rolle i denne krig. Derfor blev der gjort en del ud af at vise og forklare Danevirkestillingens betydning i 1850, da voldanlægget blev reaktiveret og forsynet med en lang skanserække.

Treårskrigen giver endnu i dag anledning til mange, undertiden heftige diskussioner mellem danske og tyske. Den slesvig-holstenske side har altid karakteriseret begivenhederne som en demokratisk rejsning mod en uretmæssig hersker, mens den danske fortolkning gik på et uretmæssigt oprør imod en retmæssig hersker. I de seneste år er der sket et skred i forskningen, der er gået over til at betegne krigen som en borgerkrig. Danevirkegården satte fokus på begge elementer krig og demokrati, men gjorde det ud fra en dansk historisk fortolkning. De besøgende opfordredes til at skrive deres kommentarer i en særlig gæstebog, der blev lagt frem i Thyra-Salen. Reaktionerne har været talrige. De fleste fandt udstillingen relevant og interessant. Især børn og unge var optaget af udstillingen. En 11årig pige skrev f.eks. den 3.7.98: »Tak fordi vi måtte se lidt af tidens fortællinger og fordi vi nu ved lidt mere om Danmark og Tyskland! Det har været sjovt og spændende«. En mor skrev

14.7.98: »En fin udstilling, osse for mindre børn (5 og 7 år)«. En tysk gæst fra Bodensee fastslog 19.7.98: »Die ganze Ausstellung ist sehr beeindruckend. Man spürt das Engagement – eine heute eher seltene Erscheinung. Sehr sympathisch die ausgedrückte Verbundenheit in der Zweisprachigkeit«. Museets personale blev dog mest glad for en venlig kommentar 7.7.98: »Jo mere jeg ser af museet jo klogere og gladere bliver jeg«.

Særudstillingen om Treårskrigen blev den 21.6.1998 fulgt op af et fællesarrangement med Historisk Samfund for Sønderjylland – Sydslesvigs amtskreds. Det drejede sig om en »Historisk Søndag« på Danevirke. Eftermiddagsarrangementet bestod af foredrag af historikeren Claus Bjørn om 1848, kaffebord, introduktion til Danevirke i 1850 og besigtigelse af særudstillingen i Thyra-Salen samt et foredrag ved Hedeby's nordlige port ved lokalhistorikeren Jürgen Hoppmann, der fortalte om Påskeslaget ved Slesvig i 1848. De godt 30 personer, der deltog, var enige om, at arrangementet var vellykket. Samarbejdet med Historisk Samfund har pågået i en årrække og omfattede i 1996 en aftenvandring lands Danevirkes Østervold.

SSW 1948-1998

Årets anden særudstilling blev vist i august og september. Den omhandlede et andet jubilæum: 50 året for Sydslesvigsk Vælgerforening, SSW. Også denne udstilling er blevet meget positivt modtaget. Både danske og tyske besøgende nedfældede deres indtryk på skrift. De rakte fra »Möge der Geist der »Bonner Erklärung« immer weiter wirken«, over »Auf eine deutsch-dänische Freundschaft«, »Meget interessant for os danskere at kende vores historie«, »Det er meget interessant at se gamle SSV'er fra kamptidens dage« til »Bin um einiges politisches Wissen reicher geworden, obwohl in dieser Zeit aufgewachsen waren uns diese Auseinandersetzungen nicht bekannt«.

Denne samtidshistoriske Sydslesvig-særudstilling bekræfter iagttagelser, der er blevet gjort i tidligere år: Mange besøgende, danske som tyske, søger svar på spørgsmål om mindretallet: Hvem er vi? Hvorfor er I her? Hvordan lever I? Hvordan er I organiseret? Hvorfor flytter I ikke bare til Danmark o.s.v.? Museets personale svarer så godt som muligt. SSW-udstillingen gav et bud på den politiske side. Der findes et behov for en samlet formidling af mindretallets historie. Af den grund bliver mindretallet ikke »museumsreif«, men vil kunne musealiseres og dermed formidles på en anden måde til et bredt publikum, herunder ikke mindst mindretallets egne unge. Museernes funktion som identitetsformidlende institutioner er traditionel og velkendt – og vil kunne bidrage konstruktivt til at give mening og indhold ved at præsentere de historiske rødder.

Som sidste begivenhed i museets arbejde i 1998 skal det nævnes, at det omsider lykkedes at opnå tilladelse til at opsætte (og selv betale) ét henvisingsskilt til museet. Der er dog lang vej igen, førend der er tale om en funktionel skiltning, der reelt gør det muligt at finde museet, når man ikke kender vejen på forhånd.

Jørgen Kühl

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

403

404

405

406

407

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451

452

453

454

455

456

457

458

459

460

461

462

463

464

465

466

467

468

469

470

471

472

473

474

475

476

477

478

479

480

481

482

483

484

485

486

487

488

489

490

491

492

493

494

495

496

497

498

499

500

501

502

503

504

505

506

507

508

509

510

511

512

513

514

515

516

517

518

519

520

521

522

523

524

525

526

527

528

529

530

531

532

533

534

535

536

537

538

539

540

541

542

543

544

545

546

547

548

549

550

551

552

553

554

555

556

557

558

559

560

561

562

563

564

565

566

567

568

569

570

571

572

573

574

575

576

577

578

579

580

581

582

583

584

585

586

587

588

589

590

591

592

593

594

595

596

597

598

599

600

601

602

603

604

605

606

607

608

609

610

611

612

613

614

615

616

617

618

619

620

621

622

623

624

625

626

627

628

629

630

631

632

633

634

635

636

637

638

639

640

641

642

643

644

645

646

647

648

649

650

651

652

653

654

655

656

657

658

659

660

661

662

663

664

665

666

667

668

669

670

671

672

673

674

675

676

677

678

679

680

681

682

683

684

685

686

687

688

689

690

691

692

693

694

695

696

697

698

699

700

701

702

703

704

705

706

707

708

709

710

711

712

713

714

715

716

717

718

719

720

721

722

723

724

725

726

727

728

729

730

731

732

733

734

735

736

737

738

739

740

741

742

743

744

745

746

747

748

749

750

751

752

753

754

755

756

757

758

759

760

761

762

763

764

765

766

767

768

769

770

771

772

773

774

775

776

777

778

779

780

781

782

783

784

785

786

787

788

789

790

791

792

793

794

795

796

797

798

799

800

801

802

803

804

805

806

807

808

809

810

811

812

813

814

815

816

817

818

819

820

821

822

823

824

825

826

827

828

829

830

831

832

833

834

835

836

837

838

839

840

841

842

843

844

845

846

847

848

849

850

851

852

853

854

855

856

857

858

859

860

861

862

863

864

865

866

867

868

869

870

871

872

873

874

875

876

877

878

879

880

881

882

883

884

885

886

887

888

889

890

891

892

893

894

895

896

897

898

899

900

901

902

903

904

905

906

907

908

909

910

911

912

913

914

915

916

917

918

919

920

921

922

923

924

925

926

927

928

929

930

931

932

933

934

935

936

937

938

939

940

941

942

943

944

945

946

947

948

949

950

951

952

953

954

955

956

957

958

959

960

961

962

963

964

965

966

967

968

969

970

971

972

973

974

975

976

977

978

979

980

981

982

983

984

985

986

987

988

989

990

991

992

993

994

995

996

997

998

999

1000

Fra den lokalhistoriske arbejdsmark i Sønderjylland 1998

Historisk Samfund for Sønderjylland

Årsberetning 1998 ved Lars N. Henningsen

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt lørdag den 8. maj 1999 årsmøde på Rønshoved Højskole. Ca. 70 medlemmer var mødt frem. Højskoleforstander Erik Lindsø fortalte indledende om højskolens historie siden oprettelsen i 1921 og navnlig om de to markante forstandere Aage Møller og Hans Haarder. Derefter afholdtes generalforsamlingen. Formanden for Aabenraa amtskreds, Hans H. Bang fra Bov, blev valgt til dirigent. Han konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt indvarslet og gav derpå ordet til formanden, Lars N. Henningsen, der aflagde følgende beretning:

Med historien er det som med en have: Pleje og dyrkning er nødvendig for at få et godt udbytte. Dette livsvilkår gælder på de fleste felter af livet – også for det abstrakte begreb, som vi betegner med ordet »Historie«.

Naturligvis eksisterer »historien«, også uden at vi bekymrer os om den: Men rigtig »leve« gør »historien« først, når man dyrker den, interesserer sig for den, tolker den. Historien som vi kender den er på godt og ondt et produkt af historikernes arbejde. Og her tænker jeg på historikere af alle slags, lige fra slægtshistorikeren, som graver sine aner frem af kirkebøgerne, til lokalhistorikeren, som finder ud af, hvem der boede i huse og på gårde i sognet i gamle dage, og til universitetsprofessoren, som skriver bindstærke oversigter over Danmarkshistorien. Historien skal altså dyrkes og drages frem, for virkelig at eksistere i vor bevidsthed. Det betyder, at »historien« ikke lever upåvirket af den samtid, hvori den bliver fortalt.

I vore dage lever vi på mange måder i en »begivenhedskultur«. Vi kan godt lide de store festlige iscenesættelser, og historiske jubilæer er en god anledning til at kaste lys over historien. Det gælder også dette år 1999. I år står jubilæet for 1849-grundloven i centrum, og

1999 er samtidig udråbt til »middelalderår«, hvor en statelig række af arrangementer sætter middelalderens historie i fokus.

Historisk Samfund lever selvfølgelig med i denne historiske begivenhedskultur. I år tilbyder vi derfor en hel række foredrag med emne i middelalderens historie, og som foredragsholder her ved årsmødet er det lykkedes at få en rigtig ekspert, Folketingets protokolchef, dr. phil. Kr. Hvidt, som vil fortælle om årets »jubelolding«, Grundloven.

Når jubilæer betyder så meget for historieformidlingen har det mange grunde. Jubilæer gør det muligt at vække publikums opmærksomhed, der er bedre mulighed for at få bevilget penge, så der kan forskes, arrangeres udstillinger og udgives bøger, og der kan samles medarbejdere.

Det er alt sammen godt nok. Men det kan også være skidt. Chancen kan misbruges – formidlingen kan blive styret hen på det atypiske, den kan blive influeret af politiske under- og overtoner, gamle myter og forestillinger kan ukritisk blive gentaget, letkøbte og helt uhistoriske sammenligninger kan blive draget, og den kan lede kræfterne bort fra arbejdet med nye og ukendte sider af historien.

Også i det forløbne år 1998 så vi jubilæernes betydning for historien. I 1998 gjaldt det 150-året for de skelsættende begivenheder i 1848. Der blev arrangeret udstillinger, udgivet bøger og skrevet artikler, og der blev afholdt foredragsrækker, på begge sider af grænsen. I tilbageblik mener jeg man kan sige, at jubilæumsprogrammet blev præget af god og solid formidling. Man holdt sig fri af de farer, som kan true den slags initiativer.

Historisk Samfund var selvfølgelig med. Vigtigst var udgivelsen af et fornemt udstyret særnummer af Sønderjysk Månedsskrift i april samlet omkring slaget ved Bov. Ved årsmødet på Jaruplund højskole holdt museumsinspektør Kay S. Nielsen fra Tøjhusmuseet foredrag om begivenhederne 1848, set ud fra en militærhistorisk synsvinkel. Og på Danevirkegården i Sydslesvig stod Sydslesvigs amtskreds i juni bag et foredrag af universitetslektor Claus Bjørn og udflugt til slagmarken for kampene i »Påskeslaget« ved Slesvig.

Vi har altså taget de aktuelle emner op. Men samtidig har vi i året der gik ikke glemt den sønderjyske historie i sin fulde bredde. Det gælder hele vort program lige fra udgivelser til foredrag og udflugter.

Sønderjyske Årbøger udkom som vanligt først i november og med 328 sider. Årbogens lay-out er nu justeret på en måde, så det kan

holde, kun billedkvaliteten vil vi sammen med vor dygtige og altid hjælpsomme bogtrykker, firmaet P. J. Schmidt i Vojens, gøre endnu mere perfekt næste år. Indholdet i årbogen spændte vidt. Den tidligere mangeårige leder af byarkivet i Flensborg, Hans Fr. Schütt, fremlagde nye resultater om Flensborgs grundlæggelse med Valdemar den Stores borg tæt ved Marie kirke i årene omkring 1160. Arkivar Jesper Thomassen fra landsarkivet gav en analyse af patronatsrettens betydning for godsejerne på Trøjborg og Schackenburg i 1500-1600-tallet. Den unge historiker Gerret Schlaber kastede lys over de omfattende moderniseringer af forvaltningen i Slesvig i tiden mellem de slesvigske krige. Vi fik også den første sammenfattende levnedstegning af lektor Ernst A. Kiørboe fra Tønder, komponisten bag den kendte hjemstavnsang »For en fremmed barsk og fattigt«. Særlig opmærksomhed vakte de to store artikler om 30'ernes historie. Museumsinspektør Axel Johnsen, Sønderborg, belyste den vanskelige balancegang, som Flensborg-Avis redaktøren Ernst Christiansen måtte foretage for at redde sin avis i konfliktfeltet mellem de lokale grænseaktivister i Slesvig-Holsten og rigsregeringen i Berlin. Af grundlæggende betydning er generalkonsul Henrik Becker-Christensens afhandling om det tyske mindretals reaktioner på nazismens magtovertagelse i 1933. Aldrig før har dette punkt været behandlet så grundigt. Også en stor erindringsartikel fra Toftlund blev der plads til sammen med de mange anmeldelser og nyt fra den lokalhistoriske arbejdsmark.

Sønderjysk Månedsskrift nåede i 1998 op på 358 sider med 45 store og små artikler samt 35 anmeldelser, der holder læserne orienteret om den nyeste litteratur om Sønderjylland. Som nævnt tog aprilnummeret udgangspunkt i slaget ved Bov den 9. april 1848. Med støtte fra Bov kommune kunne vi udsende dette nummer i udvidet omfang og med gengivelse af flere af de historiske malerier i farver.

I anledning af det royale bryllup i Gråsten udkom et temanummer om Gråsten slot, som i forlængelse af de tidligere temanumre om sønderjyske slotte belyste slottet fra en række forskellige vinkler. Med støtte fra Kong Frederiks og Dronning Ingrid's fond til humanitære og kulturelle Formål, Dronning Margrethes og Prins Henriks Fond og Sydbank Sønderjyllands Fond blev det muligt at udsende bladet farvelagt og på 48 sider. Samtidig er Sønderjysk Månedsskrift dog stadig bladet, som giver en populær og fagligt funderet viden om



Glimt fra studieturen til Berlin i 1998. Deltagerne samlet ved Brandenburger Tor. Med manuskript i hånd lader vor general Henrik Becker-Christensen sit feltherreblik feje over Pariser Platz. Foto: Peter Rastrup.

sønderjysk historie og kulturhistorie i en bred emnekreds. Spredningen var igen i 1998 stor, lige fra dendrokronologi, over registrering af gravstene og levende hegn til det danske mindretalsparti SSW og middelalderens smedelaug i Haderslev.

Når det gælder de selvstændige **skrifter** kunne vi for første gang i mange år ikke lægge en ny bog på bordet i 1998. Men der er lagt sæd til en stor boghøst i 1999. Netop her til årsmødet er udkommet Bert Kelms store og grundlæggende bog om befolkningens erhverv, levevilkår og boliger på Rømø i ældre tid. Det er et værk, som har krævet store forberedelser. Desuden kan skriftudvalget love en nyudgave af Hans H. Worsøes klassiske vejledning »Slægtshistorie i Sønderjylland« samt Kim Furdals bog om de sønderjyske landkommuners historie i den preussiske tid og overgangen til danske sognekommuner efter 1920. Der arbejdes også videre med den sønderjyske landbrugs-historie, hvis første bind om oldtid og middelalder vil udkomme i år 2000. Endelig har skriftudvalget indledt arbejdet med udgivelsen af en stor erindringsbog af modstandsmanden Hans Mørup. Det bliver en bog med tyngdepunkt i 1930'erne og 1940'erne.



Fra besøget ved Istedløven i Wannsee. Ved løvens fod fortæller Hans H. Worsøe om løvens vej gennem historien. Foto: Peter Rastrup.

Også **udflugtsudvalget** har varmet op til nye og spændende programpunkter. I 1998 gentog vi Berlinturen, som jo havde mødt overvældende tilslutning året før. Programmet var i det store og hele det samme, med samme gode hotel og samme altid sikre og venlige chauffør Benny. Ved at starte med en byrundtur i bussen allerede den første dag blev der lidt mere tid til det gamle kulturelle centrum omkring Nicolai-kvarteret og Gendarmenmarkt, ligesom de der ønskede det kunne skabe sig et indtryk af den imponerende byggeaktivitet i Berlins centrum.

På hjemvejen diskuterede de tilfredse deltagere mulighederne for næste års udflugt. Ideerne var mange, nogle realistiske, andre flyvske, og udvalget følger det op i år med at genoptage det tema, som vi fulgte i første halvdel af 90'erne: »Den danske konges riger og lande«. I august vil turen gå til Skåne.

Vore fem **amtskredse** har arbejdet i det traditionelle gode spor. Hver har afholdt et eller flere foredrag og en eller flere udflugter samt naturligvis generalforsamling. Ikke mindst de årlige fællesmøder med

de lokalhistoriske foreninger og arkiver i hvert enkelt amt har overalt været en succes. Den »historiske lørdag« gik til Løjt Land, hvor vi så Løjt kirke og Runde Mølle, som begge stråler i nyrestaureret glans, og flere af de gamle kaptajnsgårde med de indmurede gravsten.

I alt afholdt amtskredsene 20 arrangementer med knap 1.000 deltagere. Især i Sydslesvig og Sønderborg har initiativerne været mange og forskelligartede med spændende foredrag og gode udflugtsmål.

Endelig var der rækken af **kulturhistoriske aftener**. I år var temaet historiske orgler. Vi besøgte Dorotheas Kapel på Sønderborg Slot, hvor organist Helge Granum præsenterede det nybyggede, historiske orgel, og museumsinspektør Inge Adriansen fortalte om kapellet. I Haderslev domkirke lærte vi kirkens tre berømte orgler at kende, det gamle »Siseby-orgel« fra 1819, det store hovedorgel og kororglet. Domorganist Svend Prip fortalte og spillede på de dejlige instrumenter. Endelig besøgte vi det egentlige hjemsted for mange af orglerne, nemlig Marcussen & Søn's hæderkronede orgelbyggeri i Aabenraa. Her fortalte indehaveren, orgelbygmester Zachariassen, og viste rundt.

Det var arrangementer i særklasse. Flere burde have taget imod de gode tilbud.

En stor opmuntring fik vi i året der gik, omend den havde en trist baggrund. Den 21. november 1997 døde Mattes Mathiesen Nissen, Bevtoft, et af vore mangeårige og trofaste medlemmer. Mattes Nissens søster Gunder Nissen og kusinen Christine Simonsen havde gennem mange år forsket i deres hjemegns historie og havde udarbejdet værdifulde optegnelser om Bevtoft og Vedsted sognes gård- og slægtshistorie. Allerede i 1979 bestemte Gunder og Mattes Nissen ved testamente, at deres formue efter deres død skulle deles mellem Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark og Historisk Samfund for Sønderjylland.

Efter Mattes Nissens død er testamentets bestemmelser nu kommet til udførelse. Der er oprettet en fond, »**Gunder Nissen og Mattes Mathiesen Nissens Fond**«. Dens midler skal primært anvendes til bearbejdelse og udgivelse af optegnelserne vedr. Bevtoft og Vedsted sogne. Når det er sket, skal legatkapitalens afkast anvendes til støtte af aktiviteter inden for foreningens område, især til udgivelse af folkelige historiske bøger.

Der er grund til her at mindes Gunder og Mattes Nissen og Christi-

ne Simonsen i taknemlighed. Det vil være os en kær pligt at sørge for bearbejdelsen af optegnelserne om Bevtøft og Vedsted sogne. Det kan blive til en værdifuld bog, af type som de gård-, slægts- og sognehistorier, som vi tidligere har udgivet. Derefter vil fonden give Historisk Samfund et pænt årligt tilskud til vort fortsatte arbejde. Fondens formue udgør ved stiftelsen 1,1 million kr. Oprettelsen af Gunder og Mattes Nissens Fond er udtryk for en tillid, som vi vil leve op til.

Der var således mange opmuntringer i året der gik. Året gik i travlhed. Der var brug for mange hjælpende hænder. Tak derfor til udvalgene og styrelsen, tak til vore gode medarbejdere på kontoret, Mona Mitchell og Aage Skærbæk og Institut for Sønderjysk Lokalhistorie. Sidst men ikke mindst – tak til de fonde, som har støttet vort arbejde og til Sønderjyllands Amtskommune, som hvert år hjælper med et fast tilskud. Det kan vi ikke leve foruden.

Kun én part mangler jeg endnu at nævne – og det er den vigtigste, den hvem det hele gælder: **medlemmerne**. Ved årsskiftet var vi 2.439 medlemmer mod 2.475 året før. Det er pænt. Et frafald som mange beslægtede foreninger mærker i disse år har vi ikke oplevet. Medlemsskaren er trofast. Frafald har vi så at sige kun på grund af dødsfald og alder. Vi får da også nye medlemmer. Men alligevel er vi blevet 36 færre.

Gennem flere år har vi arbejdet på at flest muligt skulle vælge den attraktive »kombinationsløsning«, som indebærer både Sønderjyske Årbøger/medlemskab og Sønderjysk Månedsskrift. I dag er det fordelt sådan, at omtrent 1.200 udelukkende er medlemmer, mens ligeså mange både er medlemmer og modtager Sønderjysk Månedsskrift. Dertil holder 661 udelukkende Sønderjysk Månedsskrift. Vi har overvejet at foreslå, at månedsskriftet simpelthen blev en del af medlemskabet. Men vi har valgt den gradvise overgang, dvs. at vi gennem den billige kombiordning prøver at få abonnenterne til også at tegne medlemskab. Gennem hvervningen søger vi især at fremme kombiordningen.

Der råder altså stabilitet, og regnskabstallene er gode. Alligevel må vi erkende, at øget tilgang af nye medlemmer er en livsbetingelse. Derfor har vi planlagt et fremstød til efteråret. Vi vil udarbejde en ny hvervebrochure, og i oktober-november vil vi ud over hele landsdelen gennemføre en annoncekampagne, som skal falde sammen med nye

bogudgivelser og udgivelsen af Sønderjyske Årbøger 1999. Vi overvejer også at oprette en hjemmeside på Internet for foreningen.

Vi håber det vil have effekt. Men vi erkender, at markedseksperter er vi ikke.

Det er grunden til, at vi i indkaldelsen til dette årsmøde har efterlyst personer, som har lyst til at hjælpe os på dette punkt. Overskriften fra mødeindkaldelsen:

PR-medarbejdere søges!

vil jeg altså gentage – og så blot sige, at vi arbejder videre, og kan love nye produkter i den kommende tid.

I tilknytning til formandens beregning spurgte Niels Aage Madsen fra Haderslev om, hvad styrelsen agtede at gøre i anledning af den overvældende tilmelding til udflugten til Skåne og Blekinge. Hans Worsøe svarede på turudvalgets vegne, at man var nødt til at fastholde et maksimalt deltagerantal på ca. 50, men at man overvejede at gentage turen to gange i år 2000, så alle 150 tilmeldte fik en chance for at komme afsted. Laurids Mink fra Haderslev beklagede, at mange af de tilmeldte til orgelkoncerten i Haderslev domkirke alligevel ikke var mødt frem. Det var navnlig uheldigt, da interesserede havde måttet afvises på grund af overtegning. Han henstillede til, at man melder fra, når man mod forventning ikke kan deltage i et arrangement, hvortil man har meldt sig. Denne henstilling gjorde formanden ganske til sin. Julius Beier opfordrede til, at samtlige medlemmer fik tilsendt et antal eksemplarer af den kommende hvervebrochure, så de kunne videregive dem til familie og venner med opfordring om indmeldelse.

Efter godkendelsen af formandens beretning forelagde foreningens kasserer Henning Mathiesen, Sønderborg, regnskabet, som ligeledes blev godkendt. Forsamlingen vedtog endvidere styrelsens forslag om uændret kontingent i år 2000, d.v.s. 225 kr. for det kombinerede medlemskab og abonnement på Sønderjysk Månedsskrift, 135 kr. for medlemskab og årbog separat og 150 kr. for månedsskrift separat. Ved valget til styrelsen genvalgtes Lars N. Henningsen, Hans Schultz Hansen, Henning Mathiesen og Elsemarie Dam-Jensen. Erling Madsen påpegede det principielt uheldige i, at formand, næstformand og kasserer var på valg samtidigt. Da styrelsen konstituerer sig selv, kan dette imidlertid ikke altid undgås. Ligeledes genvalgtes revisorerne Julius Beier og Frede Rudolph. Der var ikke indkommet forslag til årsmødet. Under eventuelt fremhævede Lars N. Henningsen forårsturen til Gram Slot den 10. maj.

Efter generalforsamlingen og kaffen holdt dr.phil. Kristian Hvidt foredraget »Grundloven længe leve! Portræt af en jubelolding«. Efter årsmødets afslutning havde deltagerne mulighed for at bese Munkemølle og Rinkenæs gamle kirke under kyndig vejledning.

Haderslev amtskreds

Kontakten til de lokalhistoriske arkiver spiller en stor rolle for amtskredsen. Det årlige fællesmøde blev holdt i Moltrup. Her var der rig mulighed for at udveksle erfaringer og få et indtryk af det store arbejde, der er udført i forbindelse med lokalhistorien i Moltrup Sogn. Som i de foregående år er de fleste af amtskredsens møder i øvrigt foregået på Tørning Mølle. Den ligger centralt, og der er altid en rar og god atmosfære.

I september var der mulighed for at grave sig ind på den ældste Danmarks-historie i Gram Lergrav. Det var tørvejr netop i den times tid vi gravede, så det blev en god aften med konkret udbytte af snegle, træstykker m.m. Derudover besøgte vi i efteråret Genforenings- og Grænsemuseet ved Christiansfeld.

Karl Erik Olesen

Aabenraa amtskreds

Ved generalforsamlingen den 28. april 1998 på Folkehjem skete der ingen ændringer i bestyrelsens personsammensætning eller funktioner. Sognepræst Jens Bruun, Løjt, holdt foredrag og viste lysbilleder om kirkerestaureringer.

Den 3. juni var vi på aftentur i Aabenraa med besøg i Slotsvandmøllen, rundvisning i kunstmuseet på Brundlund slot og afsluttende kaffebord på Skyttegården. Kim Furdal fra Institut for sønderjysk Lokalhistorie holdt foredrag om de gamle Hjelm-kolonihaver. Den 4. november afholdtes i Varnæs det årlige fællesmøde for bestyrelserne i amtets lokalhistoriske foreninger og arkiver. Vi så Johan Meiers omfattende privatmuseum og sluttede på Bovrup kro, hvor foreningerne aflagde beretninger, og Svend Agertoft fortalte om Varnæs sogns historie. Den 12. november fortalte landsarkivar Hans Schultz Hansen på Østersøhøjskolen for en talrig forsamling om »Nordslesvig i 1848«. Endelig var amtskredsen den 10. februar 1999 medarrangør til afstemningsfe- sten på Folkehjem. Rektor Erik Jensen, Duborg-Skolen, talte om »De sønderjyske Forposter – før og nu«. Fhv. politimester Iver Møller tog ordet og fortalte erindringer. Torsdagskoret fra Flensborg underholdt; det var en god aften med over 100 deltagere.

Hans H. Bang

Sønderborg amtskreds

Ved generalforsamlingen den 21. april 1998 i Sundeved-Centret indledte Lene Junker-Hansen med at vise rundt og fortælle i Stenderup frimenighedskirke. Efter kaffen holdt Georg Rasmussen, Flensborg, foredrag om »Livegenskab i Sundeved 1500-1600-tallet«. Til bestyrelsen nyvalgte Lene Junker-Hansen.

Den 11. juni var vi på Sønderborg Ladegård. Driftsleder Erik Petersen gav de ca. 70 deltagere en indholdsrig aften med rundvisning og beretninger. Den tidligere hovedgårds historie i 1500-tallet fortalte Henning Mathiesen grundigt og velunderbygget om. Næste arrangement var en kirke- og forfatteraften i Asserballe den 3. september. 75 mødte frem til kirketjener Jørgen Larsens rundvisning i kirken og efterfølgende Dorrit Willumsens engagerede og levende beretning på Frydendal kro om Herman Bang. Vi sluttede med det årlige fællesmøde med de lokalhistoriske foreninger og arkiver. Mødet foregik

på Sønderborg Slot den 17. november, hvor 72 deltog. Indleder var Sønderborgs borgmester A. P. Hansen, der causerede om en borgmesters opgaver og pligter, krydret med lokalhistoriske anekdoter og oplevelser.

Briks Iversen

Tønder amtskreds

Amtskredsen har for tiden 308 medlemmer. Ved generalforsamlingen var der foredrag af fhv. skoleleder Ernst Meyer, Flensborg. Den årlige udflugt samlede 40 deltagere og gik med bus til Lyksborg slot. Et møde i Randerup med de lokalhistoriske arkiver, museer og arkiver havde god tilslutning med 30 deltagere. Vi fik forevist kirken, og museumsinspektør Lennart Madsen, Haderslev, fortalte om kulturlandskabet i mark og vadehav. Endelig har amtskredsen traditionen tro været medindbyder til afstemningsfesten i Skærbæk.

Peter Madsen

Sydslesvig amtskreds

Den 23. april 1998 deltog 25 i generalforsamlingen, hvor René Rasmussen blev nyvalgt til bestyrelsen. Marie Møller valgte efter mange års godt arbejde at udtræde, og som ny kasserer valgtes Nils Vollertsen. Efter generalforsamlingen fortalte Nis Hardt om »Stenaldergrave nord og syd for Flensborg Fjord«.

I anledning af 150-året for omvæltningerne i 1848 afholdtes den 21. juni et dobbeltarrangement. Ved Danevirkegården talte Claus Bjørn fra Københavns Universitet om »1848«, hvorefter vi kørte til bakken bag Halvkredsvolden. Her fortalte Jürgen Hoppmann fra Slesvig om Påskeslaget ved Slesvig, netop dér hvor det foregik. Der var 30-35 deltagere.

Vi var i Husum den 23. august til en spændende fremvisning af Üvelsesbüll-skibet ved Hans Joakim Kühn fra Archäologisches Landesamt. Derefter førte Anders Schaltz Andersen os gennem Husums gader og stræder i både fortid og nutid. Kun 23 deltog i dette fine arrangement.

I samarbejde med Borgerforeningen i Flensborg indbød vi til foredrag med rigsarkivar Johan Peter Noack den 5. november om »Det danske Mindretal i Sydslesvig«. 55 fulgte indbydelsen. Senere var der også foredrag med museumsinspektør Peter Dragsbo, Middelfart, om »Kulturlandskabet«, og den 11. februar holdt Nils Vollertsen på Dansk Bibliotek i Slesvig foredrag om »Hvordan nazismen kom til Holmen i Slesvig«.

Alle foredrag foregik i samarbejde med Folkeuniversitet. 151 er i dag medlemmer i amtskredsen, og 111 modtager Sønderjysk Månedsskrift.

Jesper Bolund Nielsen

Andre landsdelsdækkende foreninger og arkiver

ved Kim Furdal

Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland (LASS)

Formand: Randi Demuth, Østerhøj 3, 6310 Broager, tlf. 74 44 01 47.

I februar 1998 holdt LASS registreringskursus for begyndere samt kursus i opbevaring og behandling af arkivalier, om bl.a. de krav vi skal stille til arkiv-

lokalerne, så man undgår skader på arkivalierne. I november indbød vi igen til kurser for begyndere i registrering af arkivalier og billeder. Der meldte sig kun seks deltagere, så vi måtte aflyse. Dette skal dog næppe tages som et tegn på, at vore medlemmer er eksperter på disse områder. Da vi var nødt til at aflyse kurset, udsendte vi et spørgeskema til »Forslag til bedre og nye kurser«, om kurserne opfyldte medlemmernes forventning og evt. medlemmernes ønsker til fremtidige kurser.

Den 5. september holdt vi vores årlige arkivdag på Rømø, hvor vi så Rømø lokalhistoriske arkivs nyindrettede lokaler. Arkivet har til huse i et gammelt Rømøhus, som det har fået foræret af en lokal beboer. Huset er nu indrettet med brandsikkert rum. I nærmeste fremtid får huset nyt stråtag og nye vinduer. Vi så desuden Rømø's seværdigheder blandt andet Kommandørgården.

Den 24. oktober holdt vi temadag på Folkehjem i Aabenraa om »Billeder i lokalhistorien«. Lokalhistorisk konsulent Kim Furdal talte om »Datering og identifikation af billeder« og brug af billeder. Frede Gotthardsen, Løgumkloster Lokalhistoriske Arkiv, holdt foredrag om »Postkort fra Løgumkloster« på baggrund af hans bog af samme navn, og cand.mag. Mette Ehlers, Slagelse, fortalte om »billeder i lokalhistorien«. Temadagen var godt besøgt.

Den største begivenhed for LASS i 1998 var udgivelsen af »Foreningsarkiver fra Sønderjyllands Amt og Sydslesvig«. Receptionen fandt sted den 27. august på Amtsgården i Aabenraa, med amtets Undervisnings- og Kulturudvalg som værter.

Ved LASS's årsmøde i marts valgte Ester Feddersen at udtræde af bestyrelsen efter at have været med i 19 år, heraf 16 år som formand. Vi er Ester Feddersen en stor tak skyldig for hendes enorme indsats for LASS. Ved samme lejlighed blev Ester Feddersen udnævnt til æresmedlem af LASS.

Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Den lokalhistoriske konsulent

Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60.

e-mail: mail.isl@netbruger.dk

Leder: Kim Furdal.

Åbningstid: ma.-to. kl. 9-16 eller efter aftale.

Det stod allerede ved årsskiftet 1997/98 klart, at 1998 ville blive et begivenhedsrigt år med færdiggørelsen af den sønderjyske foreningsregistratur, flytning til nye lokaler og overgang til edb-registrering af billedsamlingen. Et højdepunkt blev udgivelsen af foreningsregistraturen for Sønderjylland og Sydslesvig. Efter ti års arbejde kunne LASS og Institut for Sønderjysk Lokalhistorie markere begivenheden sammen med amtets Undervisnings- og Kulturudvalg på amtsgården den 27. august.

Foruden de store samlinger af billeder, lyd og film fra hele Sønderjylland fungerer Institut for Sønderjysk Lokalhistorie også i praksis som lokalhistorisk arkiv for disse arkivalier fra Aabenraa kommune, idet Aabenraa by ikke selv har noget lokalhistorisk arkiv. Det afspejler sig i samlingerne, hvis tyngde ligger i Aabenraa kommune med store samlinger fra bl.a. fotograf Th. Christensen, fotograf L. v. Münchow samt fotograferne Peter og Holger Clausens samling på ca. 80.000 billeder.

Med nyindretningen af kontorerne var de lokalemæssige forhold bragt på plads, og 1. september kunne instituttet byde sin nye medarbejder, Kirsten Egtved, velkommen. Med ansættelsen af Kirsten har instituttet for første gang fået en fastansat medarbejder, der alene skal varetage det daglige arbejde med de historiske samlinger. Gennem årene er der ydet et stort og fortjenstfuldt arbejde fra frivillige pensionister, som har sikret en god registrering af ikke mindst billedsamlingen. Det har dog længe stået klart, at virksomheden fremover ikke alene kan baseres på frivillige, men at der måtte tilvejebringes et grundlag til en fast medarbejder. Instituttet vil dog fortsat gøre brug af frivillige pensionister med deres værdifulde lokale viden og indsigt.

Med ansættelsen af den faste medarbejder kunne der påbegyndes en scanning og edb-registrering af samlingerne på billed databasen Picard. I årets sidste fem måneder er der scannet ca. 1.600 billeder. Det foreløbigt største projekt er dog en registrering af postkortfabrikant C. C. Biehls billedsamling, hvoraf der foreløbig er registreret ca. 6-700 af de ca. 5-6.000 billeder. Det bliver aldrig målet at scanne og edb-registrere samtlige billeder. Dertil er de marginale omkostninger for store og de registrerings-, service- og bevaringsmæssige fordele for begrænsede. Den edb-mæssige registrering har først og fremmest sine fordele på de mest benyttede og de konserveringsmæssigt mest følsomme dele af samlingen. Til gengæld skal der nok i de kommende år udvikles registreringsprincipper for edb-registrering af meget store billedsamlinger eller store billedserier, hvor man ikke går ned på enkeltbilled-niveau, som det er tilfældet i dag.

Siden august har Hanne Gregersen og Inge Skifter Andersen arbejdet med at rense og registrere glasplader fra flere fotografer. I den forbindelse blev der gjort gode fund i en større glaspladesamling fra en ukendt fotograf fra Sønderborg. Blandt de mange smukke portrætter og billeder fra borgerskabs-hjem i Augustenborg, Gråsten og Sønderborg lå foruden en række fine portrætter af dronning Ingrid og også portrætter af H. P. Hanssen og Helene Hanssen. Takket være støtte fra H. P. Hanssens Mindefond er det lykkedes at få tre smukke, let håndkolorerede, daguerreotypier fra 1840'erne af Schack-slægtens medlemmer restaureret på Nationalmuseets konservatoranstalt.

Instituttet har i 1998 ydet konsulentbistand på stedet til en lang række arkiver. Endvidere har instituttet 35 gange rådgivet arkiverne telefonisk. Der er fortsat problemer vedrørende arkivregistrering, kassation og lokale indretning. Dog er det tydeligt, at den edb-mæssige oprustning på de lokalhistoriske arkiver skrider stærkt frem. Denne udvikling mærkes tydeligst vedrørende scanning og edb-registrering af billeder, hvor der har været en betydelig interesse i og uden for landsdelen for instituttets arbejde og ikke mindst for billed databaseprogrammet Picard. I den forbindelse bør de lokalhistoriske arkiver nok i større udstrækning foretage en nøgtern vurdering af investeringerne og satsningen på edb. Der er utvivlsomt store fordele forbundet med brug af edb og edb-registrering. Udgifterne hertil bør dog afvejes i forhold til arkivernes øvrige investeringsbehov i f.eks. arkivmaterialer, reoler og brandsikring. Spørgsmålet er, om vejen ikke fremover går gennem et langt tættere samarbejde mellem de mindre arkiver i kommunerne, som man f.eks. ser det i Sundeved, Haderslev og Rødding kommuner.

Instituttet er indgået i et samarbejde med Dansk Historisk Fællesråd (DHF) om udgivelse af biografiske grunddata på CD-rom. Formålet er at genudgive ældre, trykte biografiske opslagsværker (»stater«) over danskere på CD-rom. Foreløbig har Instituttet i juni og juli stået for et pilotprojekt, der skulle klarlægge muligheder og problemer ved scanning af værkerne. Pilotprojektet var finansieret af DHF og har undervejs givet instituttet et stort erfaringsgrundlag, der kan anvendes ved evt. tilsvarende projekter i Sønderjylland.

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig

Vestergade 30, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 38 33, fax: 74 62 79 39.

Formand: Ingrid Riese, Sundgade 14A, 6320 Egersund.

Foreningen er startet i 1959. Medlemmer i 1999: 592.

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig beskæftiger sig med Nordslesvigs historie og i særdeleshed med forbindelsen til såvel slesvig-holstensk, tysk og dansk historie. Siden 1960 har Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig udgivet en skriftrække, »Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig« Heft 1, 1960-heft 74, 1999, hvor man kan finde bidrag til forhistorie, middelalder og nyere tids historie, sprog-, navne- og familieforskning og i særdeleshed bidrag til det 19. og 20. århundredes historie i Nordslesvig.

Medlemmerne af Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft tilbydes hvert år en weekend på Akademie Sankelmark, om et tema, der har en tæt sammenhæng med Nordslesvig og Slesvig-Holsten. Der er to ekskursioner om sommeren, ligesom der hvert år i februar er generalforsamling med foredrag.

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig driver endvidere det tyske mindretals historiske arkiv og forskningsinstitution »Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe« i Aabenraa.

Historisk Samfund for Als og Sundeved

Museet på Sønderborg Slot, 6400 Sønderborg.

Formand: Lorenz P. Christensen, Stationsgade 1, V. Sottrup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 74 70.

Foreningen er oprettet i 1908.

Medlemmer i 1997: 1200.

Slægtshistorisk Forening Sønderjylland

Formand: Ole H. Jensen, Kløvermarken 3, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 02 35.

Foreningen er oprettet i 1981. Medlemmer i 1998: 155.

e-mail: ohj@adr.dk

I kalenderåret 1998 har foreningen arrangeret seks møder med foredrag og en udflugt, der gik til Højeregns lokalhistoriske Arkiv samt Højer Mølle- og Marsk Museum. Af foredragsemner kan nævnes »Specielle oplysninger der kan findes i kirkebøgerne«, »Oplysninger om hvad der findes i Mormonernes Arkiv i Fredericia«, »Hvad kan skifterne fortælle om klædedragten i 1700 tallet«, »Etik i slægtsforskningen«, »Udvandringen fra Sønderjylland hovedsagelig fra tiden 1870 til ca. 1900« og »Brug af Internettet til Slægtsforskningen«.

Hjemmeværnsregion III's historiske Udvalg

Formand: Mette Marie Andersen, Gl. Toftlundvej 13, Rurup, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 15 37.

Lokalhistoriske foreninger og arkiver

Augustenborg Kommune

Lokalhistorisk arkiv for Augustenborg kommune

Slotsallé 10, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 18 08.

Formand: Ruth Forum Møller, Storegade 19, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 10 13.

Åbningstid: Onsdag kl. 9-12 og 16-18 samt første mandag i måneden kl. 19-21.

Leder: Ruth Forum Møller, Storegade 19, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 18 08.

Foreningen er oprettet i 1978. Medlemmer i 1998: 525.

Besøgende på arkivet i 1998: 357 Afleveringer til arkivet i 1998: 152.

Vi fik udvidet arkivet i 1997/1998 og er nu i gang med en tiltrængt »omrokering«. Alle medlemmer er begejstrede for de nye rum. Om kort tid får vi en computer, som vi skal i gang med at lære at benytte. Der kommer rigtig mange besøgende på arkivet. Vi har fået mange ting fra bl.a. skibsfører Kornbeck. Mellem papirer og bøger fandt vi et modelskib, der er tilbudt Notmark kirke, der ønsker skibet ophængt i kirken.

Bov kommune

Historisk Forening for Vis herred

Formand: Henrik Meyer, Fjordvejen 55, Sønderhav, 6340 Kruså, tlf. 74 67 82 72.

Foreningen er oprettet i 1970.

Medlemmer i 1998: 520.

Den 16. april var der generalforsamling på Bov Museum. Den 11. juni gik turen til Christiansfeld, hvor vi så Brødremenighedens Kirke og kirkegård og »Grænsemuseet«. I foråret 1999 var der den 22. februar et arkæologisk foredrag på Bov Museum og den 8. april foredrag på Holbøl Landbohjem om Sønderhav i gamle dage.

Bov Museum

Bovvej 2, 6330 Padborg, tlf. 74 67 51 50.

Åbningstid: Hver dag undtagen mandag kl. 14-17; skoler og større selskaber efter aftale.

Leder: N. P. Lund-Jensen, Rønsdamvej 17, Bov, 6330 Padborg, tlf. 74 67 33 32.

Bov Lokalarkiv

Bov Bibliotek, Bovvej 4, 6330 Padborg, tlf. 74 67 34 54.

Åbningstider: Mandag-torsdag kl. 10-19, fredag-lørdag kl. 10-13. Større forespørgsler efter aftale.

Leder: Kirsten Sparvath, Østerskovvej 40, Kollund, 6340 Kruså, tlf. 74 67 83 38. Foreningen er oprettet i 1991.

Billedgruppen er i gang med at registrere arkivets store samling af dias, og der er foretaget registreringer på arkivprogrammet Arkibas. Fra Historisk Forening for Vis Herred har arkivet fået skænket en billedscanner. Det betyder at der kan tages fat på edb-registrering af billeder.

Bredebro kommune

Lokalhistorisk Forening for Bredebro

Formand: Lauge Jepsen, Møllevej 5, Visby, 6261 Bredebro, tlf. 74 78 36 40.

Arkivets adresse: Brede Bygade 14, 6261 Bredebro, tlf. 74 71 14 28 (kl. 14-16).

Åbningstid: Tirsdag kl. 14B 16.30 og efter aftale.

Leder: Søren H. Schmidt, Randerup 66, 6261 Bredebro, tlf. 74 71 63 39.

Foreningen er oprettet i 1997. Medlemmer i 1998: 130.

Arkivet er oprettet i 1982.

Foreningen er »moderorganisation«, der arrangerer møder, ture og lign., tegner medlemmer og tegner arbejdet udadtil. Som en del af årsprogrammet holder man stadig afstemningsmøde, i 1998 med tidl. folketingsformand Erling Olsen som taler. Der er tilfredsstillende interesse og opbakning om foreningens arbejde. På foreningens initiativ er der startet et 3-4 årigt egnsspilsprojekt »Højt til himlen« med Trøjborg, Brorson og Kold som hovedtemaer.

Tilgangen af interesserede arkivmedarbejdere har gjort det muligt at indføre fast åbningstid. Arkivet har haft 30-40 besøg og henvendelser, især vedr. slægtshistoriske oplysninger. Af større afleveringer bør nævnes afleveringen af et større antal pressebilleder. Endelig lykkedes det i 1998 at udgive beskrivelsen »Trøjborg Gods 1738« oversat og bearbejdet af Knud Schmidt Nielsen, Visby.

Broager kommune

Lokalhistorisk Forening for Broagerland

Formand: Christian Frederiksen, Klør-fire 20, Brunsnæs, 6310 Broager, tlf. 74 44 29 23.

Arkivets adresse: Storegade 33, 6310 Broager, tlf. 74 44 93 51.

Åbningstider: Tirsdag kl. 15-17 og efter aftale.

Leder: Randi Demuth, Østerhøj 3, 6310 Broager, tlf. 74 44 01 47.

Foreningen er oprettet i 1978. Medlemmer i 1996: 226.

Arkivet er oprettet i 1980. Besøgende i 1998: 350.

Afleveringer til arkivet i 1998: 23.

1998 har igen været et godt år for arkivet med mange afleveringer og stigende besøgstal. Det er især mikrokortene af kirkebøgerne, der er efterspurgt. Desuden har vi ofte besøg af unge mennesker, der har købt et ældre hus i Broager, og som nu ønsker oplysninger om huset og tidligere ejere. Den største begivenhed for arkivet i 1998 var at Broager Kommune sørgede for brandsikring med opsætning af brandmur og branddør.

Af særlige afleveringer kan nævnes arkivalier fra fisker Christian Petersen, Brunsnæs; skibet Christine af Iller; Fiskeriforeningen Nordslesvig; Fiskeriforeningen Brunsnæs og Forsamlingsgården Broager.

Christiansfeld kommune

Lokalhistorisk forening for Christiansfeld og Omegn

Formand: Niels Peter Wiborg, Bojskov Bygade 25, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 35 07.

Foreningens arkiv: Nørregade 1, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 25 98.

Åbningstid: Fredag kl. 15-17 og lørdag kl. 14-16.

Leder: Annelise Gram, Kongensgade 19, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 19 92.

Foreningen er oprettet i 1995.

Medlemmer i 1997: 55.

Fjelstrup Lokalhistoriske Forening

Formand: Anne-Kirsten Glumsø, Fjelstrup Nørrevej 70, 6100 Haderslev, tlf. 74 56 62 14.

Foreningens arkiv: Skolebakken 2, Fjelstrup, 6100 Haderslev.

Åbningstid: Efter aftale.

Foreningen er oprettet i 1985. Medlemmer i 1998: 50.

Afleveringer til arkivet i 1998: 30.

Foreningen har afholdt generalforsamling og mødeaften, hvor emnet var Fjelstrup frivillige brandværn gennem 70 år. Endvidere har der været arrangeret cykeltur til Hjels Kirke med rundvisning. På arkivet arbejder vi fortsat med hus- og kirkegårdsregistrering. I løbet af året har arkivet bl.a. modtaget diverse bygningstegninger fra et nedlagt firma. Endvidere er der indkommet materiale i forbindelse med husundersøgelsen (billeder, skøder, kort m.m.)

Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde

Formand: Gunnar Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls, tlf. 75 57 47 54.

Foreningens arkiv: Hejls Landevej 57, »Engbo«, 6094 Hejls.

Arkivets åbningstid: Tirsdag kl. 15.30-17.30 og den første tirsdag i måneden kl. 19-21.

Leder: Kirsten Degn, Bagvejen 14, 6094 Hejls, tlf. 75 57 44 65.

Foreningen er oprettet i 1981. Medlemmer i 1997: 117.

Vejstrup Lokalhistoriske Forening

Formand: Johannes Larsen, Gl. Skamlingvej 1, 6093 Sjølund, tlf. 75 57 50 97.

Foreningens arkiv: På Plejehjemmet »Lærkebo«, Sjølunggade 28, 6093 Sjølund.

Åbningstid: Første tirsdag i måneden kl. 19-22 eller efter aftale.

Leder: Jørgen Hesselberg, Vejstruprødvej 17, 6093 Sjølund, tlf. 75 57 48 77.

Foreningen er oprettet i 1989. Arkivet er oprettet i 1989.

Medlemmer i 1998: 120. Besøgende: ca. 20.

Afleveringer til arkivet i 1998: 27.

Den 7. april afholdt foreningen generalforsamling, hvor tidligere uddeler Richardt Olesen fortalte om »40 år i Vejstrup sogn med udgangspunkt i brugsens historie«. Den 9. juni var 34 deltagere på aftenudflugt til Cathrinesminde Teglværksmuseum. Endelig havde vi den 3. november 1998 et udbytterigt fællesmøde med de øvrige arkiver i kommunen. På arkivet har vi nu alle billeder og arkivalier registreret på »Arkibas«.

Gram kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Gram og Omegn

Formand: Gunnar Lundgaard, Kirkeallé 13, 6510 Gram, tlf. 74 82 21 61.

Foreningens arkiv: Kirkeallé 13, 6510 Gram, tlf. 74 82 21 61.

Åbningstid: September til maj: 1. mandag i hver måned kl. 19.30-22.00 og tirsdage kl. 9.00-11.00.

Leder: Gunnar Lundgaard, Kirkeallé 13, 6510 Gram, tlf. 74 82 21 61.

Foreningen er oprettet i 1992. Medlemmer i 1998: 298.

Afleveringer til arkivet i 1998: 27.

På arkivet håber vi, at foreningen i år 2000 kan flytte ind i et af Gram bys ældste huse på Slotsvej. En gruppe uden for foreningen og arkivet arbejder for at huset skal bevares og renoveres, hvorefter det forlyder, at arkivet skal tilbydes et lejemål.

Lokalhistorisk Forening for Højrup sogn

Formand: Andreas Petersen, Kastrupvej 27, Arnum, 6510 Gram. tlf. 74 82 61 41.

Foreningens arkiv: Kongevej 248, Tiset, 6510 Gram.

Åbningstid: Hver torsdag i lige uger kl. 19.30-21.30 eller efter aftale.

Leder: Agnes Trans, Kastrupvej 12, Arnum, 6510 Gram. tlf. 74 82 64 31.

Foreningen er oprettet i 1992. Medlemmer i 1998: 125.

Besøgende på arkivet i 1998: 20. Afleveringer til arkivet i 1998: 33.

Tiset lokalhistoriske Forening

Formand: Arne Skafsgård, Stenholtvej 6, Tiset, 6510 Gram, tlf. 74 82 12 96.

Foreningens arkiv: Kongevej 248, Tiset, 6510 Gram, tlf. 74 82 12 96.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 14-17, og 19-? eller efter aftale.

Leder: Ellen Skafsgård, Stenholtvej 6, Tiset, 6510 Gram.

Foreningen er oprettet i 1988. Medlemmer i 1997: 110.

Gråsten kommune

Gråsten kommunes lokalhistoriske arkiv

Ahlmannsparken (biblioteket), 6300 Gråsten, tlf. 74 65 13 75.

Åbningstid: Mandag kl. 14-16, torsdag kl. 16-18.

Leder: Kristen Thomsen, Lyshøj 14, Rinkenæs, 6300 Gråsten.

Arkivet er oprettet i 1975. Besøgende i 1998: ca. 120.

Afleveringer til arkivet i 1998: 25.

Fra Historisk Forening for Gråsten by og Egn har arkivet modtaget et nyt reolsystem, så vi efter omregistrering har kunnet foretage en nyopstilling af arkivalierne. I oktober havde vi en udstilling på Cathrinesminde teglværksmuseum, hvor hovedemnet var Gråsten slot og bys historie.

Arkivet har i løbet af året bl.a. modtaget protokoller for Rinkenæs Borgerforening, en stor samling dokumenter fra en gård i Sandager (1773-1961) og Chr. Jebsens barndomserindringer fra Gråsten (født 1908).

Historisk Forening for Gråsten by og Egn

Formand: Frede Chr. Ihle, Buskmosevej 16, Rinkenæs, 6300 Gråsten, tlf. 74 65 11 99.

Foreningen er oprettet i 1975.

Medlemmer i 1998: 365.

Ved generalforsamlingen den 22. april i Ahlmannsparken holdt tidligere skoleinspektør Gerd Conradsen foredrag om Kværs skole gennem 300 år. Den 5. september var der udflugt til Slesvig med sejltur på Slien, et besøg i det gamle fiskerleje Holmen og et besøg på Sct. Johannes Klosteret. Desværre kunne vi ikke få plads til alle tilmeldte. Ved efterårsmødet den 18. november holdt museumsinspektør Kim Paulsen, Cathrinesminde teglværksmuseum, foredrag om Danfoss og udviklingen på Nordals i 1950-60'erne.

Haderslev kommune

Haderslev byhistoriske Arkiv

Haderslev Bibliotek, Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 74 22 21 18.

Åbningstid: Tirsdag og torsdag kl. 13-16, onsdag kl. 13-17 og efter aftale.

Leder: Bent Vedsted Rønne, Årø Sundvej 21, 6100 Haderslev, tlf. 74 53 33 21.

Arkivet er oprettet i 1946. Besøgende på arkivet i 1998: 1.726.

Afleveringer til arkivet i 1998: 336.

Det høje besøgstal skal ses i sammenhæng med forbedring af de fysiske forhold, bedre service og nye hjælpemidler for brugerne. Indretningen af de nye lokaler og indkøbet af nye reoler medførte en omfattende omflytning af arkivets samlinger. Således befinder de mest benyttede arkivalier, bøger og aviser sig nu på samme etage som læsesalen. I tilknytning til læsesalen er der indrettet et mørkerum til læsning af mikrokort og -film.

Nye afleveringer androg over 90 hyldemeter og 6.000 billeder. Nyordningen af samlingerne fortsatte, idet arbejdet med billedsamlingen, plakatsamlingen og ordningen af Teknisk Forvaltnings sagsmateriale havde første prioritet. Samarbejdet med de otte lokalhistoriske arkiver og slægtsforskningsforeninger er til glæde for alle parter. I 1998 stod Byhistorisk Arkiv og Haderslev Museum for en stor del af arbejdet bag Haderslev Kalenderen 1999 med temaet »Damp og diesel«. Overskuddet går til en styrkelse af det lokalhistoriske arbejde.

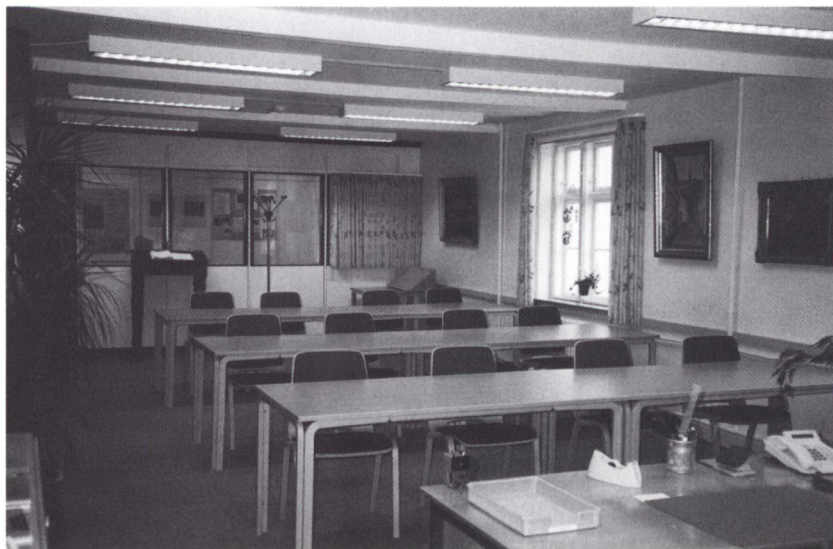
Haderslev Arkiv- og Museumsforening

Formand: Karen Bagge Hansen, Kabdrupvej 66, Kabdrup, 6100 Haderslev, tlf. 74 56 61 44.

Foreningen er oprettet i 1954. Medlemmer i 1998: 505.

I foråret blev der afholdt to foredrag inden for emnet »Sygdom og Sundhedsvæsen fra middelalderen til vort århundrede«. Endvidere var der foredrag om henholdsvis kongelige gobeliner og om Christian 4. og Sønderjylland. Efterårets emne var: »Vadehav, marsk og mennesker fra oldtid til nyere tid«. Foreningen havde i tilknytning til foredragene i efteråret en veltilrettelagt hel-dagstur til Vidåslusen, og museet Nissen Haus i Husum, begge med god deltagelse. I december arrangeredes sammen med Haderslev Museum en søndagshyggeeftermiddag med musik, Lucia-optog, nisseudstilling og demonstration af gamle håndværk m.m.

Foreningens medlemsbog i 1998 var »Langs fjord og dam«, som er den



Haderslev Byhistoriske Arkiv undergår i disse år store forandringer og ombygninger. Dette gælder også arkivets meget besøgte læsesal, der ses på billedet. Foto: Haderslev Byhistoriske Arkiv.

tredje i rækken. Bogen udgives på foreningens eget forlag »Gammelting«, der i 1998 også udgav »Historier fra Ørbyhage«, og »Haderslev Kalenderen«, i nært samarbejde med Haderslev Byhistoriske Arkiv.

Halk-Hejsager lokalhistoriske forening

Formand: Jørgen Schmidt, Halkvej 100, Halk, 6100 Haderslev, tlf. 74 57 13 64.

Foreningens arkiv: Halk Skole, Hejsager, 6100 Haderslev.

Leder: Jørgen Schmidt (se ovenfor).

Foreningen er oprettet i 1984. Medlemmer 1998: 126.

Foreningen har sammen med Halk-Hejsager beboerforening arrangeret foredragsaftener om lokalhistoriske emner. Arkivalierne er ved at blive registreret på »Arkibas«. Blandt afleveringerne i 1998 kan nævnes arkivalier fra Mejeriet »Hjulsminde« i Halk; Mosteriet »Hjulsminde« i Halk; sognefoged Peter Hansens og mosteriejer Verner Jensens privatarkiver.

Haderslev Slægtsforsknings Forening

Formand: Orla Iver Madsen, Skovbrynet 14, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 15 14.

Foreningen er oprettet i 1984.

Medlemmer i 1997: 113.

Hoptrup Sogns Lokalhistoriske Forening

Formand: Holger Bonde, Lysmosen 34, Marstrup, 6100 Haderslev, tlf. 74 57 52 74.

Foreningens arkiv: Hoptrup kommuneskole, Hoptrup Hovedgade 62, Hoptrup, 6100 Haderslev.

Åbningstid: Torsdag kl. 14-16 (undtagen helligdage) og efter aftale.

Leder: Holger Bonde (se ovenfor).

Foreningen er oprettet i 1984. Medlemmer 1998: 737. Arkivet er oprettet i 1984.

Besøgende på arkivet i 1998: 152.

Afleveringer til arkivet i 1998: 38.

Foreningen har i 1998 afholdt et arrangement under overskriften »En aften i ord og billeder ad Hoptrup Hovedgade«, hvor 80 medlemmer mødte frem. Ved generalforsamlingen viste foreningen som sædvanlig video-film, som vi løbende optager rundt om i sognet. I foråret havde arkivet besøg af årets »Guldkonfirmander«. Endelig inviterede vi i august på en aftentur til Sønderballe Strand, hvor fisker Peter Tækker fortalte om livet ved stranden i gamle dage for de 76 fremmødte.

Moltrup sogns lokalhistoriske forening

Formand: Karin Bonde, Bramdrup Lillefort 5, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 23 98.

Foreningens arkiv: Bramdrup Vestergade 7, 6100 Haderslev.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Hans Skøtt, Rovstrupvej 61, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 24 25.

Foreningen er oprettet i 1985. Medlemmer i 1997: 174.

Starup sogns lokalhistoriske Arkivforening

Formand: Karl Erik Olesen, Starup Kirkevej 25, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 54 20.

Foreningens arkiv: Starup Skole, Starup Skolevej, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 41 95.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Niels P. Bladt, Bjørnøvej 3, Starup, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 41 95.

Foreningen er oprettet i 1986. Medlemmer i 1998: 65.

Arkivet er oprettet i 1990. Afleveringer til arkivet i 1998: 30.

I 1998 er arkivet udvidet, så der er god plads til såvel de eksisterende arkivalier, nye afleveringer som arkivets gæster. Det betyder at arkivet har to adresser, dels på Starup skole, dels på Bjørnøvej. Arkivet udgiver hvert år et mindre årsskrift med nyt og gammelt om Starup Sogn.

Vilstrup Sogns Lokalhistoriske Forening

Formand: Orla Iver Madsen, Skovbrynet 14, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 15 14.

Foreningens arkiv: Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 74 22 21 18.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Orla Iver Madsen, Skovbrynet 14, 6100 Haderslev.

Foreningen oprettet 1982, Medlemmer 1998: 41.

Arkivet er oprettet i 1982. Besøgende på arkivet 1998: 10.

Afleveringer til arkivet i 1998: 5.

På foreningens generalforsamling den 15. januar 1998 afløstes Frede Scherbeck som formand af Orla Iver Madsen. Arkivet flyttedes til Haderslev Byhi-

storiske Arkiv, men tilhører stadig Vilstrup Sogns Lokalhistoriske Forening. Her er vi ved at registrere arkivet på Arkibas. Den 3. juni arrangerede foreningen en middelaldertur, hvor museumsinspektør Lennart Madsen viste de 50 fremmødte rundt på tre gårde i Vilstrup sogn, hvorefter turen sluttede med et besøg i kirken. Lennart Madsen var også med den 24. september for at vise kulturlandskabet i middelaldersognet. Turen med 23 deltagere sluttede i sognehuset, hvor Frede Scherrebeck blev udnævnt til æresmedlem.

Højer kommune

Højeregnens lokalhistoriske arkiv

Møllegade 12, 6280 Højer.

Åbningstid: Mandag kl. 14.30-17.00.

Leder: Lis Hindrichsen, Nørregade 38, 6280 Højer, tlf. 74 78 23 03.

Arkivet oprettet i 1981. Besøgende på arkivet i 1998: 58. Afleveringer til arkivet i 1998: 21.

Arkivet har i samarbejde med lokalhistorisk Forening haft tre godt besøgte arrangementer. En byvandring i Højer og Hjerpsted, hvor henholdsvis Folmer Christiansen og Jens P. Krog fortalte. Desuden en sangaften med sange og viser fra Højeregnen. I efteråret udkom F. Christiansen og Herbert Matzens oversættelse af Pastor C. Rolfs bog »Højer Sogns og Flækkes historie«.

Blandt afleveringerne kan nævnes kassebøger m.v. fra den tidligere biograf; fotos fra fotograf Vestergaard; 210 pressefotos fra »Jydske Vestkysten«. Endvidere papirer fra en ejendom i Sdr. Sejerslev 1731-1934.

Lundtoft kommune

Historisk Sogneforening for Bovrup og Varnæs

Formand: Anne Marie Jensen, Stenagervej 1 B, Bovrup, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 03 17.

Foreningens arkiv: Bovrup Aktivcenter, Bytoften 13, Bovrup, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Johan Meier, Gl. Skolevej 6, Varnæs, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 06 18.

Foreningen er oprettet i 1979. Medlemmer i 1998: 226.

Arkivet er oprettet i 1979.

Foreningen afholdt en udflugt til Broagerland, hvor vi bl.a. så kirken og mindepladen. Der er afholdt et møde, hvor Sv. Aa. Faaborg, Aabenraa, underholdt og en aften hvor fhv. politimester Iver Møller fortalte om sin tid som politimester. Årets udstilling på Aktivcentret viste gamle billeder fra sognet. Endvidere har foreningen holdt en mindehøjtidelighed og kransenedlægning ved mindesmærket for de faldne i 1. Verdenskrig, da det i 1998 var 75 år siden stenen blev rejst.

Historisk forening for Felsted sogn

Formand: Andreas Asmussen, Kirkevej 2, Felsted, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 51 23.

Foreningens arkiv: »Patsches Hus«, Præstegårdsvej 4, Felsted, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Hans Thomsen, Møgelmosevej 27, Felsted, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 52 83.

Foreningen er oprettet i 1983. Medlemmer i 1998: 275.

Arkivet er oprettet i 1983.

Da arkivets lokaler skulle anvendes til andet formål, købte foreningen »Patsches Hus«, Præstegårdsvej 4, i Felsted med overtagelse den 1. marts 1999. Der skal indrettes arkiv i udhuset. Huset er bygget i 1827, og fremtræder i sin helhed uforandret siden opførelsen. Huset skal desuden anvendes til udstilling m.m. I 1998 er der indkommet kontrakter 1784-1930 fra familien Iversen, Svejrup; arkivalier fra Traldskov og et privatarkiv fra familien Popp.

Lokalhistorisk Forening for Kliplev sogn

Formand: Jakob Mørk, Præstevænget 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 78 93.

Foreningens arkiv: Straagaards Smedie, Smedehuset, Skolegade 4, Kliplev, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: Fra 1/6-1/10 tirsdag og fredag kl. 15-17 og efter aftale.

Leder: Jørgen Hansen, Lillegade 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 76 28.

Foreningen og arkivet er oprettet i 1980. Medlemmer 1998: 415.

Besøgende på arkivet i 1998: 650. Afleveringer til arkivet i 1998: 30.

Som sædvanlig har foreningen til »Kiple Mærken« holdt åbent hus i arkivet i Smedehuset og arbejdende smedie. Der er afholdt en aftentur til Bov Museum, en byvandring i Aabenraa og en heldagstur til Langeland og Fyn. Endelig har museumsinspektør Hanne Christensen, Aabenraa, holdt foredrag. Som noget nyt har vi indbudt til meget velbesøgte eftermiddage og aftener, hvor vi viser lysbilleder, videoer og spiller bånd.

Løgumkloster kommune

Historisk Forening for Løgumkloster kommune

Formand: Vagn Lauritzen, Ved Dammen 56, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 43 03.

Lokalhistorisk arkiv: Løgumkloster kommuneskole, Grønnevej 1, 6240 Løgumkloster.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Frede Gotthardsen, Ringgade 15, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 42 04.

Foreningen er oprettet i 1972. Medlemmer i 1996: 268.

Besøgende på arkivet i 1998: 28. Afleveringer til arkivet i 1998: 109.

Som afslutning på generalforsamlingen underholdt Ingeborg Langwadt med barndoms minder fra Løgumkloster. I samarbejde med kommunen er arbejdet på at finde en løsning på arkivets stadig voksende lokale problem.

Af afleveringer til arkivet i 1998 er bl.a. 36 fotos og arkæologiske iagttagelser fra Løgumkloster og omegn; en digtsamling af Chr. Marquardsen fra 1902-08; et privatarkiv vedr. familien Høvring og fire bind med stamtavle vedrørende slægten Hvass.



Egen sogns lysbilledforedrag om huse og lokaliteter i Egen i januar 1998. Foto: Egen Sogns Lokalhисторisk Forening.

Nordborg kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Nordborg kommune

Løjtertoft 32, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 08 29.

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 10-14, samt fra september til udgangen af april, mandag kl. 17-20.

Leder: Erik Manthei Nielsen, Fribjerg 32, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 18 10.

Arkivet er oprettet i 1974.

Egen sogns lokalhistoriske Forening

Formand: Jørgen Jørgensen, Skadebjergvej 6, Elstrup, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 84 42.

Foreningens arkiv: Præstevænget 3c, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 84 42.

Åbningstider: Torsdag kl. 16-18 eller efter aftale.

Leder: Jørgen Jørgensen (se ovenfor).

Foreningen er oprettet i 1994. Medlemmer i 1998: 604.

Besøgende på arkivet i 1998: ca. 90. Afleveringer til arkivet i 1998: ca. 150.

Foreningen har haft en medlemstilgang på 140. Den 17. marts var 45 mødt frem til generalforsamling med underholdning af »runt o æ goll«. 130 deltog til lysbilledforedrag den 27. januar. Den 16. juni var der udflugt til Nymølle, hvor 100 deltog. Den 1. november tog vi det helt ny lokale på Præstevænget 3 i brug. I 1998 er der bl.a. afleveret originale dokumenter fra landbrugsejendomme samt et stort antal billeder.

Nørre Rangstrup kommune*Lokalhistorisk Forening for Agerskov sogn*

Formand: Egon Petersen, Boldershøj 24, 6534 Agerskov, tlf. 74 83 32 97.

Foreningens arkiv: Agerskov skole, Nørregade 17, 6534 Agerskov.

Åbningstid: tirsdag kl. 15-17.

Leder: Niels Baunsgaard, Bovlundbjergvej 17, 6535 Branderup, tlf. 74 83 51 20.

Foreningen er oprettet i 1991. Medlemmer i 1998: 608.

Arkivet er oprettet i 1991. Afleveringer til arkivet i 1998: 30.

I maj måned havde foreningen aftenudflugt til Bov Museum. Ved byfesten bidrog foreningen med en udstilling om ringridning i anledning af Agerskov Sogns Ringriderforenings 90-års jubilæum.

Lokalhistorisk forening for Arrild sogn

Formand: Inger Sophie Andersen, Hofmannsvej 3, Roost, 6535 Branderup, tlf. 74 83 43 84.

Foreningens arkiv: Arnumvej 29 B, Arrild, 6520 Toftlund.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Inger Sophie Andersen (som ovenfor).

Foreningen er oprettet i 1987.

Branderup lokalhistoriske forening

Formand: Verner Bruhn, Smedegade 1, 6535 Branderup J, tlf. 74 83 52 51.

Foreningens arkiv: Branderup Bygade 17¹, 6535 Branderup J., tlf. 74 83 15 37.

Åbningstid: efter aftale.

Leder: Mette Marie Andersen, Pilehaven 36, Toftlund og Mads Kjergaard, Sandbjergvej 26, 6535 Branderup J., tlf. 74 83 52 81.

Foreningen er oprettet i 1987. Medlemmer i 1998: 173.

Arkivet er oprettet i 1987.

Foreningen afholder hvert år en udflugt for medlemmerne, som i 1998 gik til Straagaards Smedie i Kliplev. 33 deltog. Den 21. februar havde arkivet åbent hus, hvor de nye lokaler blev beset af over 70 deltagere, og vi modtog forskellige arkivalier.

Lokalhistorisk forening for Bevtoft og Tirslund sogne

Formand: Valdemar Frisk, Over Jerstalvej 202, Neder Jerstal, 6500 Vojens, tlf. 74 51 41 95.

Foreningens arkiv: Bevtoft Skole, Krygersvej 45, 6541 Bevtoft.

Åbningstid: Onsdag kl. 14.30-17.30.

Leder: Grethe Iversen, Hyrupvej 43, 6541 Bevtoft, tlf. 74 51 42 60.

Foreningen er oprettet i 1987. Medlemmer i 1998: 405.

Arkivet er oprettet i 1987. Besøgende på arkivet i 1998: ca. 200.

Afleveringer til arkivet i 1998: 184.

Foreningen var på udflugt til Hyrup mark, hvor over 50 deltagere fik fortalt om udgravningen. Åvængets beboere har klippet lokalstof ud af 7.000 aviser. Foreningen har haft en velbesøgt stand på hobbyudstillingen i Bevtoft Forsamlingshus. Holger Rosenberg, som har været arkivleder siden starten i 1987, blev afløst af Grethe Iversen.

I 1998 har arkivet bl.a. af Agnes Gøeg modtaget arkivalier fra Gøegslægten. Fra Peter Schmidt, Glasergård, kom en artikel om Kryger, 9.000 ubeskrivne postkort fra genforeningstiden og en bidragsliste over ting, som Bevtoft borgere har givet til afstemningsfesten. Nogle af postkortene blev afbildet i avisen, og der er solgt af dem langt uden for landsdelen.

Lokalhistorisk Forening for Toftlund og Omegn

Formand: Tove Rasmussen, Østergade 41, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 17 33.

Nørre Rangstrup Lokalarkiv: Søndergade 56, 6520 Toftlund.

Åbningstid: Mandag kl. 16-18, eller efter aftale.

Leder: Tove Rasmussen (som ovenfor).

Foreningen er oprettet i 1987. Medlemmer i 1998: 57.

Arkivet er oprettet i 1984. Afleveringer til arkivet i 1998: 19.

I forbindelse med generalforsamlingen holdt den lokalhistoriske konsulent Kim Furdal et foredrag med titlen »Da Sønderjyderne drog til København i 1865«. For første gang var arkivet inviteret af Toftlund Handels- og Håndværkerforening til at deltage i »Foreningernes dag«, hvor vi havde en stand på »Centralhotellet«. Vi fulgte også en opfordring fra Turistforeningen om at holde åbent hus en søndag.

I løbet af 1998 er der bl.a. indkommet ejendomsPapirer vedr. degneskolen på Kirkhøj, der var skole indtil 1854; ejendomsPapirer m.m. vedr. Kjærgaard og fattiggården; et billede af grundstensnedlæggelsen ved Toftlund vandtårn.

Rødning kommune

Rødning lokalhistoriske arkiv

Vestergade 9, 6630 Rødning, tlf. 74 84 11 28 eller 74 84 12 88 (Rødning Bibliotek).

Åbningstid: Tirsdage kl. 9-12 og torsdage kl. 15-17.30.

Leder: Hans Carlo Jensen, Torvet 5¹, 6630 Rødning.

Post bedes sendt til: Rødning Bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødning.

Arkivet er oprettet i 1972. Besøgende på arkivet i 1998: 200.

Afleveringer til arkivet i 1998: 38.

Rødning lokalhistoriske Forening

Formand: Ester Torp, Gravlundvej 12, 6683 Føvling, tlf. 75 39 83 82.

Foreningen er startet i 1995. Medlemmer 1998: 190.

Brændstrup Hjemstavnforening

Formand og leder: Hans Madsen Schmidt, Haurumvej 2, 6630 Rødning, tlf. 74 84 12 83.

Foreningens arkiv: Brændstrup kristne Friskole, Ramsherred 13, Brændstrup, 6630 Rødning.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 19-21, eller efter aftale.

Foreningen er oprettet i 1962.

Hjerting sogns lokalhistoriske udvalg

Formand: Jes Friis, Hjerting Skovvej 1, 6630 Rødning, tlf. 74 84 13 61.

Foreningens arkiv: Hjerting Skovvej 1, 6630 Rødning, tlf. 74 84 13 61.

Åbningstid: Efter aftale.
Foreningen er oprettet i 1982.
Medlemmer i 1998: Hele sognet.

Hygum lokalhistoriske forening

Formand: Peter Madsen, Skolegade 4, Sdr. Hygum, 6630 Rødding, tlf. 74 84 50 05.

Foreningens arkiv: Ribevej 42, Hygum, 6630 Rødding, tlf. 74 84 50 05.

Åbningstid: Første tirsdag i hver måned kl. 15-17, eller efter aftale.

Landbrugsmuseet Hygum Hjemstavnsgård

Formand: Johannes Knudsen, Søndergyden 30, 6630 Rødding, tlf. 74 84 55 66.

Åbningstid: Medio maj-juni: lørdag og søndag kl. 13-17, fra 24. juni-1. september: hverdage kl. 11-17, søndag kl. 13-17.

Lokalhistorisk Forening for Jels sogn

Formand og leder: Margit Falkenberg Ottosen, Jelsvej 39, Grønnebæk, 6630 Rødding, tlf. 74 55 22 45.

Foreningens arkiv: Jels Skole, Krygersvej 2, Jels, 6630 Rødding.

Åbningstid: Efter aftale.

Foreningen er oprettet i 1984.

Lintrup lokalhistoriske arkiv

Formand og leder: Mogens Lorentzen, Grænsevej 1, Foldingbro, 6660 Lintrup, tlf. 74 85 53 45.

Foreningens arkiv: Lintrup skole, Kirkepladsen 1, 6660 Lintrup.

Åbningstid: 1. og 3. tirsdag i måneden kl. 16-18, eller efter aftale.

Arkivet er oprettet i 1981. Medlemmer i 1998: 108.

Besøgende på arkivet i 1998: 9. Afleveringer til arkivet 1998: ingen.

Der er udgivet to publikationer med beskrivelse af henholdsvis Nissumgård og den gamle Dover Kro. Udvalget har foretaget kopiering af de gamle dagblade til interesserede arkiver i Rødding Kommune.

Skodborg Hjemstavsforening

Formand: Kirsten Fynbo, Rugtoften 43, Skodborg, 6630 Rødding, tlf. 74 84 81 48.

Foreningens arkiv: Skodborg bibliotek, Søndergade 2, Skodborg, 6630 Rødding, tlf. 74 84 01 04.

Åbningstid: Onsdag kl. 9.30-12.00.

Leder: Kristian Holmgaard, Mølletofte 16, Skodborg, 6630 Rødding, tlf. 74 84 84 85.

Foreningen og arkivet oprettet i 1941. Medlemmer i 1998: ca. 150.

Skodborg Hjemstavnsforening har samarbejdet med andre foreninger i byen om grundlovsfest, afstemningsfest og efterårsmøde med Naser Khader som foredragsholder. Der har været to foredrag med udblik til Europa ved høj-skoleforstander Henning Dockweiler, Askov og direktør for Grænseforenin-

gen Niels Henriksen. Desuden har vi haft en sognevandring og en aftenudflugt til Brødremenigheden i Christiansfeld samt en heldagstur til Rendsborg med sejltur på Kielerkanalen og Ejderen.

Skrave Hjemstavnforening

Formand: Karl Kristoffer Juhl, Skravevej 28, Langetved, 6630 Rødding, tlf. 74 84 71 75.

Foreningens arkiv: Skravevej 28, Langetved, 6630 Rødding.

Åbningstid: I vinterhalvåret hver mandag kl. 19.30-20.30, eller efter aftale.

Foreningen er oprettet i 1947. Medlemmer: 219.

Besøgende på arkivet i 1998: ca. 10.

Den 4. marts holdt foreningen møde med lokale kræfter om livet i Skrave. Endvidere har foreningen haft en aftenudflugt til Ribe, hvor deltagerne blev vist rundt af en guide.

Lokalhistorisk Forening for Øster Lindet sogn

Formand: Arne Buhrkal, Villavej 7, Øster Lindet, 6630 Rødding, tlf. 74 84 61 54.

Foreningens arkiv: Vestergade 9, 6630 Rødding, tlf. 74 84 62 05.

Åbningstid: 1. torsdag i måneden kl. 14-16 og efter aftale.

Leder: Hanne Flebo, Østervænge 22, Øster Lindet, 6630 Rødding.

Foreningen oprettet i 1976. Medlemmer i 1998: 220.

Arkivet er oprettet i 1986. Besøgende på arkivet i 1998: 50.

Afleveringer til arkivet i 1998: 42.

Efter at foreningen har eksisteret i over 20 år, får arkivet ikke længere så mange afleveringer. Foreningen lægger derfor mere vægt på formidlingen af arkivets indhold. Derfor vil foreningen i samarbejde med de øvrige arkiver i kommunen skabe økonomisk grundlag for at få billederne gjort tilgængelige på CD-rom. Ved et møde i vinteren var pressen i fokus ud fra spørgsmålet: »Former pressen historien?«.

Rødekro kommune

Lokalhistorisk Forening for Rødekro kommune

Formand: Ellen Jensen, Stationsvej 36, Hovslund, 6230 Rødekro, tlf. 74 66 44 04.

Foreningens arkiv: Villa Catharina, Callesensvej 6a, 6230 Rødekro.

Åbningstider: Første og tredje mandag i måneden kl. 15-17 og efter aftale.

Leder: Inger Danielsen, Skovvænget 11, 6230 Rødekro, tlf. 74 66 26 42.

Foreningen er oprettet i 1979. Medlemmer i 1998: 615.

Arkivet er oprettet i 1990. Besøgende på arkivet i 1998: ca. 50.

Afleveringer til arkivet i 1998: 28.

Efter den årlige generalforsamling var der lysbilledforedrag. Den 16. maj havde vi en bustur til Ejderdæmningen og Frederiksstad. I weekenden 12.-13. september deltog foreningen med stand på en Fritidsmesse på Fladhøjskolen i Rødekro, hvor arkivet viste billeder og gl. effekter. Årbogen på 160 sider og trykt i 650 eksemplarer blev godt modtaget overalt.

Arkivet har i 1998 modtaget mange billeder m.m. Den største aflevering var privatarkivet fra Mathias Lorentzen, »Lundsgård«. Af andre kan nævnes en salmebog fra 1699 indleveret af Torp Friis Møller.

Skærbæk kommune

Historisk Forening for Skærbæk og Omegn

Formand: H. E. Sørensen, Melbyvej 27, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 17 04.

Foreningens arkiv: Skærbækegnens Museum, Storegade 47, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 20 52.

Åbningstid: Mandag-fredag kl. 10-17, eller efter aftale.

Leder: H. E. Sørensen (se ovenfor), tlf. 74 75 20 52.

Foreningen er oprettet i 1967. Medlemmer i 1998: 250.

Arkivet er oprettet i 1967.

Foreningen har afholdt tre foredrag og afstemningsfesten sammen med andre foreninger. Arkivet har indsamlet en del billeder og andet materiale bl.a i forbindelse med Badestedet Lakolks 100-års jubilæum.

Skærbækegnens Museum

Storegade 47, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 20 52.

Åbningstid: mandag-torsdag kl. 10-17 og efter aftale.

Leder: H. E. Sørensen (se ovenfor).

Rømø lokalhistoriske forening

Formand: Rosa Schmidt, Ternevej 11, Havneby, 6792 Rømø, tlf. 74 75 52 10.

Foreningens arkiv: Vestervej 9, 6792 Rømø, tlf. 74 75 52 10.

Leder: Arne Jørgensen, Strømmen 10, 6792 Rømø, tlf. 74 75 63 47.

Åbningstider: 1. onsdag i måneden kl. 15-18.

Foreningen og arkivet er oprettet i 1995. Medlemmer: ca. 100.

Afleveringer til arkivet i 1998: 36.

Arkivet har fået lagt nyt tag på det meste af huset. Lige før jul modtog foreningen et fondsbeløb på 30.000 kr. til indkøb af en PC med scanner. Herpå er der nu indskrevet 80 indkomstjournaler. Foreningen har endvidere modtaget bl.a. 148.000 kr. fra Leader II og 48.000 kr. fra A. P. Møller-fonden. Foreningen har deltaget med en udstilling til festlighederne i forbindelse med Rømø-dæmningens 50-års jubilæum. I samme forbindelse blev optaget en video.

I løbet af året har arkivet bl.a. modtaget M. K. Lauridsen's notater og dokumenter vedr. gl. Rømø-huse og personer; udskiftningsakter og ejendoms-papirer; 11 stk. originale søkort 1836-1862; en film fra TV-syd om troljebanen.

Sundeved kommune

Lokalhistorisk Forening for Sundeved

Formand: Jørgen Schmidt, Osmark 10, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 71 94.

Foreningens arkiv: Truenbrovej 21A, Avnbøl, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: Onsdag kl. 15-18. Lukket i juli og mellem jul og nytår.

Leder: Inga Christensen, Vester Snogbæk 10, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 75 35.

Foreningen er oprettet i 1992. Medlemmer i 1998: 798.

Arkivet er oprettet i: 1992. Besøgende på arkivet i 1998: 135.

Afleveringer til arkivet i 1998: 25 + fotos.

På foreningens generalforsamling i marts blev tidligere arkivleder Ellen Margrethe Olsen udnævnt til æresmedlem. Omkring 175 deltog i foreningens årlige aftentur, der gik til Nybøl mølle, hvor kaptajn Ole Andersen, Sønderborg fortalte om Grundlovsslaget 1848, og fru Jette Lund fortalte om Nybøl mølles historie. Desuden var der en demonstration ved sortkrudtskytterne af en lille kanon og forladegevær.

Selskabet for Nydamforskning

Formand: Vincent Jensen, Peberbjerg, Skovbyvej 14, 6470 Sydals, tlf. 74 41 57 47.

Foreningens arkiv: Historisk Forening for Sundevad, Truenbrovej 21A, Avnbøl, 6400 Sønderborg.

Udstilling: Nydamhuset, Nydamvej 41, Øster Sottrup, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: Efter aftale. Nøglen udleveres på Nydamskolens bibliotek, tlf. 74 46 72 42.

Sydals kommune

Lokalhistorisk Forening for Kegnæs sogn

Formand: Peter Wehl, Forsthoved 3, Kegnæs, 6470 Sydals, tlf. 74 40 51 92.

Foreningens arkiv: Østerbyvej 11, Kegnæs, 6470, Sydals, tlf. 74 40 51 85.

Åbningstid: I sommerhalvåret første mandag i måneden kl. 18-19.30. I vinterhalvåret hver mandag kl. 18-19.30 eller efter aftale.

Leder: Anna Hansen, Storetoft 25, Kegnæs, 6470 Sydals, tlf. 74 40 51 85.

Foreningen er oprettet i 1978. Medlemmer i 1998: 370.

Arkivet er oprettet i 1978. Besøgende på arkivet i 1998: ca. 80.

Afleveringer til arkivet i 1998: ca. 20.

Foreningen har i årets løb medvirket ved tre foredragsaftener. Endvidere er der afholdt en aftentur til Rundemølle på Løjt-Land. Foreningens mangeårige arkivleder Hans Bertelsen, Østerby, blev på generalforsamlingen udnævnt til æresmedlem.

Lokalhistorisk Forening for Hørup sogn

Formand: Chresten Wolf, Østerbakken 11, Høruphav, 6470 Sydals, tlf. 74 41 53 06.

Foreningens arkiv: Hørup centralskole, Vestervej 42, Kirkehørup, 6470 Sydals, tlf. 74 41 52 65.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Anna Kirstine Nielsen, Mjanghaiøj 11, 6470 Sydals, tlf. 74 41 52 65.

Foreningen er oprettet i 1978. Medlemmer i 1998: 750.

Arkivet er oprettet i: 1979. Besøgende på arkivet i 1998: 40.

Afleveringer til arkivet i 1998: 10.

På generalforsamlingen i marts blev Peter Hell, som tak for sit store arbejde siden foreningens oprettelse i 1978, udnævnt til æresmedlem. Foreningen har igen i år udsendt et årsskrift. I årets løb er der arrangeret en byvandring, en bustur til Søgaard/Klipleve m.m.

Lysabild sognehistoriske forening

Formand: Viggo Vandkær Thomsen, Lysabild Degnegård, Lysabild, 6470 Sydals, tlf. 74 40 42 84 (kl. 9-10, 17-18). Fax 74 40 30 30.

Foreningens arkiv: Lysabild skole. Post skal sendes til arkivets leder.

Åbningstid: Første torsdag i måneden kl. 18-20 og efter aftale med arkivlederen. Leder: Nicolai Hansen, Mommarmvej 395, Mommarm, 6470 Sydals, tlf. 74 40 79 95.

Foreningen er oprettet i 1978. Medlemmer i 1998: 757.

Arkivet er oprettet i 1978. Besøgende på arkivet i 1998: 320.

Afleveringer til arkivet i 1998: 28.

I samarbejde med menighedsrådet indledte foreningen den 11. november kl. 10 højtideligheden i Lysabild kirke til minde om våbenstilstandsdagen og de 66 unge mænd fra sognet, som faldt i 1. Verdenskrig. Som symbol på fremtiden sluttede højtideligheden ved indkørslen til Lysabild, hvor foreningens næstformand Peter Jørgensen og formanden Viggo Vandkær Thomsen hver plantede et æbletræ.

I overværelse af 200 mennesker holdt foreningen 20-års jubilæum den 11. marts, hvor foreningen udgav hæftet »En hilsen fra en glad 20 årig«. Hæftet blev omdelt til husstandene i sognet. Efterårsmødet blev fejret i en fyldt sal på skolen med fhv. minister Anders Fogh Rasmussen som taler. Endelig har foreningen haft fulde busser på to historiske ture til henholdsvis Brundlund og Augustenborg Slot.

Blandt afleveringerne kan nævnes Christiane Hansens erindringer »Fra gamle dage«, en historie om lægevirket i Lysabild samt konfirmandbillede og guldkostbillede med navne. Til de mere utraditionelle afleveringer hører redskaber til brændevinsbrænding.

Tandslet sogns lokalhistorisk forening

Formand: Peter Johannsen, Mommarmvej 313, Tandslet, 6470 Sydals, tlf. 74 40 77 33.

Foreningens arkiv: Tandslet skole, Ertebjergvej 2, 6470 Sydals.

Åbningstid: I perioden 1. oktober-1. april torsdag kl. 19-21 eller efter aftale.

Leder: Svend Iversen, Østkystvejen 117, Ertebjerg, 6470 Sydals, tlf. 74 40 77 85.

Foreningen er oprettet i 1976. Medlemmer i 1998: 410.

Besøgende på arkivet i 1998: 25-30. Afleveringer til arkivet i 1998: 5.

Selv om pladsen er trang på arkivet, er der god orden. Arkivudvalget har været på kursus flere gange. Arbejdsfordelingen er god og vi har fået yngre ind med forstand på edb, der kan bruge den nyanskaffede PC'er med scanner. I vinterhalvåret har vi kursus i gotisk og en studiekreds, der arbejder med gamle veje. Da kurserne har kørt over flere år, har vi efterhånden et materiale, som vi påtænker at udgive. Foreningen var i sommeren 1998 arrangør ved genrejsning af mindestenen i æ Sneej ved Vibæk-Vandmølle.

Sønderborg kommune

Lokalhistorisk Forening for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg

Formand Ole Andersen, Ringløkke 24, 6400 Sønderborg, tlf. 74 48 84 79.

Arkivets adresse: Kirkegade 8, 6400 Sønderborg, tlf. 74 43 27 10.

Åbningstider: Mandag kl. 9-12 og onsdag kl. 15-17.

Arkivleder: Kai Viggo Jørgensen, H. P. Hanssens Vej 2, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 61 19.

Besøgende på arkivet i 1998: 285. Afleveringer til arkivet i 1998: 70.

Arkivet har imødekommet en stigende efterspørgsel på lysbilledforedrag i diverse foreninger og institutioner. Der er afleveret arkivalier fra Sønderborg Kommunes El-forsyning og diverse arkivalier fra Dybbøl Mejeri.

Ulkebøl

Arkivafdeling: Torvet 2, Ulkebøl, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 93 66.

Åbningstid: Tirsdag kl. 10-12, onsdag kl. 19.30-21.

Arkivleder: Sofie Rasmussen, Sneppevej 5, Skovby, 6470 Sydals, tlf. 74 40 48 63.

Arkivet er oprettet i 1979. Besøgende på arkivet i 1998: 170. Afleveringer til arkivet i 1998: 34.

Arkivet har modtaget menighedsrådets konfirmandlister, et købmandsregnskab fra Iver B. Jensen, en slægtshistorie fra Valborg Sørensen og arkivalier fra F.A.F.

Tinglev Kommune

Lokalhistorisk Forening for Tinglev kommune

Formand: Benny Lau, Kværnholtvej 16, 6372 Bylderup Bov, tlf. 74 76 11 00.

Foreningens arkiv: Bylderup Bov Bygade 17, 6372 Bylderup Bov, tlf. 74 76 21 41.

Postadresse: Tinglev Bibliotek, Tinglev Midt 2, 6360 Tinglev.

Åbningstid: Mandag og onsdag kl. 15-18, onsdage kl. 19-22 og efter aftale.

Leder: Bibliotekar Ina Juhl, Porsevænget 4, 6360 Tinglev, tlf. 74 64 32 61.

Foreningen er oprettet i 1975. Medlemmer i 1997: 212.

Tønder kommune

Lokalhistorisk Forening for Tønder kommune

Formand: Kaj Elkjær Larsen, Grev Schacksvej 3, 6270 Tønder, tlf. 74 72 20 20.

Foreningens arkiv: Richtsensgade 10, 6270 Tønder, tlf. 74 72 33 26.

Åbningstid: Tirsdag kl. 13-18, onsdag og torsdag kl. 13-17. Leder: Britta Bargfeldt, Østergade 19, 6270 Tønder, tlf. 74 72 33 11.

Foreningen oprettet i: 1982. Medlemmer i 1988: 260.

Arkivet er oprettet i: 1982. Besøgende på arkivet i 1998: 623.

Afleveringer til arkivet i 1998: 81.

Foreningens medlemstal er støt stigende med god opbakning til arrangementerne, specielt til dr.phil. Sabine Loreks foredrag om retsopgøret i Sønderjylland efter 1945. Den vellykkede udflugt til Sild var overtegnet. Tønder Kommune samt Verein Deutsches Haus har igen i 1998 ydet foreningen økonomisk støtte bl.a. til indkøb af edb-udstyr.

Arkivet er benyttet af uddannelsessøgende på alle niveauer fra folkeskole til universitet og forskellige forskere. Det samme gælder kommunens, amtets og statens institutioner. Slægtsforskere fra ind- og udland henvender sig i



Tønder Lokalhistoriske Arkivs salgsbod til Handelsstandsforeningens gågademarked juli 1998. Fra venstre ses en kunde, Viggo Møballe, Hans Bachmann og Britta Bargfeldt. Foto: Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

stort tal. En amerikaner skrev efter sit besøg på arkivet et rosende brev til Tønders borgmester, hvori arkivet blev omtalt som »a local treasure«. Billedsamlingen er benyttet til bogudgivelser og af tidsskrift- og avisredaktører. Foretagsvirksomhed og deltagelse i Handelsstandsforeningens sommermarked har bidraget til at skaffe nye medlemmer og afleveringer. De mange tiltag har igen i år været mulige takket være indsatsen fra en kreds af engagerede, dygtige, initiativrige frivillige hjælpere.

Af de mange afleveringer kan nævnes Møgeltønder Skoles lokalhistoriske samling, Tønder Festivalens arkiv, Familien Drøhsens papirer og HK's arkiv.

Vojens kommune

Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune

Formand: Agnes Svendsen, Jernhytvej 21, 6500 Vojens, tlf. 74 54 19 41.

Foreningens arkiv: Møllerens Hus, Tørning Mølle, Tørningvej 7, Hammelev, 6500 Vojens, tlf. 74 50 70 31.

Åbningstid: Tirsdag kl. 19-21, torsdag kl. 14-16 og efter aftale.

Leder: Laurids Lund, Hovedgaden Vest 104, Over Jerstal, 6500 Vojens, tlf. 74 54 73 45.

Foreningen er oprettet i 1985. Medlemmer i 1996: 362.

Besøgende på arkivet i 1998: 250. Afleveringer i 1998: 33.

Arkivet har i 1998 fået et lokale mere, så de besøgende og de frivillige medarbejdere har fået hver deres lokale. I det nye lokale er bogsamlingen og samlin-

gen af mikrofiche placeret. Arkivet har i 1998 lavet en samarbejdsaftale med firmaet »York« i lighed med aftalen med firmaet »Gram A/S«.

Museumsinspektør Orla Madsen, Haderslev Museum, holdt i januar foredrag om sin deltagelse i Vitus Bering-ekspeditionen i 1991. Medlemsudflugten gik til Elmegård og Lindegård i Sommersted. I Haderslev blev der i oktober afholdt et velbesøgt »Hvem/Hvad/Hvor og Hvornår« arrangement. Julemessen på Tørning Mølle havde i 1998 temaet »Fly og flyvestation« med udstilling arrangeret af Museumsgruppen på Flyvestation Skrydstrup.

Blandt afleveringerne kan nævnes Vedsted menighedsrådsarkiv incl. et gammelt pastoratskab med indhold; Skrydstrup Ungdoms- og idrætsforening; Andreas Michaelsens og Chresten Madsens efterladte papirer.

Lokalhistorisk Forening for Jegerup sogn

Formand: Mathias Nørgaard, Haderslevvej 2, 6500 Vojens, tlf. 74 50 61 84.

Foreningens arkiv: Jegerup skole, Bygaden 16, Jegerup, 6500 Vojens.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 19-21, eller efter aftale.

Leder: Kaj Sandholdt, Kærager 8, Jegerup, 6500 Vojens, tlf. 74 54 29 80.

Foreningen er oprettet i 1988. Medlemmer i 1996: 245.

Arkivet er oprettet i: 1988. Besøgende på arkivet i 1998: 10.

Afleveringer til arkivet i 1998: 27.

I forbindelse med Jegerup Forsamlingshus 75-års jubilæum deltog foreningen med billeder, beretninger m.m. i et 1½ times foredrag, som blev omarbejdet til en artikel i vort årsskrift nr. 10. Der er modtaget ejendomspapirer m.m. fra H. H. Iversen, billeder i forbindelse med forsamlingshusets 75-års jubilæum, anskuelsesbilleder og landbrugsredskaber.

Lokalhistorisk Forening for Oksenvad sogn og Omegn

Formand: Ernst K. Svennesen, Vadstedvej 10, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74 50 43 05.

Foreningens arkiv: Ø. Lindetvej 5, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74 50 46 07.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Ernst K. Svennesen (se ovenfor).

Foreningen er startet i: 1984. Medlemmer i 1998: 184.

Arkivet er oprettet i: 1984. Besøgende på arkivet i 1998: ca. 50.

Afleveringer til arkivet i 1998: 12.

Ved foreningens månedlige møder har der i gennemsnit været 39 deltagere. Årsskriftet bragte Marius Kocks optegnelser om Tovskov Mølle.

Arkivet har ydet hjælp til flere slægtsforskere, der nu kan kommunikere med os over internet. Ruth og Anders Bruuns samling er anbragt under et tag. Samlingen fylder ca. 125 m² på loftet af skolens gymnastiksal. Der er næsten overfyldt, og der venter et stort registreringsarbejde. Fra et dødsbo er modtaget billeder og breve fra 1. Verdenskrig samt slægthistorier som tak for assistance.

Aabenraa kommune*Løjt lokalhistoriske forening*

Formand: Erling Madsen, Sandskærvej 582, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 78 04.

Foreningens fotoarkiv på Rundemølle: Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Claus Lildholdt, tlf. 74 61 80 43.

Ensted sogns lokalhistoriske forening

Formand: Hans Peter Meier, Buen 80, Stubbæk, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 33 98.

Foreningens arkiv: Skolegade 1, Stubbæk.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Hans Peter Meier (se ovenfor).

Foreningen oprettet i 1981. Medlemmer i 1998: ca. 275.

Arkivet er oprettet i 1980. Besøgende på arkivet i 1998: 2.

Antallet af afleveringer til arkivet i 1998: 1.

Der er samarbejdet med sognets andre foreninger om udgivelsen af et jubilæumsskrift til Ensted sogns forsamlingshus' 75-års jubilæum. I løbet af året er arrangeret en udflugt og en sognefest. Der er indkommet kopier af billeder fra modstandskampen fra Povl Andersen, Oksbøl, tidligere Aabenraa.

Aabenraa byhistoriske forening

Formand: Esther Buchreitz, Nybro 14, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 35 11.

Foreningen er startet i 1959.

Medlemmer i 1996: 450.

Ved årsmødet den 23. marts 1998 holdt Sv. Aage Faaborg lysbilledforedrag om nedlagte butikker i Aabenraa. Efterårets emne var fortsættelsen af Erik Skifter Andersens foredrag om byens erhvervsvirksomheder. Udflugten gik til Løjt med den nyrestaurerede kirke og Rundemølle. Årsgaven var et farve-tryk af skibsportrættet på Aabenraa Museum af fregatten »Aurora«, hvis formodede kanoner er erhvervet af foreningen og deponeret på museet. Cafeen i Slotsmøllen ved Brundlund Slot holdt åben hver weekend fra maj til september.

Årsskrifter og periodica 1998

udgivet af de lokalhistoriske foreninger, museer og arkiver 1998/99

Augustenborg

Lokalhistorisk arkiv – Årsskrift – 1999.

Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg Kommune.

1999. 40 sider. Indhold: »Forord« – Elisabet Boyesen: »Erindringer om en barndom og ungdom i Asserballe præstegård« – Edel Jessen: »Erindringer fra en tid på Slotsallé i Augustenborg« – Chr. Ernst Christensen: »Et brev til Herman Bang« – Hans Lind og Kjeld Eriksen: »Caroline Amaliehemmet 1949-1999« – Gunner Rasmussen: »En overraskelse« – Chr. Fægteborg: »Gammelgaard« – Hans Andersen: »Vore genforeningsstene« – Fritz Mortensen: »Barndomsmin-der fra Augustenborg«.

Ekspedition: Lokalhistorisk arkiv for Augustenborg kommune, Slotsallé 10, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 18 08.

Bevtoft og Tirslund

*Lokalhistorisk Forening for Bevtoft og Tirslund sogne. Årsskrift med aktuelt fra arki-
vet 1999*

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Bevtoft og Tirslund sogne.

1999. 36 sider. Indhold: Valdemar Frisk: »Årets gang i og uden for arkivet« – Gunder Marie Nissen: »Nis Lorentsen Halk« – Jørgen Schmidt: »H. A. Kry-ger« – Steffen Oxholm: »Tirslunde sogn's historie fra Oldtid til Nutid« – Anne Birgitte Sørensen og Per Ethelberg: »Skovrejsning og arkæologi i Bevtoft sogn«.

Ekspedition: Andreas Gram, Rosenvænget 60, 6541 Bevtoft, tlf. 74 51 42 24.

Bov

Historisk Forening for Vis Herred. Bov Museum

Udgivet af Historisk Forening for Vis Herred.

Årg. 21, 1998. 68 sider. Indhold: »Forord« – H. H. Bang: »Fra Historisk For-ening for Vis Herred« – N. P. Lund-Jensen: »Fra Bov Museum« – Kirsten Spar-vath: »Fra Bov Lokalarkiv« – H. H. Bang: »Harkær« – H. H. Bang: »Harkærs frihedsbrev« – H. H. Bang: »Herredsfoged Jes Thomsen« – Gertrud Hansen: »Et liv i grænselandet II« – Marie Jessen: »Sønderjyske dialektord IV« – Peter Thomsen: »Tørveproduktion i første halvdel af det tyvende århundrede« – Lorenz Jacobsen: »De tog billetten« – Henrik Schou: »Strålende dansk sejr ved Bov« – »Bestyrelserne – Udgifter om lokale forhold 1996-97«.

Ekspedition: Padborg Boghandel, Bov Bibliotek, Bov Museum og Holbøl Brugs.

Broager*Broagerland X*

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Broagerland.

1998. 112 sider. Indhold: »Forord« – »Fra bestyrelsen« – Chr. Caspersen: »Broager Forsamlingshus« – Frederik Speggers: »Erindringer fra Egernsund« – Peter A. Petersen: »Sygehusforeningen« – Mette Kristine Jensen: »Broager kirke« – Gerd Nielsen: »Krigserindringer« – Frede Struck: »Sundeved Ringriderkorps« – Christian Frederiksen: »Telefoncentralen i Broager« – Ester Olsen: »Årets gang«.

Ekspedition: Kresten Krogh, Møllegade 42, 6310 Broager, tlf. 74 44 17 64.

Egen*Årsskrift 1998*

Udgivet af Egen Sogns Lokalhistoriske Forening.

1998. 40 sider. Indhold: Aage Hansen: »Egen sogns skoler« – Egon Hansgaard: »Agrimård« – »Klip fra præstearkivet« – Astrid Lund: »Jens Jensen Bondes erindringer« – Hans Bonde: »Sognefogeder i Egen sogn fra 1920-1974«.

Ekspedition: Hans Bonde, Sebbelundvej 16, Egen, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 83 63.

Felsted*Historisk Årbog for Felsted Sogn*

Udgivet af Historisk Forening for Felsted Sogn.

Nr. 16 1998. 90 sider. Indhold: Marie Nissen: »En brøndgravers historie« – Andreas Asmussen: »En gade og dens beboere« – Marie Bjerrum: »Marcus Lorenzen« – H. C. Staugaard: »Marcus Lorenzen-efterkrift« – H. C. Staugaard: »Pastor Mørk Hansens dagbog« – Ellen Jacobsen: »Lægekone før lægehusenes tid« – Hans Thomsen: »Uddrag af Th. Kaufmanns bog 'i Fjendevold'« – Mette Lassen: »Barndom, ungdom, bondekone og alderdom« – H. C. Staugaard: »Maren og Andreas Hansen Møller, Krusmølle« – Sven Zachariassen: »Udbygningen af Felsted« – Andreas Asmussen: »Foreningens virke, arkivet m.v.«.

Ekspedition: Mette Lassen, Bygbjergvej 17, Felstedmark, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 51 19.

Gråsten*Årsskrift 1998*

Udgivet af Historisk Forening for Graasten by og egn.

1998, 64 sider. Indhold: Bendt Olesen: »Bryllup i Gråsten« – Arne Aabenhus: »Dansk Amatør Teater Samvirke 50 år i Gråsten« – G. O. Hansen: »En slagter- og eksportørfamilie« – Elsebeth Thygesen Kristensen: »Kroer og hoteller i Gråsten« – E. T. Kristensen: »Tysk skole i Gråsten Fördeschule 25-års jubilæum« – Hans Sahl: »En kirkenøgles historie« – Silke Eisenschmidt og Nis Hardt: »Høje under marken« – Elsebeth Thygesen Kristensen: »Årets gang« – Frede Chr. Ihle: »Årsberetning« – »Oplysninger til medlemmerne« – Kirsten Thomsen: »Beretning fra arkivet«.

Ekspedition: Hans Paulsen, Stjernevej 31, 6300 Gråsten, tlf. 74 65 10 70.

Haderslev

Langs fjord og dam. Lokalhistorie omkring Haderslev

Udgivet af forlaget Gammelting.

1998. 124 sider. Indhold: »Forord« – Leif Gr. Thomsen: »Da bombemaskinen faldt ved Avnevig« – Hanne Næsborg-Andersen: »Assens-Årøsumd færgeoverfarten gennem 300 år« – Albert Poulsen: »Borgerne Peter og Johann Jürgen Falck i Slotsgade« – René Rasmussen: »'Det var da en farlig hejre!' Margrethe von Wildenradt-Krabbe-affæren 1899-1903« – Gerda Julie Seidenfaden: »Krauses hotel i Haderslev« – Jørgen Toft Jessen: »Modernisme og tradition – et fortsat billede af byggeriet i Haderslev« – Chresten Møller: »Flygtningehospitalet i Haderslev« – Erna og Orla Madsen: »En ulykke på dammen i juni 1913 og dens følger« – Herning Ehlers Olsen: »KFUM's soldaterhjem i Haderslev gennem 75 år« – Sven Ohlsen: »Kgl. Majestæts ridefoged Falle Jensen« – Noter og henvisninger.

Ekspedition: Haderslev Museum, Dalgade 7, postboks 122, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 75 66.

Hoptrup

Hoptrup sogns Lokalhistoriske Forening

Udgivet af Hoptrup sogns Lokalhistoriske Forening.

1998. 44 sider. Indhold: Holger Bonde: »Årsberetning for 1998« – »Genbrug« – Sven Ohlsen: »Marstrup bygade nr. 125« – »Købmand Hans Christensen« – Annelise W. Hans: »Haderslev-pige i Sønderballe« – »For 100 år siden« – »For 75 år siden« – »For 50 år siden« – »For 25 år siden« – Lizzie Knoop: »Københavnerpige i Hoptrup« – Erik Christensen: »Skovbydreng blev universal-arving i Djernæs« – Sven Ohlsen: »3 vandmøller i Hoptrup« – Sven Ohlsen (red): »Hoptrup frivillige brandværn« – »Fra gamle dage«.

Ekspedition: Holger Bonde, Lysmosen 34, Marstrup, tlf. 74 57 52 74.

Hørup

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn.

17. årgang. 1999. 40 sider. Indhold: Anna Kirstine Nielsen: »Hørup sogn i krigen 1848-50« – Cathrine Christensen: »Krigen på Hjemmebane. Erindringer fra Krigen 14-18« – Anna Kirstine Nielsen: »Pastor Schwensen's indberetning til Oldsagskommissionen« – Peter A. Christensen: »Søfart gennem 200 år« – Hanne Alsing: »Tilværelse på hjul fra forår til september« – Chr. Møller: »Om isvinteren i 1929« – »Love og vedtægter for Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn« – »En julehilsen i en mørk tid« – »Jordens Drift og Aarets Arbejder« – Karen Harboe: »Tidsfordriv i gamle dage – kragesnak« – Anna Kirstine Nielsen: »Året 1998« – Karen Harboe og Peter Hell: »Arkivet 1998«.

Ekspedition: Peter Hell, Havemose 2, Lambjerg, 6470 Sydals, tlf. 74 41 52 15.

Jegerup

Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn 1998

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn.

1998. 54 sider. Indhold: Mathias Nørgaard: »Forord« – »Året 1998 i Lokalhisto-

risk Forening for Jegerup sogn« – Aage Gram: »Der var engang en kro« – Peter Jepsen: »Jagtselskabets nye tilholdssted« – Kaj Sandholdt: »Jegerup forsamlingshus 1923-1998« – Peter Petersen: »Billundgaard i 50'erne« – Tage Buhrkal: »'Dreng' på Billundgaard« – Mathias Nørgaard: »Billundgaard 1950-60« – H. H. Iversen: »Roy Bork« – Kaj Sandholdt: »Historikeren Peter Lauridsen« – »Julekage« – »Jegerup Skole 1946« – »Jegerup Skole på 40 års jubilæumsdagen«.

Ekspedition: Mathias Nørgaard, Haderslevvej 2, Simmersted, 6500 Vojens, tlf. 74 50 61 84.

Kliplev

Fra Kliplev Sogn

Udgivet af Lokalhistorisk Forening.

1998. 72 sider. Indhold: J. Mørk: »Foreningen« – »Sophie Lundell fortæller« – »Beretning fra 9. april 1940« – Jørgen Hansen: »Kliplev Kirkegaard« – »For 50 år siden« – Jørgen Hansen: »Aartoft parceller«.

Ekspedition: Jacob Mørk, Præstevænget 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 78 93.

Løgumkloster

Årsskrift 1998

Udgivet af Historisk Forening for Løgumkloster Kommune.

1998. 26 sider. Indhold: Ninna Poulsen: »Vanskeligheder før gitemål i 1763« – Ervin Leitner: »Forspillet til striden mellem Løgumboerne og Revslundboerne« – Ninna Poulsen: »Ansøgning om tilladelse til ølbrygning« – Vang Rasmussen: »Da 'Porthuset' var byens fængsel« – Ninna Poulsen: »Om anvendelse af selvdøde dyr« – Hans Erik Jensen: »Gaver til arkivet 1994-1997«.

Ekspedition: Allan Honoré, Koldkådvej 17, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 33 53.

Oksenvad

Lokalhistorisk Forening for Oksenvad Sogn og Omegn 1999

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Oksenvad Sogn og Omegn.

1999. 36 sider. Indhold: »Tovskov mølle«.

Ekspedition: Hans Jørgen Kjær, Forpagtervej 2, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74 50 44 19.

Rødning

Historisk Årbog for Rødning-egnen 1998

Udgivet af de lokalhistoriske arkiver og foreninger i Rødning kommune.

1998. 88 sider. Indhold: »Forord« – »En liden stridig Bock fra Stenderup« – »Spillegildet i Hjerting« – »Chr. J. Ravns levned« – Andreas Lunding: »Minder fra 1. verdenskrig« – Thora Madsen: »Pedel på Rødning Højskole under 2. verdenskrig« – Martin Sørensen Ketelsen: »En arbejdsmand fortæller« – Anne Marie Christophersen: »Hvor blev de af?« – »Lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg«.

Ekspedition: Hans Carlo Jensen, Rødding Bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødding, tlf. 74 84 12 88.

Rødekro

Fra Rødekro kommune 1998

Udgivet af Lokalthistorisk Forening for Rødekro kommune.

1998. 160 sider. Indhold: »Foreningens bestyrelse og udvalg« – »Forord« – Ellen Jensen: »Året 1997« – Torp Friis Møller: »Træk fra vor egns historie gennem 2000 år (fortsat)« – H. Chr. Lassen: »Erindringer (fortsat)« – P. Hoyer: »Broen ved Svejlungstok« – P. Hansen: »Modstandsbevægelsen i Hellevad sogn« – Torp Friis Møller: »De gamle veje i Hjordkær sogn« – Ellen Jensen: »Genner Forsamlingshus« – Harald Mathiasen: »Benzinsalget i Rødekro kommune i ældre tid« – Nis M. Branderup: »Ung nordslesvigsk kår under fremmedherredømmet« – Holger Hansen: »Fra det gamle Kløver Es i Hellevad til det nuværende Kløver Es« – Torp Friis Møller: »For 100 år siden. Små udpluk fra Hejmdal årgang 1898« – Torp Friis Møller: »For 50 år siden. Små udpluk fra Hejmdal årgang 1948« – Senius Tiedemann: »Træk fra ældre tids forhold i Rugbjerg og omegn« – Aksel Ravn: »Elim« – Nis Branderup: »Minder fra Rødekro« – Hans F. Andresen: »Årsløvsangen« – Hjemstavnens Kirke« – Rødekro-sang fra 1920'erne«.

Ekspedition: Rødekro Boghandel.

Skærbæk

Fra Skærbækegnens Fortid

Udgivet af Historisk Forening for Skærbæk og Omegn & Skærbækegnens Museum i samarbejde med forlaget Melbyhus.

Nr. 13, 1999. 24 sider. Indhold: Henrik Enderlein: »Skærbæk slagteris historie«.

Ekspedition: Historisk Forening, tlf. 74 75 17 04 eller Skærbækegnens Museum, tlf. 74 75 20 52.

Starup

Årsskrift 1998

Udgivet af Starup Sogns Lokalthistoriske Arkivforening.

1998. 20 sider. Indhold: Niels Bladt: »Pluk fra aviserne 1997« – Verner Egholm: »Indtryk fra Starup skole 1960-1966« – Aage Niemann: »Barndomsminder«.

Ekspedition: Karl Erik Olesen, Starup Kirkevej 25, Starup, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 54 20.

Sundeved

Skrift for Historisk Forening for Sundeved

Udgivet af Historisk Forening for Sundeved.

1998. 104 sider. Indhold: »Forord« – H. Cordes: »Lokalarkivet« – Gunnar Solvang: »Sandbjerg – et sjældent stykke dansk kulturlandskab« – Svend Lorenzen: »Sundeved-sangens digter Kristen Karstensen« – Lars Kliver: »Træk fra maleren C. W. Eckersberg's barndoms- og ungdomsår« – Peter Beck: »Andreas Bartram« – Jens K. Lampe: »To berømte brødre fra Nybøl« – Chresten Car-

stensen: »Barndoms- og ungdomserindringer fra Sottrup« – Jørgen Schmidt: »Gottfried Roth fortæller« – Christian Christensen: »Drænararbejde med hånd« – Olav Bonefeld: »E Soplet og Kallesnej« – Lars Kliver: »E Forårsarbejde på Lindhøjgaard« – Niels P. Thuesen: »Sprogvanskeligheder i preussertiden« – H. C. Clausen: »Maren og Chr. Nissens mindelegat« – »Året der gik 1997«.

Ekspedition: H. C. Clausen, Holmbogård, Langbro 2A, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 12 86.

Vojens

Årbog 1998 for Lokalthistorisk Forening for Vojens kommune

Udgivet af Lokalthistorisk Forening for Vojens kommune.

12 årg. 1998. 66 sider. Indhold: »Forord« – Iver Nielsen: »Flystyrt« – Lorens Kræmer: »En sønderjydes erindringer« – Hans Albin Kallenbach: »Maugstrup sogn og kirke« – Ingeborg Huusmann: »Barne- og ungdomsminder fra Vojens« – Erik Christensen: »Pengeudlån i Skovby i 1800-tallet« – Laurids Lund: »Anordning for Dannebrogsmændene« – Valborg Christoffersen: »Sommersted i 1998« – Erik Christensen: »Samarbejde i kulde fortsætter« – Nis Mikkelsen: »Vojens kommune 1997/1998« – Agnes Svendsen: »Foreningens virke 1997/1998« – Laurids Lund: »Årets gang på arkivet« – »Adresseliste«.

Ekspedition: Laurids Lund, Hovedgaden 104, 6500 Vojens, tlf. 74 54 73 45.

Historisk Samfund for Sønderjylland

Styrelse:

Formand: arkivar, dr.phil. Lars N. Henningsen, Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg

Næstformand: landsarkivar, lic.phil. Hans Schultz Hansen, Ærholm 29, 6200 Aabenraa

Sekretær: ubesat

Kasserer: regnskabschef Henning Mathiesen, Poppelhegnet 6, 6400 Sønderborg

Styrelsesmedlemmer iøvrigt:

museumsinspektør Inge Adriansen, Kyshøj 24, Høruphav, 6470 Sydals
generalkonsul, dr.phil. Henrik Becker-Christensen, Kgl. Dansk Generalkonsulat, Nordergraben 19, D 24937 Flensburg

museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen, Markledgade 20, 6240 Løgumkloster

lokalhistorisk konsulent Kim Furdal, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa

museumsinspektør, lic. phil. Henrik Skov Kristensen, Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg

museumsinspektør Lennart S. Madsen, Haderslev Museum, 6100 Haderslev

stiftamtmand O. Perch Nielsen, Gamle Kongevej 86, 6200 Aabenraa
universitetslektor, lic.phil. Carsten Porskrog Rasmussen, Rodekær 1, 6200 Aabenraa

fhv. landsarkivar Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34a, 6200 Aabenraa

Amtsudvalgsformænd

overlærer Hans H. Bang, Padborgvej 27, Bov, 6330 Padborg

boghandler Briks Iversen, Porsebjerg 7, 6400 Sønderborg

skoleinspektør Karl Erik Olesen, Starup Kirkevej 25, Starup, 6100 Haderslev

overlærer Peter Madsen, Vænget 17a, 6240 Løgumkloster

bibliotekar Jesper Bolund Nielsen, Hafengang 8, D-24837 Slesvig

Sekretariat og ekspedition:

Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 46 83

åbningstid: ma.-to. kl. 9-14

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger: Lars N. Henningsen, Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg, tlf. 00 49 461 869 70

Sønderjysk Månedsskrift: Kim Furdal, Institut for Sønderjysk Lokalhi-
storie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60

Skriftrække: Hans Schultz Hansen, Landsarkivet, Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 58

*Amtskredsudvalg:**Haderslev amtskreds*

Karl Erik Olesen (formand)

Starup Kirkevej 25, Starup

6100 Haderslev

74 52 54 20

Aksel Gyldenkærne (sekretær)

Hjerndrupvej 112, Hjerndrup

6070 Christiansfeld

74 56 17 33

Kirsten Fynbo (kasserer)

Rugtoften 43, Skodborg

6630 Rødding

74 84 81 48

Svend Fink

Stubbum Landevej 60, Stubbum

6070 Christiansfeld

74 56 11 93

Aabenraa amtskreds

Hans Henrik Bang (formand)

Padborgvej 27, Bov

6330 Padborg

74 67 16 18

Ellen Jensen

Stationsvej 36, Hovslund

6230 Rødekro

74 66 44 04

Erling Madsen (sekretær)

Sandskærvej 582, Løjt

6200 Aabenraa

74 61 78 04

Svend Agertoft (kasserer)

Vibevej 3, Varnæs

6200 Aabenraa

74 68 01 94

Inger Jørgensen

Nederbyvej 23, Hokkerup

6340 Kruså

74 60 83 61

Sønderborg amtskreds

Briks Iversen (formand)

Porsebjerg 7

6400 Sønderborg

74 43 77 73

Lene Junker-Hansen (sekretær)

Stenderup Kirkebakke 4, Nybøl

6400 Sønderborg

Jørgen Wangel (kasserer)

Mosevang 29, Ulkebøl

6400 Sønderborg

74 42 75 33

Anne-Dorthe Overgaard

Snogbækvej 25, Ø.Snogbæk

6400 Sønderborg

74 46 98 53

Henning Mathiesen

Poppelhegnet 6

6400 Sønderborg

74 42 92 16

Tønder amtskreds

Peter Madsen (formand)

Vænget 17a

6240 Løgumkloster

74 74 37 40

Ingolf Haase

Slotsgaden 28, Møgeltønder

6270 Tønder

74 73 85 69

Finn Clemmensen (næstformand)

Toften 22

6780 Skærbæk

74 75 21 47

Ellen Jepsen

Kærvej 6b, Jejsing

6270 Tønder

74 73 42 22

Else Nissen (sekretær)

Storegade 22

6261 Bredebro

74 71 01 18

Sydslesvigs amtskreds

Jesper Bolund Nielsen (formand)

Hafengang 8,

D-24837 Schleswig

04621 25509

Carsten Reyhé (sekretær)

Winningmay 5

D-24882 Füsing-Schaalby

04622 671

Anders Schaltz Andersen

Osterwung 5

D-25856 Hattstedt

04846 590

Jørgen Kühl

Persillegade 6

6200 Aabenraa

Nils Vollertsen (kasserer)

Suadicanistr. 2

D 24837 Schleswig

René Rasmussen

Studieafdelingen

Norderstr. 59

D 24939 Flensborg

Regnskab for Historisk Samfund for Sønderjylland 1998

INDTÆGTER

Modtaget foreningstilskud	87.800
Kontingent/årbøger	234.491
Sønderjysk Månedsskrift	329.063
Skrifter	88.564
Medlemsaktiviteter	64.330
	<u>804.248</u>

UDGIFTER

Årbøger	-176.093
Sønderjysk Månedsskrift	-287.698
Skrifter	-23.165
Medlemsaktiviteter	-76.727
	<u>-563.683</u>

DÆKNINGSBIDRAG	240.565
Sekretariatsudgifter- og styrelsesomkostninger	<u>-174.126</u>

RESULTAT FØR RENTER	66.439
Renteindtægter	58.254
Kursdifference/rabatter	<u>-4.727</u>

ÅRETS RESULTAT	<u>119.966</u>
----------------	----------------

Årets resultat foreslås disponeret således:

Overførsel til frie reserver	<u>119.966</u>
------------------------------	----------------

Balance pr. 31. december 1998

AKTIVER

Beholdning skrifter	55.878
Debitorer	5.910
Tilgodehavende moms	37.647
Periodeafgrænsningsposter	17.750
Obligationer, nom. kr. 900.000	915.321
Likvide beholdninger	295.636
AKTIVER I ALT	<u>1.328.142</u>

PASSIVER

Saldo pr. 1/1 1998	855.751
Årets overskud	<u>119.966</u>
Ikke-disponerede midler:	975.717
Hensættelser:	
Sønderjysk landbohistorie	<u>150.000</u>

EGENKAPITAL PR. 31. DECEMBER 1998	1.125.717
-----------------------------------	-----------

Kreditorer	164.646
Skyldig kildeskat	2.734
Skyldige omkostninger	<u>35.045</u>

KORTFRISTET GÆLD IALT	<u>202.425</u>
-----------------------	----------------

PASSIVER IALT	<u>1.328.142</u>
---------------	------------------

Styrelsens erklæring

Nærværende årsregnskab indeholder efter vor opfattelse alle relevante oplysninger, herunder alle aktiver og passiver.

Aabenraa, den 20/2 1999

Lars N. Henningsen

Hans Schultz Hansen

Kim Furdal

Henning Mathiesen

Erklæring fra kritisk revision

Foranstående årsregnskab for Historisk Samfund har vi revideret.

Vor revision har ikke givet anledning til bemærkninger.

Aabenraa, den 27/2 1999

Julius Beier

Frede Rudolph

Registreret revisor FRR

Revisionspåtegning

Vi har revideret det af styrelsen aflagte årsregnskab med tilhørende noter 1-7 for Historisk Samfund for Sønderjylland for året 1998.

Den udførte revision

Vi har i overensstemmelse med almindeligt anerkendte revisionsprincipper tilrettelagt og udført revisionen med henblik på at opnå en begrundet overbevisning om, at årsregnskabet er uden væsentlige fejl og mangler.

Under revisionen har vi ud fra en vurdering af væsentlighed og risiko efterprøvet grundlaget og dokumentationen for de i årsregnskabet anførte beløb og øvrige oplysninger. Vi har herunder taget stilling til den af ledelsen valgte regnskabspraksis og de udøvede regnskabsmæssige skøn.

Vi har endvidere vurderet, om regnskabets informationer som helhed er fyldestgørende.

Revisionen har ikke givet anledning til forbehold.

Konklusion

Det er vor opfattelse, at årsregnskabet er aflagt i overensstemmelse med lovgivningens og vedtægternes krav til regnskabsaflæggelse, og at det giver et retvisende billede af selskabets aktiver og passiver, økonomiske stilling samt resultatet.

Aabenraa, den 25. februar 1999

REVISIONSCENTRET AABENRAA

Registreret Revisionsaktieselskab

Julius Beier

Registreret Revisor F.R.R.

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

Indholdsfortegnelse 1989-1999

ved Niels H. Kragh-Nielsen

Denne indholdsfortegnelse, som omfatter 420 nr., supplerer fortegnelsen i Register til Sønderjyske årbøger 1889-1988 (1989) og er opbygget efter samme systematik:

- Almindelig historie (nr. 1-56)
- Personalthistorie (nr. 57-93)
- Kulturhistorie (nr. 94-117)
- Samfundsforhold. Økonomisk historie (nr. 118-140)
- Lokalhistorie. Topografi (nr. 141-146)
- Arkiver. Museer. Forskningsinstitutioner (nr. 147-172)
- Fra den lokalhistoriske arbejdsmark i Sønderjylland (nr. 173-198)
- Anmeldelser (nr. 199-420)
- Forfatterregister (til artikler og anmeldelser)

Almindelig historie

Jernalder. Vikingetid. Middelalder

1. Gregersen, H.V.: Angler-problemet – endnu en gang. 1989, 33-50.
2. Harck, Ole: Voldstederne på de nordfrisiske øer. 1989, 51-66.
3. Madsen, Lennart S.: Dagligliv på Nørrevold – hvad udgravninger og genstande kan berette. 1990, 5-20.
4. Poulsen, Bjørn: Løvinden og lokalcentrene. Den senmiddelalderlige sønderjyske bondes omverden. 1989, 99-114.
Se også: 119, 132, 133, 142.

Nyere tid indtil 1800

Se: 64, 96, 99, 106, 110, 128, 129, 133, 134, 135, 138, 139, 145, 146.

1800-1864

5. Johansson, Rolf: Finske frivillige i krigen 1864. 1999, 7-36.
6. Neerbek, Hans: Omkring en fæstnings fald. A.F. Tscherning og planerne om en undsætningsekspedition til Rendsborg 1848. 1990, 89-100.
7. Schultz Hansen, Hans: Den slesvig-holstenske patriotiske Forening 1845-1850. 1997, 127-158.

8. Slettebo, Jørgen: Fotograferne og krigen i 1864. 1989, 213-234.
Se også: 72, 92, 97, 121, 131, 136, 138.

1864-1914

9. Andersen, Dorrit: Under Socialistloven. Træk af sønderjysk arbejderbevægelses udvikling 1878-90. 1989, 351-384.
10. Jørgensen, Harald: De sønderjyske forårsmøder. 1994, 197-218.
11. Kjær Christensen, Bjarne: »Ædruelighedens Præsteskab«. Afholdsbevægelsen i Nordslesvig fra 1883 til Genforeningen. 1999, 37-86.
12. Nielsen, Leif H.: Afvandringen fra Vestslesvig 1860-1900 – om drivkræfterne bag den nordslesvigske udvandring. 1994, 159-196.
13. Schultz Hansen, Hans: »Frem, arbejder, frem!«. Den danske bevægelse i Nordslesvig og »arbejderspørgsmålet« ca. 1900-1914. 1989, 287-310.
Se også: 86.

1914-1918

14. Albæk Nielsen, Lizette: Soldaterpostkort fra Første Verdenskrig. 1991, 123-147.
15. Filskov, Lorens: Statsfange i Flensborg 1914. Ved Lars N. Henningsen. 1993, 109-124.
16. Klos, Michael: De dansksindede soldater og Verdenskrigen 1914-18. 1991, 149-160.
17. Klos, Michael: Krisen på hjemmefronten 1914-1918 – med Flensborg som eksempel. 1996, 147-168.
18. Kühl, Jørgen og Jens Ødegaard: Dansksindede sønderjyske krigsdeltagere og faldne i Første Verdenskrig. En diskussion. 1990, 167-174.

1918-1920. Genforeningen

19. Arendt, Niels Henrik: Takke- og lovsangs-gudstjeneste i Haderslev Domkirke 10. juli. 1995, 33-36.
20. Clausen, H.P.: Afstemningstale Slogs Herreds Hus, Bylderup – 10. februar. 1995, 7-13.
21. From, Jørgen: Tale ved mindehøjtideligheden ved Frederikshøj 10. juli. 1995, 36-37.
22. Furdal, Kim: H.P. Hanssens dagbogsoptegnelser november-december 1918. 1994, 219-234.
23. Hansen, Hans Heinrich: Tale ved folkefesten på Dybbøl Banke 11. juli. 1995, 54-56.
24. Henningsen, Lars N.: Afstemningstale Folkehjem i Aabenraa – 10. februar. 1995, 14-23.
25. Lind, Vincent: Tale ved folkefesten på Dybbøl Banke 11. juli. 1995, 42-47.

26. Margrethe II, Dronning af Danmark: Tale ved folkefesten på Dybbøl Banke 11. juli. 1995, 48-50.
27. Nystrup Rasmussen, Poul: Tale ved folkefesten på Dybbøl Banke 11. juli. 1995, 51-54.
28. Perch Nielsen, Ole: Tale ved premieren på Genforeningens festspil 15.-18. juni. 1995, 29-32.
29. Philipsen, Kresten: Velkomsttale ved folkefesten på Dybbøl Banke 11. juli. 1995, 40-42.
30. Rerup, Lorenz: Afstemningstale Flensborghus i Flensborg – 14. marts. 1995, 24-28.
31. Schultz, Heinrich: Tale ved folkefesten på Dybbøl Banke 11. juli. 1995, 56-59.
32. Sejer Andersen, Jens: Tekst til gymnastikopvisning ved folkefesten på Dybbøl Banke 11. juli 1995, 60.
33. Svensson, Bjørn: Det skjulte spil. 1992, 209-234.
34. Vig Jensen, Ole: Tale ved mindehøjtideligheden ved Frederikshøj 10. juli. 1995, 37-39.
Se også: 98, 101, 103, 111, 122, 140.

1920-1940

35. Becker-Christensen, Henrik: »Nordschleswig Erwache!!!«. Det tyske mindretal og nazismen i 1933. 1998, 161-204.
36. Becker-Christensen, Henrik: »Nordschleswigsche Siedlungsgenossenschaft G.m.b.H.« – et tysk jordkampforsøg i begyndelsen af 1920'erne. 1989, 311-321.
37. Jacobsen, Nina: Tysk nazistisk ungdomsarbejde i Nordslesvig 1933-1945. Deutsche Jungenschaft Nordschleswig. Deutsche Mädchenschaft Nordschleswig. 1996, 195-222.
38. Johnsen, Axel: »Front og bro«-løsenet under nazismens pres. Ernst Christiansen og Flensborg Avis 1938-1940. 1998, 133-160.
39. Lauridsen, John T.: Frits Clausen og »førerkuppet« i DNSAP 1933 – magtskiftets problematik i et autoritært førerparti. 1997, 183-212.
40. Rasmussen, René: En storpolitisk julefortælling. 1999, 135-152
41. Stevnsborg, Henrik: Rød, hvid og brun terror – Bela Kun i Sønderjylland 1935. 1995, 335-341.
42. Worsøe, Hans H.: Det nationale register 1921. 1994, 235-250.
Se også: 100, 103, 140.

1940-1945

43. Böge, Johann: »Fordwick« – en rekognoscering for en forbindelse Stockholm-Hamborg og retur. Ved Henrik Skov Kristensen. 1991, 267-294.

44. Hansen, Asger: Erindringer fra Frøslevlejren og Fårhuslejren. 1993, 141-160.
45. Haugbølle, Erik: En skæbnesvanger sabotage i Aabenraa 1944. 1995, 343-362.
46. Holdt, Jens: Brede sogn under besættelsen. Ved Henrik Skov Kristensen. 1995, 363-413.
47. Kühl, Jørgen: Heinrich Himmler, Søren Telling og Danevirke. 1999, 153-178.
48. Møller, Iver: Træk fra kapitulationen og retsopgøret i Sønderjylland. 1992, 291-318.
49. Rambusch, Sigurd: Danske krigsfanger i sovjetiske lejre under og efter 2. verdenskrig. Kildemateriale fra russiske arkiver. 1994, 281-290.
50. Schultz Hansen, Hans: Nazipartiet i Medelby i 1943. 1994, 269-280.
51. Skov Kristensen, Henrik: Modstandsbevægelsen på Skærbæk-egnen 1944-45. 1993, 161-199.
52. Toftegaard Knudsen, Thomas: Skjult i reolen. Peter Marcussens papirer fra besættelsestiden genfundet på Fyn. 1996, 223-234.
- 1945-
53. Buch, Jørn: »Hvor går grænsen?«. 1997, 27-36.
54. Haugbølle, Erik og Erik Jessen: Et nordslesvigsk borgmestersamarbejde 1947-70. 1995, 415-446.
55. Kühl, Jørgen: Sydslesvig i dag. 1996, 235-250.
56. Noack, Johan Peter: Rigsdagspartiernes erklæring 29. juni 1949 – En sidste parlamentarisk Sydslesvig-krise. 1992, 319-340.

Personalhistorie

57. *Andersen, A.H.*, Andersen, A.H.: Hjem, skole og kirke i min barndoms Bjerning sogn i 1890'erne. 1994, 135-158.
58. *Andersen, Ib*, Iversen, Peter Kr.: Ib Andersen, Varnæs. 1942-1993. Nekrolog. 1993, 200.
59. *Andersen, Poul*, Henningsen, Lars N.: Poul Andersen, Munkemølle, 1912-1995. Nekrolog. 1995, 483-484.
60. *Andresen, Andreas*, Schultz Hansen, Hans: Bondeliv på Broagerland. Gårdejer Andreas Andresens erindringer fra Skelde. 1990, 101-156.
61. *Bay, Maria Wilhelmine*, Bay, Maria Wilhelmine: Min barndom i Toftlund. 1998, 7-40.
62. *Bonde, Aage*, Iversen, Peter Kr.: Aage Bonde, Viborg. 1922-1991. Nekrolog. 1991, 319-320.

63. *Bonefeld, Olav J.*, Ladefoged Sørensen, Henning: Olav J. Bonefeld. 16.2.1910-27.4.1989. Nekrolog. 1989, 535-536.
64. *Camerer, Johann Friedrich*, Henningsen, Lars N.: Johann Friedrich Camerer – en tysk-dansk patriot i 1700-årene. 1993, 29-64.
Christensen, Maria Wilhelmine, se 61.
65. *Christensen, S.N.*, Iversen, Peter Kr.: Skoleinspektør S.N. Christensen, Rabsted. 10.2.1920-20.10.1988. Nekrolog. 1989, 536-538.
Christiansen, C.C., se 72.
Christiansen, Ernst, se 38.
Christiansen, Mette Louise, se 72.
66. *Christiansen, Werner*, Fanø, Knud: Werner Christiansen, Tønder. 10.1.1905-11.7.1990. Nekrolog. 1990, 217-18.
Clausen, Frits, se 39.
Clausen, H.V., se 75.
Dorothea, enkedronning, se 96.
67. *Fangel, Henrik*, Henningsen, Lars N.: Henrik Fangel, Aabenraa, 1944-94. Nekrolog. 1994, 316-318.
68. *Fanø, Knud*, Iversen, Peter Kr.: Knud Fanø, Flensborg. 1919-1992. Nekrolog. 1992, 377-380.
69. *Feddersen, Hans*, Henningsen, Lars N.: Penge og ånd. Flensborg-købmanden Hans Feddersens vej til brødremenigheden. 1990. 57-72.
Filskov, Lorens, se 15.
70. *Fink, Troels*, Andersen, Poul: Troels Fink – som jeg har mødt ham. 1912 – 18. april – 1992. 1992, 5-9.
71. *Flor, Christian*, Ægidius, Jens Peter: Professor Christian Flors selvbiografi. 1992, 125-140.
72. *Fromm, Mette Louise*, Henningsen, Lars N.: »Til sognefoged Asmus Fromm i Soed« – breve fra fru brændevinsbrænder C.C. Christiansen i Flensborg 1846-1857. 1996, 111-146.
Hans den Yngre, se 96.
73. *Hans den Ældre*, Fink, Troels: Hertug Hans den Ældre. 1997, 37-58.
Hansen, Asger, se 44.
74. *Hansen, Kresten*, Iversen, Peter Kr.: Kresten Hansen, Højvang. 1907-1991. Nekrolog. 1991, 321-322.
75. *Hanssen, H.P.*, Fink, Troels: Fire breve fra H.P. Hanssen til H.V. Clausen. 1994, 123-134.
Hanssen, H.P., se også 22 og 102.
76. *Heinsen, Helge*, Henningsen, Lars N.: Pastor Helge Heinsens Flensborg-erindringer ca. 1909-30. 1991, 161-204.
77. *Iversen, Jens*, Iversen, Peter Kr.: Jens Iversen. Degn og lærer i Bredebro 1858-1882. 1994, 101-122.
Iversen, Marie C., se 80.

78. *Iversen, Peter Kristjan*, Fink, Troels: Peter Kristjan Iversen 1914 – 23. maj – 1994. 1994, 5-8.
Jacobsen, Jacob, se 106.
79. *Jensen, H.P.*, Fangel, Henrik: H.P.Jensen, Agerskov, 17.12.1925-1.10.1988. Nekrolog. 1989, 538-540.
Jensen, Jens Petersen, se 105.
80. *Jessen, Marie C.*, Jessen, Marie C.: Fra Felstedskov til Frøslev – mit livs historie 1920-1995. 1995, 61-132.
Jessen, Peter, se 137.
Jørgensen, A.D., se 93.
Jørgensen, Christian, se 109.
81. *Kjørboe, Ernst A.*, Sørensen, Kaj: Om Ernst A. Kjørboe. Komponist til den vestslesvigske hjemstavnsang »For en fremmed barsk og fattigt«. 1998, 105-132.
82. *Lildholdt, Hugo*, Iversen, Peter Kr.: Hugo Lildholdt, Aabenraa. 1906-1992. Nekrolog. 1992, 380-381.
83. *Lindberg, Elise*, Kaiser, Birgit: Elise Lindberg – en privatlærerinde i »nationalitetskampens og den folkelige oplysnings tjeneste«. 1995, 457-481.
84. *Lorenzen, August*, Gregersen, H.V.: Den nødstedte August Lorenzen. 1992, 165-170.
Lorenzen, Vilh., se 141.
Marcussen, Peter, se 52.
Matthiessen, Hugo, se 144.
Mejer, Johannes, se 143.
Møller, Iver, se 48.
85. *Nissen, Lorenz*, Runge, Johann: Lorenz Nissen. Dansk præst i Flensborg 1796-1801. 1992, 113-123.
Petersen, Carl S., se 95.
86. *Paulson, Peter*, Paulson, Peter: Mit småkårsliv. Erindringer 1880-1920. 1989, 235-268.
Raben, Peter, se 135.
87. *Rasmussen, Søren*, Kragh-Nielsen, Niels H.: Søren Rasmussen, Hygum. 21.1.1920-18.6.1990. Nekrolog. 1990, 216-17.
88. *Rudbeck, Fr.*, Rudbeck, Fr.: Dansk Berlinerdreng i grænselandet. En folkelig og politisk læretid – erindringer 1920-1947. 1996, 5-64.
89. *Rudbeck, Fr.*, Rudbeck, Fr.: Grænselandsrejsende. 1997, 213-268.
90. *Schrøder, Emil*, Schrøder, Emil: Blikket blev rettet mod nord. 1995, 133-158.
91. *Svensson, A.*, Svensson, Bjørn: Fra røgterdreng til redaktør. 1989, 269-286.
Telling, Søren, se 47.

92. *Thomsen, Christian Jürgensen, Wiell, Stine*: Christian Jürgensen Thomsens rejse til hertugdømmet Slesvig i sommeren 1863. 1992, 171-182.
93. *Troels-Lund, T.F., Gjøde Nielsen, Henrik*: Troels-Lund og A.D. Jørgensen. 1990, 157-166.
Tscherning, A.F., se 6.
Se også: 5, 49.

Kulturhistorie

Arkiver. Biblioteker. Pressevæsen

94. *Fangel, Henrik*: Sønderjyske billeder – en billedsamling og dens muligheder. 1994, 291-315.
95. *Kirkegaard, Preben*: En »Kongelig« bibliotekar i Sønderjylland. 1993, 125-140.
Se også: 38.

Kirkehistorie

96. *Hermansen, Karsten*: Enkedronning Dorotheas og hertug Hans den Yngres kamp for kirkehøjheden over Als og Ærø 1566-1622. 1996, 65-110.
97. *Hermansen, Karsten*: Oprettelsen af Als-Ærø Bispedømme i 1819. 1997, 111-126.
98. *Ingesman, Per*: Da der gik kirkepolitik i Genforeningen. 1995, 239-260.
99. *Thomassen, Jesper*: Kirker og godsejere i Vestslesvig i 1500-1600-tallet. 1998, 57-80.
Se også: 69, 76, 85.

Skolehistorie

100. *Henningesen, Lars N.*: Landsbyskolerapporter fra Skovhuse og Bevtøft 1938 og 1940. 1991, 245-265.
101. *Nørr, Erik*: Hvad kaldte folk til Sønderjylland? Det Sønderjyske Ministeriums administration af læreransøgninger 1919-20. 1995, 205-238.
Se også: 77, 83.

Foreninger. Forsamlingshuse

102. *Caspersen, Jes P.*: Om H.P. Hanssens Mindefond. 1992, 235-247.
103. *Jessen, Erik*: Dansk spejderarbejde i Aabenraa 1919-34 – et led i genforeningsprocessen. 1991, 205-244.
104. *Rise Hansen, Carl*: Danske Samfund for Øster Løgum sogn. 1994, 251-268.

105. Sørensen, H.E.: Gårdejer Jens Petersen Jensen fra Lovrup og Skoleforeningen. 1991, 107-122.
Se også: 7, 11, 37.

Bygningskunst. Billedkunst. Kunsthåndværk

106. Bergild, Merete og Jens Jensen: »Ribe-værkstedet« – Jacob Jacobsen, billedhugger i Haderslev – 1651-1683. 1991, 87-106.
107. Matthiesen, Hans Ole og Jørgen Smidt-Jensen: Frøslevskrinet – er rejsen nu endt? 1993, 5-27.
108. Paulsen, Jørgen: Nyt om Gammelgård på Als. Et kritisk bidrag til slottets bygningshistorie. 1992, 33-52.
109. Steen, Uwe: Christian Jørgensen – den første landsbydaguerreotypist i Slesvig og Holsten. 1990, 73-88.
110. Sterum, Niels T.: Hertuger, amtmænd og befalingsmænd i Løgumkloster 1544-1616. En nøgle til Løgumkloster slot. 1989, 115-126.
Se også: 8, 14, 94.

Litteratur

111. Sørensen, H.E.: Genforeningen i dansk digtning. 1995, 159-204.
Se også: 81.

Sproghistorie

112. Henningsen, Lars N. og Hans Schultz Hansen: »Sønderjylland« og »Slesvig« – i anledning af »Region Sønderjylland/Slesvig«. 1997, 5-26.
113. Nyberg, Magda: Den sproglige udvikling i Sønderjylland efter Genforeningen. 1995, 261-291.

Historieforskning

114. Adriansen, Inge og Henrik Fangel: Lokalhistorisk arbejde i Sønderjylland 1889-1989. 1989, 385-504.
115. Becker-Christensen, Henrik: Sønderjylland i dansk historisk forskning – træk af en udvikling. 1995, 447-456.

Nationale forhold

116. Adriansen, Inge: Dybbøl – et dansk og tysk nationalt symbol. 1992, 249-290.
117. Elklit, Jørgen og Ole Tonsgaard: Nationale mindretal i Nord- og Sydslesvig – en model for nationale mindretals politiske status. 1989, 323-350.
Se også: 35, 112.

Samfundsforhold*Retshistorie. Forvaltning*

118. Jensen, Jørgen: Retsforholdene i Nordslesvig 1864-1871, belyst ved to dansksindede sønderjydere beretninger. 1993, 65-77.
119. Poulsen, Bjørn: Den sønderjyske herredsfoged i senmiddelalderen. Et herredsfogedregnskab fra Sønder Gos herred 1474-75. 1991, 73-86.
120. Poulsen, Bjørn: Aabenraa amt og dets økonomi på reformations-tiden. 1992, 11-31.
121. Schlaber, Gerret: Modernisering eller stagnation? – reformer i Slesvigs forvaltning og jurisdiktion 1850-1864. 1998, 81-104.
122. Schultz Hansen, Hans: Træk fra den administrative genforening. 1995, 313-333.
123. Worsøe, Hans H.: Den borgerlige personregistrering i Sønderjylland. 1995, 293-312.
Se også: 48.

Social- og sundhedsvæsen

124. Brix, Johannes: »Helbredelsesanstalten for idiotiske og svagsindede Børn for Hertugdømmet Slesvig« indtil 1870. 1994, 75-100.
125. Brix, Johannes: Rømø dine læger. 1997, 159-182.
126. Christiansen, Orla: »Æ Walachai« – husvildebarakker i Aabenraa 1922-1953. 1996, 169-194.
127. Grodum, Tage: Embedslægevæsenet i hertugdømmet Slesvig indtil 1864. 1989, 183-212.

Landbrug. Skovbrug. Havebrug. Fiskeri

128. Biehl Hansen, Inger: Kvægpesten i 1700-tallet – set fra landsbyen Ørsted i Oksenvad sogn. 1990, 37-56.
129. Iversen, Peter Kr.: Hollænderier i Sønderjylland i 1600- og 1700-årene. 1992, 73-111.
130. Iversen, Peter Kr.: Sønderjyske slots- og herregårdshaver. Et supplement. 1990, 21-36.
131. Schultz Hansen, Hans: Godssystemets afvikling i Sønderjylland fra 1830-erne til 1864. 1992, 141-164.
Se også: 4, 36, 99, 146.

Håndværk. Handel. Søfart. Samfærdsel. Toldvæsen

132. Enemark, Poul: Flensborg og oksehandelen i årtierne op til 1500. 1989, 67-98.
133. Enemark, Poul: Flensborg og oksehandelen i årtierne efter 1500. 1991, 35-72.

134. Henningsen, Lars N.: Et »flittigt og oeconomisk« folk. Tilvirkning og salg af tekstiler fra Nordøstlesvig i 1700-årene. 1989, 126-166.
135. Henningsen, Lars N.: Handelsbyen Haderslev i 1700-årene – set fra købmand Peter Rabens krambod. 1992, 53-72.
136. Henningsen, Lars N.: På Middelhavsfart fra Flensborg. Barken Fidentias rejser 1800-1806. 1997, 89-110.
137. Jessen, Erik: Firmaet Peter Jessen i Aabenraa – en blandet manufakturhandel gennem trekvart århundrede. 1992, 183-208.
138. Johansen, Hans Chr.: Aabenraaskibes sejlads på Middelhavet omkring år 1800. 1989, 167-182.
139. Kelm, Bert: Strandinger ved Rømø i 1700-tallet. 1997, 59-88.
140. Nørregaard Pedersen, Ole: Genforeningen og De Danske Statsbaner i Sønderjylland 1918-1928. 1999, 87-134.
Se også: 4, 69, 72, 142.

Lokalhistorie. Topografi

141. Lorenzen, Vilh.: En fodtur i Sønderjylland i sommeren 1893. 1993, 79-108.
Se også: 92.
142. Flensborg, Schütt, Hans-Friedrich: St.Marie-handelspladsen i Flensborg. 1998, 41-56.
143. Hærvejen, Becker-Christensen, Henrik: Johannes Mejer og »Rechte Herr Weg«. 1991, 23-34. Replik af Bjørn Svensson 1992, 368-371.
144. Hærvejen, Furdal, Kim: I Hugo Matthiessens spor. 1991, 5-22. Replik af Bjørn Svensson 1992, 368-371.
145. Hørup, Mathiesen, Henning: Under adels- og hertugstyre. Hørup og Ulkebøl sogne indtil ca. 1670. 1994, 9-44.
146. Søgård-Gråsten, Porskrog Rasmussen, Carsten: Sønderjyllands største gods. Søgård-Gråsten i Ahlefeldternes tid. 1994, 45-74.
Se også:

Agerskov 79.	Dybbøl 23, 25, 26, 27, 29,
Als 96, 97.	31, 32, 116.
Amrum 2.	Felstedskov 80.
Arrild 3.	Flensborg 15, 17, 30, 38, 68,
Bevtoft 100.	69, 72, 76, 85, 132, 133,
Bjerning 57.	136, 142.
Brede 46.	Frederikshøj 21, 34.
Bredebro 77.	Frøslev 44, 80, 107.
Broagerland 60.	Før 2.
Bylderup 20.	Gammelgård 108.
Danevirke 47.	Gråsten 146.

- | | |
|-------------------------|--------------------------|
| Haderslev 19, 106, 135. | Skodborg 74. |
| Halk 72. | Skovhuse 100. |
| Hygum 87. | Skærbæk 51. |
| Lovrup 105. | Slesvig 124. |
| Løgumkloster 110. | Soed 72. |
| Medelby 50. | Sønder Gøs herred 119. |
| Munkemølle 59. | Tønder 66, 81. |
| Nordfrisland 2. | Toftlund 61. |
| Nordøstslesvig 134. | Ulkebøl 145. |
| Nørrevold 3. | Varnæs 58. |
| Oksenvad 128. | Vestslesvig 12, 64. |
| Rabsted 65. | Ærø 96, 97. |
| Rendsborg 6. | Ørsted 128. |
| Ribe 106. | Øster Løgum 104. |
| Rømø 125, 139. | Aabenraa 24, 45, 67, 82, |
| Sild 2. | 103, 126, 137, 138. |
| Skelde 60. | Aabenraa amt 120. |

Arkiver, museer og forskningsinstitutioner. Årsberetninger

Arkiver

147. Archiv der deutschen Volksgruppe in Dänemark. Ved Frank Lubowitz. 1999, 247-248.
148. Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Ved Lars N. Henningsen. 1990, 222-223. 1991, 325-326. 1992, 383-384. 1993, 249-250. 1994, 361-362. 1995, 525-526. 1996, 294-295. 1997, 313-315. 1998, 256-257. 1999, 244-246.
149. Landsarkivet for Sønderjylland. Ved Hans H. Worsøe. 1989, 540-542. 1990, 219-221. 1991, 323-324. 1992, 381-382. 1993, 247-249. 1994, 359-360. 1995, 523-524. 1996, 291-293. Ved Hans Schultz Hansen. 1997, 311-313. 1998, 255-256. 1999, 243-244.

Museer

150. Cathrinesminde Teglværksmuseum. Ved Ole Steen-Jensen og Inge Adriansen. 1994, 373-374. Ved Inge Adriansen. 1995, 536. Ved Hans Helmer Kristensen. 1998, 268-269. Ved Kim Jacobus Paulsen. 1999, 260-261.
151. Danevirkegården. Museet ved Danevirke. Ved Jørgen Kühl. 1991, 347-349. 1992, 402-404. 1993, 270-273. 1994, 382-384. 1995, 543-545. 1996, 311-313. 1997, 331-334. 1998, 277-280. 1999, 268-269.
152. »Deutsches Museum Nordschleswig« i Sønderborg. Ved Günter Weitling. 1999, 249-251.

153. Frøslevlejrens Museum. Ved Henrik Skov Kristensen. 1998, 275-277. 1999, 267.
154. Haderslev Museum. Ved Steen W. Andersen og Anker Thygesen. 1989, 544-546. Ved Steen W. Andersen. 1990, 225-227. 1991, 327-330. 1992, 385-388. 1993, 252-255. 1994, 363-366. Ved Stine Wiell. 1995, 527-529. Ved Orla Madsen. 1996, 295-299. 1997, 315-319. 1998, 259-263.
155. Haderslev Museum og Museet i Hjemsted Oldtidspark. Ved Orla Madsen. 1999, 251-254.
156. Midtsønderjyllands Museum på Gram Slot. Ved Martin Abrahamsson. 1989, 557-560. 1990, 239-243. Ved Gitte Bruun Jørgensen. 1991, 342-345. Ved Flemming Roth. 1992, 399-400. 1993, 267-268. 1994, 379-381. 1995, 539-541. 1996, 308-309. Ved Martin Abrahamsson. 1997, 328-330.
157. Midtsønderjyllands Museum på Gram Slot og Gram Lergrav. Ved Flemming Roth. 1998, 272-275. 1999, 264-266.
158. Museerne i Tønder. 1991, 337. 1992, 394. 1993, 262-263. 1994, 374.
159. Museet for Frøslevlejren og Dansk Røde Kors Museum. Ved Henrik Skov Kristensen. 1990, 243-245. 1991, 345-346. 1992, 400-402. 1993, 268-270. 1994, 381-382. 1995, 541-543. 1996, 309-311. 1997, 330-331.
160. Museet på Sønderborg Slot. Ved J. Slettebo. 1989, 551-553. 1990, 232-235. 1991, 334-337. 1992, 392-394. 1993, 259-262. Ved Inge Adriansen. 1994, 370-373. Ved Jens Ole Lefèvre. 1995, 533-536. 1996, 303-306. 1997, 323-325. Ved Hans Helmer Kristensen. 1998, 267-269. 1999, 257-260.
161. Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder. Ved Ove Mogensen. 1991, 340-342. 1992, 397-399. 1993, 65-267. 1994, 377-379.
162. Sønderjyllands Kunstmuseum og Tønder Museum. Ved Ove Mogensen. 1989, 553-556. 1990, 235-239.
163. Tønder Museum. Ved Inger Lauridsen. 1991, 337-339. 1992, 394-397. 1993, 263-265. 1994, 375-377.
164. Tønder Museum og Højer Mølle- og Marskmuseum. Ved Inger Lauridsen. 1995, 537-539. 1996, 306-308. 1997, 325-328. 1998, 269-272.
165. Tønder Museum/Drøhses Hus og Højer Mølle- og Marskmuseum. Ved Inger Lauridsen. 1999, 261-264.
166. Aabenraa Museum. Ved Birgitte Kragh. 1989, 546-550.
167. Aabenraa Museum og Jacob Michelsens gård. Ved Birgitte Kragh. 1990, 227-232. 1991, 330-334. 1992, 388-392. 1993, 255-259. 1994, 366-370. 1995, 529-532. 1996, 299-303. 1997, 319-323. 1998, 263-266. 1999, 254-257.

Forskningsinstitutioner

168. Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe in Dänemark. Ved Frank Lubowitz. 1999, 247-248.
169. Institut for grænseregionsforskning. Ved Johan Peter Noack. 1989, 543. 1990, 223-224. 1991, 326-327. Ved Carsten Porskrog Rasmussen. 1992, 384-385. 1993, 250-252. 1994, 363. 1995, 526-527. Ved Henrik Becker-Christensen. 1996, 295. 1997, 315. Ved Troels Rasmussen. 1998, 257-259. 1999, 246-247.
170. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie. Ved Henrik Fangel. 1989, 570-571. 1990, 255-257. 1991, 361-362. 1992, 413-414. 1993, 284-285. Ved Kim Furdal. 1994, 393. 1995, 555. 1996, 324-326. 1997, 343-345. 1998, 291-292.
171. Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Ved Johann Runge. 1989, 542-543. 1990, 221-222. 1991, 324-325. 1992, 383. 1993, 249. 1994, 360-361. 1995, 524-525. 1996, 293-294.
172. Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek. Ved Lars N. Henningsen. 1997, 313-315. 1998, 256-257. 1999, 244-246.

Fra den lokalhistoriske arbejdsmark i Sønderjylland*Historisk Samfund for Sønderjylland*

173. Andersen, Poul: Gammelt og nyt brydes. 1989, 21-26.
174. Fink, Troels: Goddag til historien. 1989, 17-20.
175. Iversen, Peter Kr.: Erindringer fra redaktionsarbejdet med Sønderjyske Årbøger. 1989, 7-16.
176. Worsøe, Hans H.: Fortid og fremtid – nogle tanker i anledning af et jubilæum. 1989, 27-32.
177. Historisk Samfund for Sønderjylland. Årsberetning. Ved Hans H. Worsøe. 1989, 561-567. 1990, 246-252. 1991, 351-356. 1992, 405-410. Ved Lars N. Henningsen. 1993, 275-280. 1994, 385-391. 1995, 547-552. 1996, 315-321. 1997, 335-340. 1998, 281-288. 1999, 271-278.
178. Amtskredsene i Historisk Samfund for Sønderjylland. Årsberetninger. 1989, 567-570, 1990, 252-255. 1991, 356-359. 1992, 410-412. 1993, 280-282. 1994, 391-392. 1995, 552-554. 1996, 321-323. 1997, 341-343. 1998, 288-290. 1999, 279-280.
179. Historisk Samfund for Sønderjyllands styrelse. 1992, 444. 1993, 315-316. 1994, 424-425. 1995, 585-586. 1996, 355-356. 1997, 372-373. 1998, 321-322. 1999, 311-312.
180. Amtskredsudvalg. 1990, 287-288. 1991, 391-392. 1992, 445-446. 1993, 316-317. 1994, 425-426. 1995, 586-587. 1996, 356-357. 1997, 373-374. 1998, 322-323. 1999, 312-313.
181. Love for Historisk Samfund for Sønderjylland 1992, 447-449.

182. Regnskab for Historisk Samfund for Sønderjylland. 1989, 598-600. 1990, 281-283. 1991, 388-389. 1992, 439-440. 1993, 311-312. 1994, 419-420. 1995, 581-582. 1996, 353-354. 1997, 375-376. 1998, 324-325. 1999, 314-315.
183. Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland. 1989, 605-607.
184. Tillæg til medlemsfortegnelsen. 1989, 601-602. 1990, 284-85. 1991, 390. 1992, 441-442. 1993, 313-314. 1994, 421-422.
185. Vedtægter for ... amtskreds af Historisk Samfund for Sønderjylland. 1992, 449-450.

Andre landsdelsdækkende foreninger og arkiver. Årsberetninger

186. Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig. 1999, 283.
187. Historisk Samfund for Als og Sundeved. 1989, 572. 1990, 258. 1993, 285. 1997, 345.
188. Historiske Samlinger i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie. 1989, 571-572. 1990, 256-258. 1991, 362. 1992, 414. 1993, 285.
189. Hjemmeværnsregion III's historiske udvalg. 1989, 572-573. 1991, 363. 1993, 285. 1994, 394.
190. Lokalhistoriske arkiver og samlinger i Sønderjylland (LASS). 1989, 570. 1990, 255. 1991, 359-360. 1992, 412-413. 1993, 283-284. 1994, 393. 1995, 554. 1996, 323. 1997, 343. 1998, 290. 1999, 280-281.
191. Den lokalhistoriske konsulent. 1989, 570-571. 1990, 255-256. 1991, 361-362. 1992, 413-414. 1993, 284. 1994, 393. 1996, 324-326. 1997, 343-345. 1998, 291-292. 1999, 281-283.
192. Slægtshistorisk forening Sønderjylland. 1989, 573. 1990, 258. 1995, 556. 1996, 326. 1997, 345. 1999, 283.

Lokalhistoriske foreninger og arkiver

193. Beretninger fra de enkelte foreninger og arkiver, ordnet efter kommuner. 1989, 573-592. 1990, 258-277. 1991, 363-383. 1992, 415-434. 1993, 286-306. 1994, 394-414. 1995, 556-575. 1996, 326-346. 1997, 346-365. 1998, 292-313. 1999, 284-304.

Årsskrifter og periodica

194. Oversigt over årsskrifter og periodica, udgivet af lokalhistoriske foreninger, museer og arkiver. 1989, 593-596. 1990, 278-280. 1991, 384-387. 1992, 435-438. 1993, 307-310. 1994, 415-418. 1995, 576-579. 1996, 347-351. 1997, 366-371. 1998, 314-320. 1999, 305-310.

Diverse

195. Chr. Paulsen-prisen. 1991, 383. 1994, 427. 1998, 327-328.

196. Forfatterliste. 1989, 603-604. 1990, 286. 1991, 350. 1992, 443. 1993, 274. 1994, 423. 1995, 583-584. 1996, 290. 1997, 310. 1998, 254. 1999, 242.
- 196a Indholdsfortegnelse 1989-1999. Ved Niels H. Kragh-Nielsen. 1999, 317-345.
197. Prisopgave: Erindringer fra Nordslesvig. 1993, 318.
198. Prisopgave: Nordslesvigs historie efter 1920. 1993, 319.

Anmeldelser

199. Adamsen, Chr. og Vivi Jensen (red.): Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. Vest- og Sydjylland (Lars N. Henningsen). 1996, 251-252.
200. Adriansen, Inge: De Forenede Teglværker i Egersund 1894-1994 (Hans Schultz Hansen). 1994, 319-320.
201. Adriansen, Inge: Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet (Ole Feldbæk). 1991, 295-297.
202. Adriansen, Inge: Ivan fra Odessa. Krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914-1920 (Arne Gammelgaard). 1992, 341-342.
203. Adriansen, Inge: Krig og kærlighed i 1864. Breve mellem Sønderborgs borgmesterpar Hilmar og Olufa Finsen (Niels H. Kragh-Nielsen). 1999, 182-184.
204. Adriansen, Inge og Immo Doege: Dansk eller tysk? Billeder af national selvforståelse i 1920 (Johann Runge). 1993, 201-202.
205. Adriansen, Inge og Broder Schwensen: Fra det tyske nederlag til Slesvigs deling 1918-1920 (Michael Klos). 1995, 503-507 – Replik af Broder Schwensen 1996, 288-289.
206. Albrecht, Ulrike: Das Gewerbe Flensburgs von 1770 bis 1870 (Dan H. Andersen). 1994, 352-354.
207. Andersen, H. Hellmuth: Danevirke og Kovirke. Arkæologiske undersøgelser 1861-1993 (Nis Hardt). 1999, 184-187.
208. Andersen, Poul: På tur med Biehl – i Gråsten (Verner Bruhn). 1990, 208-209.
209. Andresen, Hans-Günther m.fl.: Paul Ziegler – Magistratsbaurat in Flensburg 1905-1939 (Henrik Gram). 1998, 251-253.
210. Arkivarer skriver breve. En antologi 1882-1959. Ved Hans Kargaard Thomsen (Knud Fanø). 1990, 215.
211. Arndal, Steffen: H.A. Brorsons liv og salmedigtning (Jens Bruun). 1994, 320-322.
212. Askgaard, Helle: Sønderjyllands Højspændingsværk 75 år (Kim Jacobus Paulsen). 1998, 205-206.
213. Asmus, Walter, Andreas Kunz og Ingwer E. Momsen: Atlas zur Ver-

- kehrsgeschichte Schleswig-Holsteins im 19. Jahrhundert (Hans Schultz Hansen). 1996, 252-253.
214. Barløse, Børge L.: Register til Sønderjyske årbøger 1889-1988 (Knud Madsen). 1990, 209-211.
215. Becker, Christian: Beata Justorum Translatio. Juristen in schleswig-holsteinischen Leichenpredigten (Lars N. Henningsen). 1996, 253-254.
216. Becker-Christensen, Henrik: Byen ved grænsen. Tønder 1920-1970 (Jørn Buch). 1994, 322-325.
217. Becker-Christensen, Henrik (red.): Grænsen i 75 år 1920-1995 (Niels H. Kragh-Nielsen). 1996, 254-256.
218. Becker-Christensen, Henrik: Protektionisme og reformer. 1660-1814. Dansk toldhistorie II (H.V. Gregersen). 1989, 507-509.
219. Becker-Christensen, Henrik (red.): Sønderjyllands amt 1970-1995 (H.E. Sørensen). 1996, 256-258.
220. Becker-Christensen, Henrik: Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932. I-II (Björn Svensson). 1992, 343-348. Replik af Henrik Becker-Christensen 1993, 245-246.
221. Bengtsson, Allan og Lars N. Henningsen: Vandre lærere – rejsende i dansk kultur (Vagn Skovgaard-Petersen). 1997, 277-280.
222. Billedhuggeren Nikolaus Wehding. Tekst: Kris Münster. Fotografier: Helge Krempin. Redaktion: Poul Svensson (Birgitte Dohm). 1990, 200-201.
223. Biographie des Schiffscapitains Peter Hansen von Amalienburg bei Arnis im Herzogthum Schleswig (Lars N. Henningsen). 1989, 530-531.
224. Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck. Bd. 3-9 (Lars N. Henningsen). 1992, 348-349.
225. Bjørn, Claus: 1848. Borgerkrig og revolution (Heiko Vosgerau). 1998, 206-208.
226. Bjørn, Claus (red.): 1848 – det mærkelige år (Lars N. Henningsen). 1999, 188-190.
227. Bjørn, Claus (udg.): Reise Bemerkungen ... des Grafen v. Reventlow auf einer Reise durch die Herzogthümer im Jahre 1796 (Lars N. Henningsen). 1995, 485-486.
228. Boje, Per og Hans Chr. Johansen: En iværksætter. Historien om Mads Clausen og Danfoss (Helle Askgaard). 1995, 486-488.
229. Borup, Inge (udg.): Og det kalder man at være civiliseret. Hans Lorenzens dagbog fra 1. Verdenskrig (Michael Klos). 1998, 208-209.
230. Brockstedt, Jürgen (red.): Wirtschaftliche Wechsellagen in Schleswig-Holstein vom Mittelalter bis zur Gegenwart (Steen Ove Christensen). 1992, 350-351.

231. Bruun, Jens: Fra Skabelse til Himmelfart. Jes Jessens billedbibel i Løjt kirke 1785 (Hanne Poulsen). 1999, 193-197.
232. Bruun, Jens: Løjt Kirke i ni århundreder (Christian de Fine Licht). 1998, 209-211.
233. Buch, Jørgen, Preben Sørensen, Ernst Vollertsen: Hedeby, Slesvig, Danevirke (Knud Fanø). 1989, 530.
234. Bull, Ida: De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slegt, hushold og forretning (Lars N. Henningsen). 1999, 190-192.
235. Bundgård Christensen, Claus, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith: »Under Hagekors og Dannebrog. Danskere i Waffen-SS 1940-45« (René Rasmussen). 1999, 197-199.
236. Buttlar, Adrian von og Marion Margitta Meyer: Historische Gärten in Schleswig-Holstein (Lars N. Henningsen). 1997, 281-282.
237. Caspersen, Jes Peter: Sådan var det. Erindringsbilleder (Eskild Bram). 1991, 309-310.
238. Christiansen, W.L.: Meine Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Flensburg (Bjørn Svensson). 1994, 325-327.
239. Clausen, Bodil: Gårde i Haderslev og Tyrstrup herreder 1531-1753 (Hans H. Worsøe). 1997, 287-292.
240. Cock-Clausen, Ingeborg og Aage E. Hansen: Uniformer i toldvæsen og grænsegendarmeri (Poul Berrig). 1993, 202-203.
241. Danker, Uwe m.fl. (red.): Demokratische Geschichte. Jahrbuch zur Arbeiterbewegung und Demokratie in Schleswig-Holstein (Steen Ove Christensen). 1990, 194-195, 1991, 297-299, 1993, 204-205 – (Lars N. Henningsen). 1995, 490-491 – (Martin Klatt). 1997, 283-285.
242. Danmark i Hitlers hånd. Udgivet af Siegfried Matlok (Anders Ture Lindstrøm). 1989, 534.
243. Dansk præste- og sognehistorie. X. Haderslev Stift. Hæfte 13 (Knud Fanø). 1989, 534.
244. Danske gårde i tekst og billeder. Sønderjyllands amt. I-II i 4 bd. (Lars N. Henningsen). 1994, 327-329.
245. Danske provinstryk 1482-1830. IV Sønderjylland (Lars N. Henningsen). 1999, 199-201.
246. Degn, Christian: Schleswig Holstein – eine Landesgeschichte (Lars N. Henningsen). 1995, 488-489.
247. Dehn-Nielsen, Henning: Bogen om Sønderjylland (Lennart S. Madsen). 1994, 329-332.
248. Diercks, Willy (udg.): Flüchtlingsland Schleswig-Holstein (Martin Klatt). 1997, 285-286.
249. Die Dingprotokolle der Westerharde Föhr und Amrum 1658-1671. I-II. Udgivet af Volkert F. Faltings (Hans H. Worsøe). 1991, 315 – (Bjørn Poulsen). 1994, 332-336.

250. Duggen, Harald: Ziegeleien entlang der Flensburger Förde – Teglværker langs Flensborg Fjord (Lars N. Henningsen). 1990, 213.
251. Dyrkjøb, Jan Ulrik (red.): En bog i 300-året for salmedigterens fødsel (Jens Bruun). 1994, 320-322.
252. Een for alle og alle for een. Rinkenæs frivillige brandværn 1890-1990 (Knud Fanø). 1990, 214.
253. Elsøe Jensen, Jørgen: Danmarks middelalderlige byplaner. Syd- og Sønderjylland (Lennart S. Madsen). 1994, 354-358.
254. Ethelberg, Per: Hjemsted 2 – tre gravpladser fra 3. og 4. årh. e.Kr. (Stine Wiell). 1991, 299-301.
255. Fabricius, Nina: Landet med de store gårde (Hans H. Worsøe). 1997, 287-292.
256. Falkner Sørensen, Svend: Faneflugt? Dansksindede soldaters flugt fra tysk krigstjeneste 1914-18 (Eskild Bram). 1990, 202-203.
257. Fangel, Henrik: Haderslev bys historie 1864-1920 (Asbjørn Hellum). 1998, 211-214.
258. Fangel, Henrik: Sønderjydsk Skoleforening gennem 50 år 1942-1992 (Erik Jessen). 1993, 205-207.
259. Fanø, Knud: Det lille Teater Flensborg 1966-91 (Lars N. Henningsen). 1991, 315.
260. Feldbæk, Ole (red.): Dansk identitetshistorie 1-4 (Bjørn Svensson). 1993, 207-218.
261. Fink, Troels: Landsbyfællesskabet i Rinkenæs (Carsten Porskrog Rasmussen). 1990, 203-205.
262. Foreningsarkiver fra Sønderjyllands Amt og Sydslesvig 1-2. Ved Kim Furdal (Henning Mathiesen). 1999, 179-180.
263. Frandsen, Karl-Erik: Okser på vandring (Lars N. Henningsen). 1995, 491-492.
264. Frøslevlejren 1944-1945/Fårhuslejren 1945-1949. Ved Mette Schmidt Lund (Henning Mathiesen). 1997, 271.
265. Fuhrmann, Kai: Die Auseinandersetzung zwischen königlicher und gottorfischer Linie in den Herzogtümern Schleswig und Holstein in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts (H.V. Gregersen). 1991, 316.
266. Geschichte Schleswigs. Vom frühen Mittelalter bis 1920 (Gerret Schlaber). 1999, 201-204.
267. Gewerbliche Entwicklung in Schleswig-Holstein, anderen norddeutschen Ländern und Dänemark von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zum Übergang ins Kaiserreich (Hans Schultz Hansen). 1990, 192-194.
268. Glüsing, Jutta (red.): Fördenland im Wandel/Fjordland i forandring. Ændringer i den maritime kultur mellem Alssund og Egernförde Fjord (Dan H. Andersen). 1995, 492-493.

269. Gregersen, H.V.: »Det skæve Sønderjylland« – Hvorfor? (Jens Villiam Jensen). 1991, 310-314.
270. Gregersen, H.V.: Sønderjyden Laurids Skaus livsroman (Hans Schultz Hansen). 1993, 218-222.
271. Haderslev i 700 år (Lars N. Henningsen). 1993, 222-223.
272. Haderslev Stiftsbog 1997 (Lars N. Henningsen). 1998, 214-215.
273. De Hansborgske domme 1545-1578. I-III. Ved Emilie Andersen samt A. Andersen, Troels Fink og Peter Kr. Iversen (Birgitte Dedenroth-Schou). 1995, 493-495.
274. Hansen, Hanne Steen: Danfoss – Arven fra Mads (Helle Askgaard). 1994, 336-337.
275. Hansen, Jens-Peter: Kobbermøllen ved Krusaa (Carsten Müller-Boyssen). 1995, 500-501.
276. Hardt, Nis og Karsten Kjer Michaelsen: Wikinger zwischen Ribe, Haithabu und Hamburg (Steen Wulff Andersen). 1995, 501-502.
277. Harsberg, Vibeke: Træk af den sønderjyske industris udvikling 1850-1864 (Steen Ove Christensen). 1989, 526-529.
278. Heinrich Rantzau (1526-1598). Königlicher Statthalter in Schleswig und Holstein. Ein Humanist beschreibt sein Land (Lars N. Henningsen). 1999, 219-221.
279. Helk, Vello: Nachträge und Berechtigungen zu Thomas Otto Achelis: Matrikel der Schleswigschen Studenten 1517-1864 (Lars N. Henningsen). 1993, 224.
280. Hemstad, Ruth: Historie og nasjonal identitet. Kampen om fortiden i det dansk-tyske grenseland 1815-1840 (René Rasmussen). 1996, 258-259.
281. Henningsen, Lars N.: Ejendomshistorie i Sønderjylland. 2. udg. (Henning Mathiesen). 1997, 272.
282. Henningsen, Lars N.: Kirke og folk i Grænselandet. Dansk Kirke i Sydslesvig 1921-1996 (Günter Weitling). 1996, 259-262.
283. Henningsen, Lars N. (red.): SSW. Dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998 (Manfred Jessen-Klingenberg). 1999, 204-207.
284. Henningsen, Lars N. og Jørgen Hamre: Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig (Preben Kirkegaard). 1992, 351-354.
285. Henningsen, Lars N. og Niels H. Kragh-Nielsen (red.): Sønderjyder siden Genforeningen (Leif Ingvorsen). 1996, 262-264.
286. Herredsfogederiarkiver fra Nordslesvig 1868-1889. Ved Hans Schultz Hansen (Henning Mathiesen). 1997, 269-270.
287. Hertug Hans Hospitalet i Haderslev (Lars N. Henningsen). 1992, 372.
288. Hikuin 19. Festskrift til Hans Stiesdal på 70-årsdagen 6. maj 1992 (Nis Hardt). 1993, 224-225.

289. Hoffmann, Erich: Spätmittelalter und Reformationszeit. Geschichte Schleswig-Holsteins. Bd.4, II:5 (Bjørn Poulsen). 1990, 187.
290. Hohnsbehn, Harald: Die Flensburger Schuljugend in der Zeit des Ersten Weltkriegs (Lone Anker Jakobsen). 1998, 219-220.
291. Holm, J. og F. Rieck (red.): Istidsjægere ved Jelsøerne. Hamborgkulturen i Danmark (Nis Hardt). 1993, 225-226.
292. Hospital und Kloster zum Heiligen Geist (Lone Anker Jakobsen). 1996, 264-265.
293. Hvad finder jeg på Landsarkivet i Aabenraa. 3. udg. (Henning Mathiesen). 1999, 180.
294. Høst, Lisbeth Vestergaard: »Det ene fornødne«. Nordslesvigsk Indre Mission og Det gamle Budskab 1880-1945 (Günter Weitling). 1998, 216-219.
295. Ingvorsen, Leif: Det lyder som et eventyr. Sønderjyder fortæller om tiden 1864-1920 (Niels H. Kragh-Nielsen). 1996, 265-266.
296. Iversen, Peter Kr.: Vestslesvigs Tidende. Blade af et blads historie (Knud Fanø). 1989, 532.
297. Jenner, Harald: Diakonissenanstalt Flensburg. Entwicklung und Bedeutung 1874 bis 1933 (Johannes Brix). 1993, 226-228.
298. Jensen, H.P.: Fra Vesterkanten. Ved H.E. Sørensen (Knud Fanø). 1990, 213-214.
299. Jessen, Erik: Bare han får sin vilje (Anders Ølgaard). 1998, 220-228.
300. Jockenhövel, Klaus: Rom-Brüssel-Gottorf. Ein Beitrag zur Geschichte der gegenreformatorischen Versuche in Nordeuropa 1622-1637 (Jørgen Nybo Rasmussen). 1990, 189-192.
301. Johannsen-Bojsen, Karin: Himmel med mange stjerner (Erik Fredens). 1998, 228-230.
302. Jul Nielsen, Bent og Magda Nyberg: Ordbog over den danske dialekt i Angel (Marie Bjerrum). 1996, 272-275.
303. Jürgensen, Kurt: Die Briten in Schleswig-Holstein 1945-1949 (Johann Runge). 1991, 304-305.
304. Jørgensen, Bent (udg.): Elsmark-dagbogen 1748-1835 (Lars N. Henningsen). 1994, 342-344.
305. Jørgensen, Harald: Fra Christiansborg til Amalienborg (Lars N. Henningsen). 1996, 266-267.
306. Jørgensen, Harald: I grænselandets tjeneste. To Løver 1888-1988 (Knud Fanø). 1989, 533.
307. Kargaard Thomsen, Hans (udg.): C.F. Wegeners dagbøger 1851-1864 (Johann Runge). 1996, 285-286.
308. Karup, Svend Åge, Jakob Rod, Gudmund Tybjerg (red.): 1788-1988 Tønder Statsseminarium. Et jubilæumsskrift (Lars N. Henningsen). 1989, 518-519.

309. Ketelsen-Volkhardt, Anne-Dore: Schleswig-Holsteinische Epitaphien des 16. und 17. Jahrhunderts (Lars N. Henningsen). 1990, 187-189.
310. Klindt-Jensen, Karsten: Fortegnelse over historiske kort. Sønderjylland. I-III (Lars N. Henningsen). 1994, 344.
311. Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog 1831-36. I uddrag ved Peter Kr. Iversen (Carsten Porskrog Rasmussen). 1989, 525-526.
312. Konzentrationslejren Ladelund 1944 (Lars N. Henningsen). 1991, 317.
313. Kraack, Detlev (udg.): Die Briefkopialbücher des Flensburger Kaufmanns Christian Dethleffsen von 1775 bis 1792 (Lars N. Henningsen). 1999, 207-209.
314. Kraack, Gerhard: Bürgerbuch der Stadt Flensburg. Verzeichnis der Neubürger von 1558 bis 1869, 1-3 (Lars N. Henningsen). 1999, 209-212.
315. Kragh-Nielsen, Niels H.: Sønderjyder i den store krig 1914-18 (Michael Klos). 1995, 503-505.
316. Kröner, Wolfgang: Freiheitsstrafe und Strafvollzug in den Herzogtümern Schleswig, Holstein und Lauenburg von 1700 bis 1864 (Lars N. Henningsen). 1989, 530.
317. Kunz, Harry: Wegweiser zu den Quellen der Haus- und Hofgeschichte Nordfrieslands (Lars N. Henningsen). 1998, 231-232.
318. Kürtz, Jutta: Badeleben an Nord- und Ostsee (Lars N. Henningsen). 1994, 345.
319. Kaatmann, Christian: Byggestil og byggeskik – nationale strømninger i sønderjysk arkitektur 1850-1940 (Hans Munk Hansen). 1989, 510-514.
320. Laur, Wolfgang: Historisches Ortsnamenlexikon von Schleswig-Holstein. 2. udg. (Lars N. Henningsen). 1993, 228-229.
321. Lavsarkiver. Ved Axel D. Johnsen (Henning Mathiesen). 1997, 271-272.
322. Lemburg, Jens-Uwe: Arbeit auf der Hütte (Lars N. Henningsen). 1991, 317-318.
323. Leppien, Annemarie og Jörn-Peter: Mädel-Landjahr in Schleswig-Holstein (Lars N. Henningsen). 1990, 197-199.
324. Lorek, Sabine: Rechtsabrechnung – Retsopgør. Politische Säuberung nach dem Zweiten Weltkrieg in Nordschleswig (Henrik Skov Kristensen). 1999, 212-217.
325. Lorenzen-Schmidt, Klaus-Joachim: Lexikon historischer Berufe in Schleswig-Holstein und Hamburg (Lars N. Henningsen). 1998, 232-233.
326. Lorenzen-Schmidt, Klaus-Joachim (udg.): Pferde für Europa. Pferdehändler Johann Ahsbahs & Co., Steinburg 1830-1840 (Hans Schultz Hansen). 1992, 373-374.

327. Madsen, Knud: Seminarielærer Claus Eskildsen. 1881-1947. En bibliografi (Knud Fanø). 1989, 533-534.
328. Mare Balticum. Beiträge zur Geschichte des Ostseeraums in Mittelalter und Neuzeit (Bjørn Poulsen). 1992, 372-373.
329. Martens, Holger: SPD in Schleswig-Holstein 1945-1959 (Martin Klatt). 1999, 217-219.
330. Mathiesen, Henning: Hertugens folk (Carsten Porskrog Rasmussen). 1992, 361-363.
331. Mehl, Heinrich (udg.): Typisch Schleswig-Holstein? Merkmale – Meinungen – Missverständnisse (Lars N. Henningsen). 1998, 233-234.
332. Mellem Fjelstrup og fronten. Inger og Jørgen Friis – breve 1915-18. Udgivet ved Annette Østergaard Schultz (Niels H. Kragh-Nielsen). 1997, 308-309.
333. Meyer Hansen, Laura: Vonsild i krig og fred (Hans H. Worsøe). 1997, 287-292.
334. Mikkelsen, Hans: Barselstue og himmelstige. Ved Jens Bruun (Jens Rosendal). 1992, 363-368.
335. Der nationale Gegensatz. De nationale modsætninger 1864-1914 (Lone Anker Jakobsen). 1997, 295-297.
336. Det nationale register 1921. Ved Hans H. Worsøe (Henning Mathiesen). 1997, 271.
337. Die Niederlande und der europäische Nordosten. Ein Jahrtausend weiträumiger Beziehungen (700-1700) (Bjørn Poulsen). 1992, 374.
338. Nielsen, Nicolai Johannes Ernst og Carl Gräf: Andenken an Schleswig-Holstein. Zwei Lebenserinnerungen aus der Zeit der Erhebung. Udgivet af Martin Herrmann under medvirken af Gerhard Kraack (Hans Schultz Hansen). 1995, 508.
339. Noack, Johan Peter: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945, I-II (Lorenz Rerup). 1990, 175-186.
340. Noack, Johan Peter: Det danske mindretal i Sydslesvig 1948-1955, I-II (Nils Vollertsen). 1998, 235-240.
341. Nordmann, Gertrud: Schleswig-Holsteinische Beamte 1816-1848 (Lars N. Henningsen). 1998, 240-242.
342. Nordslesvigske Museer, bd. 16, 1989 (Knud Fanø). 1990, 214-215.
343. Opitz, Eckardt: Schleswig-Holstein: Landesgeschichte in Bildern, Texten und Dokumenten. Fotografiert von Reinhard Scheiblich (Lars N. Henningsen). 1989, 516-518.
344. Ortsgeschichte Regionalgeschichte Schleswig-Holstein (Lars N. Henningsen). 1998, 242-243.
345. Ostwald, Jürgen (red.): Der Knivsberg (H.E. Sørensen). 1994, 338-342.
346. Paulsen. Kim Jacobus: »Det nytter ikke, at vi stritter imod ...« Da

- Nordals blev industrisamfund i perioden 1950-1970 (Helle Asgaard). 1997, 292-295.
347. Plov, Christine: Lærerhjem og lærerindliv (Eskild Bram). 1990, 207-208.
348. Politiajudanten for de sønderjyske Landsdele 1934-1944/Politikommandøren for Syddjylland m.v. 1945-ca. 1958. Ved Hans Schultz Hansen (Henning Mathiesen). 1997, 270.
349. Porskrog Rasmussen, Carsten: Vækst og virke ved grænsen. Bov og Holbøl sogne 1920-1990 (Kim Furdal). 1993, 229-231.
350. Porskrog Rasmussen, Carsten m.fl.: Skovrejsning i Sønderjylland 1919-94 (Jens-Peter Hansen). 1995, 510-512.
351. Posthuse i Sønderjylland. Ved Niels Strandsberg (Henning Mathiesen). 1997, 274.
352. Poulsen, Bjørn: Bondens penge. Studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650 (Henrik Fangel). 1991, 305-308.
353. Poulsen, Bjørn og Inger Biehl Hansen (udg.): Med egen hånd. Optegnelser fra Fladsten og Ørsted 1592-1809 (Karl Peder Pedersen). 1995, 509-510.
354. Poulsen, Bjørn og Ulrich Schulte-Wülwer (red.): Istedløven (H.E. Sørensen). 1994, 338-342.
355. Rasmussen, René: Flensborg Avis 1869-1906 (Bjørn Svensson). 1996, 275-282.
356. Rasmussen, René: H.R.Hiort-Lorenzen og Dannevirke 1868-75 (Børge L. Barløse). 1994, 348-350.
357. Rasmussen, Troels: Den dansk-tyske traktat 1922 (Henrik Skov Kristensen). 1997, 297-299.
358. Rentekammer zu Kopenhagen. I-III. Udg. af Wolfgang Prange og Konrad Wenn (Lars N. Henningsen). 1994, 345-348.
359. Revision over Gram og Nybøl godser 1761. Ved Peter Kr. Iversen (Carsten Porskrog Rasmussen). 1990, 205-206.
360. Rheinheimer, Martin: Bibliographie zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins (Lars N. Henningsen). 1997, 299-301.
361. Rheinheimer, Martin: Die Dorfordnungen des Herzogtums Schleswig 1-2 (Carsten Porskrog Rasmussen). 1999, 222-226.
362. Ribe Excavations 1970-76. Volume 4 (Nis Hardt). 1993, 232-235.
363. Riese, Ingrid og Peter J. Sønnichsen: Im Wandel der Zeiten. 75 Jahre Nordschleswigsche Gemeinde (Christian de Fine Licht). 1998, 243-245.
364. Riewerts, Erich und Brar C. Roeloffs: Broder Riewerts. Föhringer als Grönlandfahrer von Kopenhagen (Lars N. Henningsen). 1992, 374-375.

365. Rise Hansen, C.: Missionær Christian Vilhelm Grønning (Jens Bruun). 1992, 359-361.
366. Ryd Klosters årbog. Ved Rikke Agnete Olsen (Knud Fanø). 1990, 212-213.
367. Rühmann, Hans: Der Schiffbau am Steinberger Haff (Lars N. Henningsen). 1992, 375.
368. Røjskjær, Jakob: Haderslev postdistrikts historie 1649-1926 (Knud Fanø). 1989, 531-532.
369. Rønne, Bent Vedsted (red.): Småskibsfart fra Egersund og Fjordeggen (Dan H. Andersen). 1995, 512-514.
370. Salamon, Fred og Meinhard Knigge: Anmut des Nordens. Wilhelm Heuer und sein graphisches Werk (Lars N. Henningsen). 1999, 227-228.
371. Salling, Per: Kom ihu hvad en Levetid er (John Pedersen). 1993, 235-237.
372. Schackenborg godsarkiv (Henning Mathiesen). 1997, 272-273.
373. Scharl, Matthias: Sozialdemokratie und Sammlungspolitik im Raum Flensburg 1870-1914 (Hans Schultz Hansen). 1997, 302-303.
374. Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden. Band 8: Kloster Itzehoe 1256-1564. Udg. af Harald Hennings (Bjørn Poulsen). 1995, 503.
375. Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden. Band 9: Herrschaft Breitenburg 1256-1598. Udg. af Kurt Hector og Wolfgang Prange (Bjørn Poulsen). 1989, 505.
376. Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden. Band 10: Kloster Ahrensbök 1328-1565. Udg. af Wolfgang Prange (Hans H. Worsøe). 1990, 212.
377. Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden. Band 11: Die Protokolle des Lübecker Domkapitels 1535-1540. Udg. af Wolfgang Prange (Bjørn Poulsen). 1990, 212.
378. Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden. Band 14: Urkundenbuch des Bistums Lübeck. Bd. 3. Udgivet af Wolfgang Prange (Bjørn Poulsen). 1996, 286-287.
379. Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden. Band 15: Urkundenbuch des Bistums Lübeck. Bd. 4. Udgivet af Wolfgang Prange (Bjørn Poulsen). 1996, 287-288.
380. Schleswig-Holsteins Weg in die Moderne. Zehn Jahre Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins. Herausgegeben von Ingwer E. Momsen (Hans Schultz Hansen). 1989, 514-516.
381. Schulrecht der Herzogtümer Schleswig und Holstein. Udgivet af Stefan Hopmann og Reinhold Wulff (Lars N. Henningsen). 1994, 337-338.
382. Schultz Hansen, Hans: Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 som folkelig og national bevægelse (Johan Peter Noack). 1991, 302-304.

383. Schultz Hansen, Hans: Preussiske arkiver fra Nordslesvig 1867-1920 (Henning Mathiesen). 1999, 181-182.
384. Schultz Hansen, Hans: Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993 (Finn Stendal Pedersen). 1995, 495-500.
385. Schwarz Lausten, Martin: Christian 2. mellem paven og Luther (H.V. Gregersen). 1996, 270-272.
386. Schwensen, Broder: Der Schleswig-Holsteiner Bund 1919-1933 (Henrik Becker-Christensen). 1995, 514-515.
387. Schäfer, Thomas: Die Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft 1950-1958 (Anders Ture Lindstrøm). 1989, 519-520.
388. Sieben Jahre auf Sylt. Tagebücher des Inselfriesen Christian Peter Hansen 1865-71 (Gerret Schlaber). 1999, 228-230.
389. Sievers, Kai Detlev: Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins in der Kaiserzeit 1867-1914. Geschichte Schleswig-Holsteins. Bd. 8, II:1 (Hans Schultz Hansen). 1992, 355-358.
390. Skierka, Joachim: Schleswig in der Statthalterzeit 1711-1836 (Lars N. Henningsen). 1993, 241-243.
391. Skifter Andersen, Erik: Erhvervsvirksomheder i Aabenraa 1847-1997 (Lars N. Henningsen). 1997, 275-276.
392. Skov Kristensen, Henrik og Inge Adriansen: Als og Sundeved 1940-45 (Niels Wium Olesen). 1996, 268-270.
393. Skovmand, Svend: Dansk grænseland – historie og nutid (Lars N. Henningsen). 1992, 354-355.
394. Slesvigsk grænselære. En model for mindretal og modsætninger i nationernes Europa? Vandkunsten 7/8 1992 (Johann Runge). 1993, 237-241.
395. Små private personarkiver i Rigsarkivets 4. afdeling. Ved Hans Kargaard Thomsen (Poul Andersen). 1992, 376.
396. Steensen, Thomas m.fl.: Geschichte Nordfrieslands (Lars N. Henningsen). 1996, 282-285.
397. Stoumann, Ingrid m.fl.: Før byen kom. Esbjergs historie I. Tiden indtil 1850 (Nis Hardt). 1997, 304-305.
398. Struck, Claus Ove: Die Politik der Landesregierung Friedrich Wilhelm Lübke in Schleswig-Holstein (1951-1954) (Jørgen Kühl). 1997, 305-307.
399. Svensson, Bjørn: Opgør med fjendebilleder (Axel Johnsen). 1999, 231-233.
400. Sørensen, H.E.: Lakolk. Et badested gennem 100 år 1898-1998 (Johannes Brix). 1998, 245-247.
401. Sørensen, H.E.: Skærbæk Kommuneskole gennem 250 år. 1742-1992 (Niels H. Kragh-Nielsen).

402. Thalund, Henning: Kirkeskibe i Haderslev Stift (Niels H. Kragh-Nielsen). 1999, 233-234.
403. Det tyske mindretals arkiver 1920-1945. Ved Hans Schultz Hansen (Henning Mathiesen). 1997, 270.
404. Unverhau, Dagmar: Das Danewerk 1842. Beschreibung und Aufmass (Steen Wulff Andersen). 1989, 506-507.
405. Venge, Mikael: Fra åretold til toldetat. Middelalderen indtil 1660. Dansk toldhistorie I (H.V. Gregersen). 1989, 507-509.
406. Vollertsen, Nils: Det danske mindretal (Johann Runge). 1995, 516-522.
407. Vollertsen, Nils: Sydslesvig (Johann Runge). 1995, 516-522.
408. Vollertsen, Nils m.fl. (red.): Nation og mindretal. En samling artikler om nationale mindretal og mindretalspolitik i Europa 1945-1993 (Jørn Buch). 1994, 350-351.
409. Vollstedt, Olav: Maschinen für das Land (Hans Schultz Hansen). 1998, 247-249.
410. Weitemeyer, Mogens (udg.): Breve mellem front og hjem 1864 (Niels H. Kragh-Nielsen). 1995, 516.
411. Weitling, Günter: Die Geschichte der Kirche in Ost-Jeypore 1924-1964. Beziehungen der Breklumer Mission zu Nordschleswig und Dänemark (Chr. de Fine Licht). 1999, 234-237.
412. Wertz, Renate L.: Die Vertreiebenen in Schleswig-Holstein (Anders Ture Lindstrøm). 1989, 521-522.
413. Wiell, Stine: Flensborgsamlingen 1852-1864 og dens skæbne (Hans Kargaard Thomsen). 1998, 249-250.
414. Wingender, Franz: Generalsekretær Frederik Petersen – En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-45 (Christian Skov). 1990, 199-200.
415. Wingender, Franz: Modstand i Sydslesvig – før og efter 1945 (Christian Skov). 1989, 522-524.
416. Zeitzschel, Bernd: Die Gold- und Silberschmiede im östlichen Schleswig-Holstein von Flensburg bis Burg auf Fehmarn (Sig. Schoubye). 1999, 237-241.
417. Zimmermann, Harm-Peer: »Der feste Wall gegen die rote Flut«. Kriegervereine in Schleswig-Holstein 1864-1914 (Lars N. Henningsen). 1990, 195-196.
418. Öhberg-Rossi, Helga (udg.): Das Flensburger Rentenbuch von 1508 (Bjørn Poulsen). 1993, 244-245.
419. Aabenraa amt 1920-32, Aabenraa-Sønderborg amt 1932-72 og Aabenraa amtsråd 1920-70 (Henning Mathiesen). 1999, 180-181.
420. Aabenraa og Løgumkloster amter indtil 1867/68. Ved Hans Kristian Steffensen og Hans Schultz Hansen (Henning Mathiesen). 1997, 273-274.

Forfatterregister

- Adriansen, Inge, 114, 116
 Albæk Nielsen, Lizette, 14
 Andersen, A.H., 57
 Andersen, Dan H., 206, 268, 369
 Andersen, Dorrit, 9
 Andersen, Poul, 70, 173, 395
 Andersen, Steen W., 276, 404
 Arendt, Niels Henrik, 19
 Askgaard, Helle, 228, 274, 346

 Barløse, Børge B., 356
 Bay, Maria Wilhelmine, 61
 Becker-Christensen, Henrik, 35, 36,
 115, 143, 220, 386
 Bergild, Merete, 106
 Berrig, Poul, 240
 Biehl Hansen, Inger, 128
 Bjerrum, Marie, 302
 Bram, Eskild, 237, 256, 347
 Brix, Johannes, 124, 125, 297, 400
 Bruhn, Verner, 208
 Bruun, Jens, 211, 251, 365
 Buch, Jørn, 53, 216, 408
 Bøge, Johann, 43

 Caspersen, Jes P., 102
 Christensen, Steen Ove, 230, 241,
 277
 Christiansen, Orla, 126
 Clausen, H.P., 20

 Dedenroth-Schou, Birgitte, 273
 Dohm, Birgitte, 222

 Elklit, Jørgen, 117
 Enemark, Poul, 132, 133

 Fangel, Henrik, 79, 94, 114, 352
 Fanø, Knud, 66, 210, 233, 243, 252,
 296, 298, 306, 327, 342, 366, 368
 Feldbæk, Ole, 201
 Filskov, Lorens, 15
 Fine Licht, Christian de, 232, 363,
 411
 Fink, Troels, 73, 75, 78, 174

 Fredens, Erik, 301
 From, Jørgen, 21
 Furdal, Kim, 22, 144, 349

 Gammelgaard, Arne, 202
 Gjøde Nielsen, Henrik, 93
 Gram, Henrik, 209
 Gregersen, H.V., 1, 84, 218, 265, 385,
 405
 Grodum, Tage, 127

 Hansen, Asger, 44
 Hansen, Hans Heinrich, 23
 Hansen, Jens-Peter, 350
 Harck, Ole, 2
 Hardt, Nis, 207, 288, 291, 362, 397
 Haugbølle, Erik, 45, 54
 Hellum, Asbjørn, 257
 Henningsen, Lars N., 24, 59, 64, 67,
 69, 72, 76, 100, 112, 134, 135, 136,
 199, 215, 223, 224, 226, 227, 234,
 236, 241, 244, 245, 246, 250, 259,
 263, 271, 272, 278, 279, 287, 304,
 305, 308, 309, 310, 312, 313, 314,
 316, 317, 318, 320, 322, 323, 325,
 331, 341, 343, 344, 358, 360, 364,
 367, 370, 381, 390, 391, 393, 396,
 417
 Hermansen, Karsten, 96, 97
 Holdt, Jens, 46

 Ingesman, Per, 98
 Ingvorsen, Leif, 285
 Iversen, Peter Kr., 58, 62, 65, 68, 74,
 77, 82, 129, 130, 175

 Jacobsen, Nina, 37
 Jakobsen, Lone Anker, 290, 292, 335
 Jensen, Jens, 106
 Jensen, Jens Villiam, 269
 Jensen, Jørgen, 118
 Jessen, Erik, 54, 103, 137, 258
 Jessen, Marie C., 80
 Jessen-Klingenberg, Manfred, 283
 Johansen, Hans Chr., 138

Johansson, Rolf, 5
 Johnsen, Axel, 38, 399
 Jørgensen, Harald, 10

Kaiser, Birgit, 83
 Kargaard Thomsen, Hans, 413
 Kelm, Bert, 139
 Kirkegaard, Preben, 95, 284
 Kjær Christensen, Bjarne, 11
 Klatt, Martin, 241, 248, 329
 Klos, Michael, 16, 17, 205, 229, 315
 Kragh-Nielsen, Niels H., 87, 196a,
 203, 217, 295, 332, 401, 402, 410
 Kühl, Jørgen, 18, 47, 55, 398

Ladefoged Sørensen, Henning, 63
 Lauridsen, John T., 39
 Lind, Vincent, 25
 Lindstrøm, Anders Ture, 242, 387,
 412
 Lorenzen, Vilh., 141

Madsen, Knud, 214
 Madsen, Lennart S., 3, 247, 253
 Margrethe II, 26
 Mathiesen, Henning, 145, 262, 264,
 281, 286, 293, 321, 336, 348, 351,
 372, 383, 403, 419, 420
 Matthiesen, Hans Ole, 107
 Munk Hansen, Hans, 319
 Müller-Boysen, Carsten, 275
 Møller, Iver, 48

Neerbek, Hans, 6
 Nielsen, Leif H., 12
 Noack, Johan Peter, 56, 382
 Nyberg, Magda, 113
 Nybo Rasmussen, Jørgen, 300
 Nyrup Rasmussen, Poul, 27
 Nørr, Erik, 101
 Nørregaard Pedersen, Ole, 140

Paulsen, Jørgen, 108
 Paulsen, Kim Jacobus, 212
 Paulson, Peter, 86
 Pedersen, John, 371

Pedersen, Karl Peder, 353
 Perch Nielsen, Ole, 28
 Philipsen, Kresten, 29
 Porskrog Rasmussen, Carsten, 146,
 261, 311, 359, 361
 Poulsen, Bjørn, 4, 119, 120, 249, 289,
 328, 337, 374, 375, 377, 378, 379,
 418
 Poulsen, Hanne, 231

Rambusch, Sigurd, 49
 Rasmussen, René, 40, 235, 280
 Rerup, Lorenz, 30, 339
 Rise Hansen, Carl, 104
 Rosendal, Jens, 334
 Rudbeck, Fr., 88, 89
 Runge, Johann, 85, 204, 303, 307,
 394, 406, 407

Schlaber, Gerret, 121, 266, 388
 Schoubye, Sig., 416
 Schrøder, Emil, 90
 Schultz, Heinrich, 31
 Schultz Hansen, Hans, 7, 13, 50, 60,
 112, 122, 131, 200, 213, 267, 270,
 326, 338, 373, 380, 389, 409
 Schwensen, Broder, 205
 Schütt, Hans-Friedrich, 142
 Sejer Andersen, Jens, 32
 Skov, Christian, 414, 415
 Skov Kristensen, Henrik, 51, 324,
 357
 Skovgaard-Petersen, Vagn, 221
 Slettebo, Jørgen, 8
 Smidt-Jensen, Jørgen, 107
 Steen, Uwe, 109
 Stendal-Petersen, Finn, 384
 Sterum, Niels T., 110
 Stevnsborg, Henrik, 41
 Svensson, Bjørn, 33, 91, 143, 144,
 220, 238, 260, 355
 Sørensen, H.E., 105, 111, 219, 345,
 354
 Sørensen, Kaj, 81

Thomassen, Jesper, 99
 Toftegaard Knudsen, Thomas, 52
 Tonsgaard, Ole, 117

Vig Jensen, Ole, 34
 Vollertsen, Nils, 340
 Vosgerau, Heiko, 225

Weitling, Günter, 282, 294

Wiell, Stine, 92, 254
 Wium Olesen, Niels, 392
 Worsøe, Hans H., 42, 123, 176, 239,
 249, 255, 333, 376

Ægidius, Jens Peter, 71

Ødegaard, Jens, 18
 Ølgaard, Anders, 299



HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND